

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ

Соња Н. Јосиповић

Погодности амбијента, предузетништво
и рурални развој Србије

Докторска дисертација

Београд, 2018. година

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF ECONOMICS

Sonja N. Josipović

Amenities, entrepreneurship and rural
development of Serbia

Doctoral dissertation

Belgrade, 2018

Ментор:

Др Жаклина Стојановић, редовни професор
Економски факултет, Универзитет у Београду

Чланови комисије:

Др Гојко Рикаловић, редовни професор
Економски факултет, Универзитет у Београду

Др Радмила Драгутиновић Митровић, редовни професор
Економски факултет, Универзитет у Београду

Др Слободан Покрајац, редовни професор у пензији
Машински факултет, Универзитет у Београду

Датум одбране:

ПОСВЕТА СА ЗАХВАЛНИЦОМ

Желела бих првенствено да се захвалим својој менторки, проф. др Жаклини Стојановић, на издвојеном времену, разумевању, корисним саветима и сугестијама током рада на докторској дисертацији. Захваљујући Вама сваки проблем је брзо решаван. Хвала Вам што сте веровали у мене и увек ме мотивисали да наставим даље.

Велико хвала свим члановима комисије што су континуално пратили мој рад и увек ми пружали неизмерну подршку током целокупног студирања и рада на докторској дисертацији. Хвала Вам што сте ми помогли да се бавим наставно-научним и истраживачким радом.

Захваљујем се Машинском факултету Универзитету у Београду и колективу чији сам део на разумевању и свим видовима подршке која ми је била неопходна да успешно реализујем докторске студије.

Велико хвала мојим родитељима, оцу Николи и мајци Душанки, на неизмерној подршци у свакодневном животу и током студирања. Докторску дисертацију посвећујем ћерки Александри и супругу Младену у знак захвалности на разумевању, стрпљењу и свакодневној подршци.

Соња Јосиповић

ПОГОДНОСТИ АМБИЈЕНТА, ПРЕДУЗЕТНИШТВО И РУРАЛНИ РАЗВОЈ СРБИЈЕ

Резиме:

Утицај концепта погодности на раст руралне економије је релативно новија тема у међународној академској јавности која све више заокупља пажњу. Са економским растом и развојем квалитет руралног амбијента постаје све значајнији фактор обликовања миграционих кретања становништва на релацији урбане – руралне области.

Концепт руралних погодности чине природне, изграђене и културне погодности које имају комплементарну улогу у руралном расту и развоју. Рурални пољопривредни пејзажи се вреднују не само с обзиром на њихове могућности за производњу различитих пољопривредних производа, већ и са становишта могућности обезбеђења руралних еколошких јавних добара. Природне погодности и други квалитети локалног амбијента који унапређују услове за живот идентификовани су као кључни фактори раста становништва, дохотка и запослености у руралним подручјима.

Предмет научно-истраживачког рада у оквиру докторске дисертације је анализа утицаја погодности амбијента и предузетништва на рурални развој, са посебним освртом на Србију. Унапређење квалитета људског капитала и раст предузетничких активности у моделима раста руралне привреде може се посматрати као један од могућих механизма трансформације, раста и развоја руралне економије.

Основни циљеви научно-истраживачког рада у оквиру докторске дисертације су везани за класификацију руралних области у Србији са становишта расположивих погодности амбијента и анализу утицаја концепта људског капитала и предузетништва на економски раст руралних подручја у нашој земљи.

У развијеним економијама различите погодности амбијента имају снагу привлачења значајног обима људског и предузетничког капитала неопходних за развој руралне привреде. Руралне области са већим учешћем људског капитала имаће боље економске перформансе захваљујући иновацијама, високом нивоу предузетништва и креативним облицима пословања. Рурална подручја високих погодности амбијента привлаче нове руралне резиденте који су окренути ка предузетништву.

Кључне речи: *руралне области, погодности амбијента, људски капитал, предузетништво, економски раст и развој, Србија*

Научна област: *Економија*

Ужа научна област: *Економска политика и развој*

AMENITIES, ENTREPRENEURSHIP AND RURAL DEVELOPMENT OF SERBIA

Summary:

The impact of the concept of rural amenities on the growth and development of rural economy is a relatively recent topic which has been gaining more and more attention. Along with the economic growth and development the quality of the rural environment becomes an increasingly important factor in shaping the migration trends of the population between the urban and rural areas.

The concept of rural amenities comprises the natural, built and cultural amenities that have a complementary role in rural growth and development. Rural agricultural landscapes are valued not only because of their ability to produce different agricultural outputs, but also because they can become rural ecological public goods. Natural amenities and other qualities of a local environment that improve living conditions have been identified as key factors for the growth of rural population, income and employment.

The subject of research in the current doctoral dissertation is an analysis of the impact of the rural amenities and entrepreneurship on rural development, with a special emphasis on Serbia. Improving the quality of human capital and the growth of entrepreneurial activities in the models of rural economy growth can be seen as one of the possible mechanisms of transformation, growth and development of rural economy.

The basic goals of research in the current doctoral dissertation are connected with the classification of rural areas in Serbia with respect to outdoor amenities and the analysis of the influence of the concept of human capital and entrepreneurship on the economic growth of rural areas in our country.

In the developed economies, rural amenities have the power to attract significant human and entrepreneurial capital necessary for the development of rural economy. Rural areas with a higher share of human capital will have better economic performance due to innovations, high level of entrepreneurship and creative forms of

businesses. Rural areas with high outdoor amenities attract new rural residents who are focused on entrepreneurship activities.

Key words: *rural areas, amenities, human capital, entrepreneurship, economic growth and development, Serbia*

Scientific field: *Economics*

Narrow scientific field: *Economic policy and development*

САДРЖАЈ

1. УВОД.....	1
2. ПОГОДНОСТИ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА	8
2.1. Појам руралних погодности	8
2.2. Мерење руралних погодности	14
2.2.1. Мерење руралних погодности помоћу композитног индекса.....	14
2.2.2. Мерење руралних погодности применом метода главних компоненти	17
2.3. Анализа повезаности одлука домаћинстава и предузећа у погледу локације.....	21
2.4. Утицај погодности на рурални раст	31
2.4.1. Преглед ранијих истраживања	31
2.4.2. Социо-економска улога руралних погодности.....	38
3. КВАЛИТЕТ ЉУДСКОГ КАПИТАЛА И РУРАЛНИ РАЗВОЈ	43
3.1. Преглед ранијих истраживања	43
3.2. Људски капитал и карактеристике	51
3.3. Значај људског капитала	54
3.3.1. Оригинална класификација занимања креативне класе	57
3.3.2. Редифинисана класификација занимања креативне класе.....	59
3.3.3. Поређење традиционалног и новог начина мерења људског капитала.....	63
3.4. Људски капитал и рурални амбијент	66
4. ПРЕДУЗЕТНИШТВО И РУРАЛНИ ЕКОНОМСКИ РАСТ	70
4.1. Преглед ранијих истраживања	70
4.2. Предузетништво као „механизам преношења“ знања	78
4.3. Значај предузетништва	82
4.4. Предузетништво и рурални амбијент	87
5. МОДЕЛ РУРАЛНОГ ЕКОНОМСКОГ РАСТА – АНАЛИЗА НА ПРИМЕРУ СРБИЈЕ	92
5.1. Рурална подручја и рурална економија у Србији	92
5.2. Амбијенталне погодности и рурални економски раст Србије	104

5.2.1.	Природне погодности руралних области у Србији	110
5.2.1.1.	Провера робусности резултата истраживања	121
5.2.2.	Класификација руралних области у Србији са становишта природних погодности	124
5.2.3.	Укупне погодности амбијента руралних области у Србији	128
5.2.4.	Класификација руралних области у Србији са становишта укупних погодности амбијента	132
5.2.5.	Руралне области изузетних амбијенталних погодности у Србији...	139
5.3.	Модел руралног економског раста Србије	147
5.3.1.	Дефинисање модела руралног економског раста Србије	147
5.3.2.	Извори података и методологија за процену варијабли модела руралног економског раста Србије	149
5.3.3.	Резултати оцене модела руралног економског раста Србије	154
5.3.3.1.	Модел руралног економског раста Србије – „високообразовани“ људски капитал	159
5.3.3.2.	Модел руралног економског раста Србије – „креативни“ људски капитал.....	164
5.3.4.	Улога погодности амбијента, људског капитала и предузетништва у руралном економском расту Србије	171
6.	СМЕРНИЦЕ ЗА ВОЂЕЊЕ РУРАЛНЕ ПОЛИТИКЕ У СРБИЈИ	175
6.1.	Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. год.....	175
6.2.	Хармонизација руралне политике ЕУ и Србије.....	181
6.3.	Смернице за унапређење квалитета руралног амбијента и инструменти подршке за развој руралног предузетништва	189
7.	ЗАКЉУЧАК	193
8.	ЛИТЕРАТУРА	206
	БИОГРАФИЈА АУТОРА	221

СПИСАК ГРАФИКОНА, СЛИКА И ТАБЕЛА

Опис	страна
Графикон 1. Графички приказ функције корисности појединца	24
Графикон 2. Функција корисности и одлука појединца да постане предузетник	83
Графикон 3. Структура запослених према полу и врсти запослења у руралним областима у Србији, просек 2008-2015. год.	101
Графикон 4. Остварена бруто додата вредност по секторима, просек 2014-2015. год. (мил. РСД и %)	102
Графикон 5. Водне површине (км ²) по руралним областима у Србији	118
Графикон 6. Процент територије под шумом по руралним областима у Србији	118
Графикон 7. Просечна цена по м ² купљених некретнина (ЕУР) за све руралне области и за руралне области чији је ранг 1 и ранг 7 у погледу укупних погодности амбијента (2008. год.)	137
Графикон 8. Просечна цена по м ² купљених некретнина (ЕУР) за руралне области чији је ранг 1 у погледу укупних погодности амбијента (2008-2016. год.)	138
Графикон 9. Стопа раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених, просек за период 2009-2013. год.	172
Графикон 10. Показатељи људског капитала на подручју 24 руралне области у Србији, просек 2009-2013. год.	173
Слика 1. Концепт руралних погодности	11
Слика 2. Повезаност руралних погодности са економским растом	12
Слика 3. Критеријуми за идентификовање рекреативних руралних области	20
Слика 4. Утицај амбијенталних погодности на висину дохотка, цену некретнина и незапосленост	28
Слика 5. Повезаност погодности амбијента и концепта људског капитала са руралним економским растом	44
Слика 6. Допринос људског капитала унапређењу локалног економског развоја	67
Слика 7. Директан и индиректан утицај иновација, нових технологије и предузетничког капитала на економске перформансе	86
Слика 8. Модел економског раста руралних области изузетних погодности амбијента	89
Слика 9. Топографска скала (1-4) за 24 посматране руралне области у Србији	117
Слика 10. Руралне области у Србији рангиране према индексу природних погодности	127
Слика 11. Руралне области у Србији рангиране према индексу укупних погодности амбијента	135
Слика 12. Модел руралног економског раста Србије	147

Слика 13. Стратегија Европа 2020 и рурални развој	186
Слика 14. Модел конкурентности и иновативности руралног предузетништва	192
Табела 1. Мерење руралних погодности помоћу композитног индекса	15
Табела 2. Мерење руралних погодности применом метода главних компоненти	18
Табела 3. Преглед најзначајнијих емпиријских истраживања о утицају погодности амбијента на економски раст и развој	33-35
Табела 4. Преглед најзначајнијих емпиријских истраживања о утицају људског капитала на економски раст и развој	45-46
Табела 5. Подела популације на класе и опис послова које обављају у САД	57
Табела 6. Класификација занимања креативне класе	60
Табела 7. Класификација занимања креативне класе на подручју земаља чланица ЕУ	62
Табела 8. Преглед најзначајнијих емпиријских истраживања о утицају предузетништва на економски раст и развој	72-74
Табела 9. Демографски индикатори руралног развоја Србије, просек 2008-2015. год.	94
Табела 10. Основни индикатори перформанси тржишта рада руралних области у Србији	96
Табела 11. Основни индикатори социјалног благостања руралних области у Србији, просек 2008-2015. год.	98
Табела 12. Основни показатељи економске структуре и перформанси руралних области у Србији	100
Табела 13. Дескриптивна статистика променљивих из полазног модела	106
Табела 14. Руралне области у Србији класификоване према условима за живот и одмор које пружају	107
Табела 15. Опис варијабли помоћу којих су квантификоване амбијенталне погодности руралних области у Србији	109
Табела 16. Дескриптивна статистика варијабли климе, период 1991-2008. год.	111
Табела 17. Резултати тестирања испуњености полазних претпоставки за оцену модела упоредних података о утицају четири варијабле климе на релативну вредност погодности руралних области у Србији методом ОНК	112
Табела 18. Резултати оцене модела упоредних података: релативна вредност погодности амбијента руралних области у Србији на четири варијабле климе и густину насељености	113
Табела 19. Резултати оцене редукованог модела упоредних података: релативна вредност погодности амбијента руралних области у Србији на температуру у јануару, температурна колебања и густину насељености	114
Табела 20. Заступљеност различитих типова рељефа по областима у Србији	116

Табела 21. Дескриптивна статистика три варијабле пејзажа	119
Табела 22. Резултати тестирања испуњености полазних претпоставки за оцену модела упоредних података о утицају климе и пејзажа на релативну вредност погодности руралних области у Србији методом ОНК	119
Табела 23. Резултати оцене модела упоредних података: релативна вредност погодности руралних области у Србији на две варијабле климе, четири варијабле пејзажа и густину насељености	120
Табела 24. Резултати оцене редукованог модела упоредних података: релативна вредност погодности амбијента руралних области у Србији на температурна колебања, четири варијабле пејзажа и густину насељености	121
Табела 25. Резултати оцене редукованог модела упоредних података: релативна вредност погодности руралних области у Србији на температурна колебања и четири варијабле пејзажа (без густине насељености као контролне варијабле)	122
Табела 26. Поређење резултата тестирања модела у који су укључене све варијабле природних погодности и коначног модела који укључује само варијабле природних погодности које према резултатима истраживања детерминишу релативну вредност погодности руралних области у Србији	123
Табела 27. Руралне области у Србији рангиране са становишта природних погодности	126
Табела 28. Дескриптивна статистика варијабли понуде рекреативних активности, саобраћајне инфраструктуре и густине насељености	129
Табела 29. Резултати тестирања испуњености полазних претпоставки за оцену модела упоредних података о утицају понуде различитих рекреативних активности и развијености саобраћајне инфраструктуре на релативну вредност погодности руралних области у Србији методом ОНК	130
Табела 30. Резултати оцене модела упоредних података: релативна вредност погодности руралних области у Србији на варијабле изграђених погодности: понуде рекреативних активности, развијености саобраћајне инфраструктуре и густину насељености	131
Табела 31. Руралне области у Србији рангиране према нивоу погодности амбијента	134
Табела 32. Класификација руралних области у Србија с обзиром на укупне погодности амбијента којима располажу	136
Табела 33. Показатељи понуде и тражње за рекреативним активностима по руралним областима, просек 2008-2015. год.	146
Табела 34. Модел руралног економског раста Србије – опис променљивих	150
Табела 35. Класификација занимања у Србији	153
Табела 36. Дескриптивна статистика свих променљивих из pooled модела панела руралног економског раста Србије са две вештачке варијабле	158

Табела 37. Провера полазних претпоставки Модела руралног економског раста Србије – „ <i>високообразовани</i> “ људски капитал	159
Табела 38. Резултати оцене модела руралног економског раста Србије – „ <i>високообразовани</i> “ људски капитал (pooled модел панела са две вештачке варијабле оцењен методом УНК)	160
Табела 39. Резултати оцене редукованог модела руралног економског раста Србије – „ <i>високообразовани</i> “ људски капитал (pooled модел панела са две вештачке варијабле оцењен методом УНК)	160
Табела 40. Повезаност „ <i>високообразованог</i> “ људског капитала и стопе економског раста - руралне области са ниским учешћем броја предузетника у укупном броју предузећа	162
Табела 41. Повезаност „ <i>високообразованог</i> “ људског капитала и стопе економског раста - руралне области са високим учешћем броја предузетника у укупном броју предузећа	163
Табела 42. Провера полазних претпоставки Модела руралног економског раста Србије – „ <i>креативни</i> “ људски капитал	164
Табела 43. Резултати оцене модела руралног економског раста Србије – „ <i>креативни</i> “ људски капитал (pooled модел са две вештачке варијабле оцењен методом УНК)	165
Табела 44. Резултати оцене редукованог модела руралног економског раста Србије – „ <i>креативни</i> “ људски капитал (pooled модел панела са две вештачке варијабле оцењен методом УНК)	165
Табела 45. Провера полазних претпоставки Модела руралног економског раста Србије – „ <i>високообразовани и креативни</i> “ људски капитал	167
Табела 46. Резултати оцене модела руралног економског раста Србије – „ <i>високообразовани и креативни</i> “ људски капитал (pooled модел панела са две вештачке варијабле оцењен методом УНК)	168
Табела 47. Резултати оцене редукованог модела руралног економског раста Србије – „ <i>високообразовани и креативни</i> “ људски капитала (pooled модел панела са две вештачке варијабле оцењен методом УНК)	168
Табела 48. Повезаност „ <i>креативног</i> “ и „ <i>високообразованог и креативног</i> “ људског капитала и предузетништва - руралне области са ниским учешћем броја предузетника у укупном броју предузећа	170
Табела 49. Повезаност „ <i>креативног</i> “ и „ <i>високообразованог и креативног</i> “ људског капитала и предузетништва - руралне области са високим учешћем броја предузетника у укупном броју предузећа	170
Табела 50. Пројекција структуре и мера аграрног буџета Србије за период 2014-2024. год.	179
Табела 51. Промене у политици руралног развоја	185

1. УВОД

Обезбеђење адекватних услова за живот постаје све значајнији фактор раста и развоја не само урбаних већ и руралних средина. Специфичан „*квалитет руралног окружења*“ који чини одређену руралну област погодном за живот и одмор у литератури је дефинисан као *погодности* које се односе на: климатске услове (температура, број сунчаних дана, влажност ваздуха), биодиверзитет и очување животне средине, топографију, расположиве водне и шумске ресурсе, развијеност инфраструктуре и културно/историјско наслеђе.

Миграциона кретања становништва на релацији урбане - руралне области поред економских фактора (висине дохотка, цене некретнина, могућности запослења и др.) обликују и фактори погодности амбијента који се огледају у повољним климатским условима, богатом природном пејзажу, развијености одговарајуће инфраструктуре и културном наслеђу. Фактори амбијенталних погодности представљају нов, кључан извор компаративне предности руралних области.

Истраживања о људском капиталу отворила су питање његове релевантности за рурални развој. У новој економији, заснованој на знању и иновацијама, руралне области које поседују високе погодности амбијента могу искористити своју компаративну предност тако што ће привући и задржати значајан људски капитал неопходан за трансформацију руралне економије и економски раст и развој. Високообразовани и/или креативни појединци који су окренути ка предузетништву могу допринети побољшању руралних економских перформанси.

Креативна класа је у литератури прихваћена као „*нови стандард*“ за процену расположивог људског капитала на одређеном подручју. Оправдање за коришћење новог начина квантификавања људског капитала огледа се у веровању да је креативна класа прецизнија мера расположивог људског капитала у односу на традиционалну меру исказану помоћу учешћа високообразоване радне снаге у укупној запослености или укупном броју становника. Присуство људског капитала у моделима раста руралне привреде може се посматрати као део механизма кроз који руралне економије расту.

Многа истраживања отворила су питање значаја људског капитала и предузетништва за економски раст/развој на националном, регионалном и локалном нивоу. Предузетништво је препознато као један од фактора који омогућава повезивање људског капитала (знања, вештина и креативности појединаца) са економским растом помоћу његове комерцијализације оснивањем нових предузећа. Покретање нових предузетничких иницијатива омогућава успешну комерцијализацију акумулираног капитала знања како на националном тако и на регионалном и локалном нивоу.

Повезаност амбијенталних погодности са руралним економским растом зависи од два географска фактора. Први фактор се односи на *динамику (концентрисаност) људског капитала* који је најзаступљенији у руралним областима високих погодности (које нуде висок квалитет услова за живот) и којима обезбеђује предност у виду знања, вештина и креативности. Други фактор односи се на *обим предузетничких активности* у руралним срединама. У диверсификацији руралне економије самозапошљавање, мала и средња предузећа су се показала као добра опција за проширење извора стицања дохотка, повећање локалне запослености и раст животног стандарда резидената руралних подручја, као и за привлачење неопходног капитала за рурални индустријски и терцијални сектор.

Предмет истраживања у оквиру ове докторске дисертације је анализа утицаја *погодности амбијента* и *предузетништва* на рурални развој, са посебним освртом на Србију. Унапређење квалитета људског капитала и раст предузетничких активности у моделима раста руралне привреде може се посматрати као један од могућих механизма трансформације, раста и развоја руралне економије.

Циљеви истраживања спроведеног у оквиру ове докторске дисертације су:

- Идентификовање фактора који имају сигнификантан утицај на вредност руралних погодности (квалитет руралног амбијента) и формирање композитног индекса у циљу рангирања руралних области у Србији са становишта природних погодности и укупних амбијенталних погодности којима располажу.

- Дефинисање модела економског раста руралних подручја и анализа утицаја концепта људског капитала и предузетништва на економски раст руралних подручја у Србији.

Основна истраживачка питања у оквиру ове докторске дисертације су:

- *Да ли повезаност између људског капитала и економског раста одређене руралне области зависи од два локална предуслова: нивоа погодности амбијента руралне области и обима предузетничког капитала?*
- *На који начин погодности амбијента утичу на одлуке становништва и послодаваца у погледу локације за живот и пословање? Да ли су резиденти руралних области високих погодности амбијента у губитку с обзиром на нижи доходак и већу стопу незапослености које карактеришу ове области?*
- *Који фактори одређују удео високообразованог/креативног људског капитала у руралној популацији?*
- *Да ли се могу идентификовати руралне погодности које привлаче и задржавају високообразовану/креативну радну снагу?*
- *Да ли тражња за амбијенталним погодностима зависи од нивоа развијености националне економије (висине дохотка по глави становника)?*
- *Да ли је величина и раст људског капитала (измереног помоћу нивоа образовања или занимања креативне класе) извор раста запослености и броја предузетника у руралним областима?*
- *Који фактори одређују величину предузетничког капитала у руралним областима?*
- *Колико су велике разлике у погледу нивоа људског капитала и предузетничких активности између руралних подручја?*
- *Да ли постоји повезаност између нивоа људског капитала на одређеном подручју и развоја предузетништва?*

Хипотезе које ће се научно потврдити или оборити на основу анализе у истраживању докторске дисертације су:

- 1) *Ако постоје разлике у погледу амбијенталних погодности између руралних области, онда се различите погодности могу квантификовати формирањем одговарајућег композитног индекса, а све у циљу класификације руралних области у три групе: високих, средњих и ниских погодности амбијента.*
- 2) *Уколико постоји погодан амбијент и динамично предузетништво, онда постоје кључни предуслови за успостављање одговарајућег модела руралног економског раста.*
- 3) *Уколико руралне области карактеришу високе погодности амбијента, онда људски капитал има позитиван утицај на рурални економски раст.*
- 4) *Уколико руралне области карактерише висок обим предузетничких активности, онда предузетништво има позитиван утицај на рурални економски раст.*
- 5) *Ако је веће присуство креативне класе на руралним подручјима, онда таленат и креативност имају већи значај за развој локалне економије.*
- 6) *Уколико је ниво људског/креативног капитала у руралним подручјима са ниским амбијенталним погодностима значајан, онда је то последица наслеђене индустријске структуре.*

У складу са природом теме докторске дисертације, у току њене израде коришћени су бројни извори статистичких података: Републички завод за статистику Србије, Агенција за привредне регистре, Институт за водопривреду „Јарослав Черни“, Војногеографски институт у Београду, Републички Хидрометеоролошки завод Србије, Министарство привреде Републике Србије, Министарство пољопривреде и заштите животне средине Републике Србије, Национална агенција за регионални развој Републике Србије, Национална корпорација за осигурање стамбених кредита итд. Такође, у раду су коришћени

бројни релевантни извори домаће и иностране литературе из области којој припада тема докторске дисертације.

У раду су коришћени *општи истраживачки методи*: (1) *индуктивна метода* – метода која полази од посебних и конкретних појединачних појмова, ставова и чињеница како би се извели општи закључци и сазнања као нове истине; (2) *дедуктивна метода* - метода која полази од општих појмова, ставова и чињеница како би се извели посебни и конкретни појединачни закључци и сазнања као нове истине; (3) *метода анализе* - метода која се заснива на редукцији, тј. рашчлањивању комплексних мисаоних целина у форми појмова, ставова и закључака на већи број елемената као интегралних делова, како би се сваки део могао проучити понаособ, али и у односу на друге делове, па и целину, и на тај начин уочити латентне везе и открити нове истине; (4) *метода синтезе* - метода која се заснива на спајању, тј. усложњавању већег броја елемената у комплексније мисаоне целине у форми појмова, ставова и закључака, како би се издвојени елементи као интегрални делови међусобно повезали у јединствену целину, и на тај начин систематизовала спознаја као нова истина; (5) *метода дескрипције* - метода која се користи за описивање различитих појава, процеса и стања, кроз прикупљање, обраду, вредновање и интерпретацију одговарајућих података и чињеница, а ради појашњавања њихових основних обележја и извођења закључака; (6) *компаративна метода* - метода која се користи за упоређивање одређених појава, процеса и односа, кроз утврђивање сличности, односно различитости у испољавању њиховог понашања.

Осим наведеног, у циљу испитивања полазних хипотеза примењене су *одговарајуће статистичке методе* (показатељи дескриптивне статистичке анализе, показатељи корелације, параметарски и непараметарски тестови и др.). За испитивање утицаја фактора погодности амбијента, људског капитала и предузетништва на рурални економски раст коришћени су економетријски модели и методи панела. Полазна спецификација панела за оцењивање детерминанти руралног економског раста Србије је *pooled модел са вештачким варијаблама*, а методи оцењивања су примењени у зависности од резултата тестирања полазних претпоставки модела. Истраживање је спроведено на узорку који чине 24 руралне области у Србији.

Структуру истраживачког рада у оквиру докторске дисертације чини осам логички дефинисаних и међусобно повезаних делова. *Први део докторске дисертације чини увод* у коме је дефинисан предмет и циљ дисертације, основна истраживачка питања и хипотезе, као и кратак опис садржаја дисертације по поглављима.

Други део докторске дисертације односи се на поглавље под називом „**Погодности руралних подручја**“. У овом делу је објашњен концепт руралних погодности и основни начини мерења (квантификовања) различитих руралних погодности. Посебан осврт је дат на потенцијалну улогу руралног амбијента за рурални економски раст и развој и анализу повезаности одлука домаћинстава и предузећа у погледу локације и њихов ефекат на просторне разлике у погледу нивоа развијености.

Трећи део докторске дисертације односи се на поглавље под називом „**Квалитет људског капитала и рурални развој**“. У овом делу је дефинисан појам људског капитала и два основна начина (традиционалан и нов) која су прихваћена у литератури за његово мерење. Такође, у овом делу докторске дисертације је анализирана повезаност између људског капитала и руралног амбијента као и потенцијалан утицај људског капитала на раст руралне привреде (раст запослености и дохотка).

Четврти део докторске дисертације односи се на поглавље под називом „**Предузетништво и рурални економски раст**“. У овом поглављу докторске дисертације је направљен преглед досадашњих емпиријских истраживања о значају предузетништва за економски раст/развој, као и преглед развијених егзогених и ендогених теорија раста. Посебна пажња је посвећена улози предузетништва у ендогеним моделима раста. Како би се објаснио значај предузетништва за рурални економски раст представљени су основни начини за процену нивоа предузетничке активности на одређеном подручју.

Пети део докторске дисертације односи се на поглавље под називом „**Модел руралног економског раста – анализа на примеру Србије**“. У оквиру овог поглавља извршена је анализа руралних подручја и руралне економије у Србији и приказана је класификација руралних области у Србији са становишта

природних и укупних амбијенталних погодности. Такође, представљен је и оцењен Модел руралног економског раста Србије у чијој основи су погодности амбијента, људски капитал и предузетништво као кључни, неопходни фактори за рурални раст.

Шести део докторске дисертације чини поглавље под називом „Смернице за вођење руралне политике у Србији“. У овом делу је направљен осврт на руралну политику Србије и Стратегију пољопривреде и руралног развоја Републике Србије која је донета за период 2014-2024. год. Такође, представљен је концепт интегралног руралног развоја ЕУ као и неопходни кораци ка хармонизацији руралне политике ЕУ и Србије. На крају ове главе дате су препоруке у погледу улоге руралне политике и њених инструмената за унапређење квалитета руралног амбијента и подстицање инвестиција у знање (посебно у људски капитал и истраживачко-развојне активности) и покретање предузетничких иницијатива у руралним срединама. Примарни циљеви политике руралног развоја у будућности треба да буду: унапређење квалитета руралног амбијента и људског капитала и раст предузетничких активности у руралним срединама.

Седми део докторске дисертације односи се на **закључак** који представља резиме свих резултата до којих се дошло у току истраживања. Поред основних резултата представљен је и теоријски, емпиријски и друштвени допринос спроведеног истраживања за ужу научну област Економска политика и развој којој тема докторске дисертације припада. На крају овог дела указано је и на будуће правце научно-истраживачког рада представљеног у овој докторској дисертацији.

Осми део докторске дисертације односи се на **литературу** и представља преглед домаће и иностране литературе која је коришћена током израде докторске дисертације.

2. ПОГОДНОСТИ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА

2.1. Појам руралних погодности

У развијеним земљама руралне погодности обликују миграциона кретања становништва на релацији урбане – руралне области. Поред висине дохотка, могућности запослења и цена некретнина, на миграциона кретања становништва утичу и различите погодности као важни индикатори квалитета живота (услова за живот) на одређеном руралном подручју.

Специфичан „*квалитет руралног окружења*“ који чини одређену руралну област погодном за живот и одмор у литератури је дефинисан као **погодности** (енгл. *amenities*) које се односе на: климатске услове (температура, број сунчаних дана, влажност ваздуха), биодиверзитет и очување животне средине, топографију, расположиве водне и шумске ресурсе, развијеност руралне инфраструктуре и културно/историјско наслеђе.

У литератури се дуго концепт погодности везивао за анализу фактора који детерминишу квалитет живота у великим градовима. Погодности су посматране као локално-специфична, јавна добра и услуге која примарно доносе корист радно способном становништву и њиховим породицама као резидентима подручја које одликују различите погодности (*Gottlieb, 1994, Pp 271*). Максимизација корисности сваког појединца заснована је на потрошњи одређене комбинације тржишних и нетржишних добара и услуга. Погодности представљају латентне, нетржишне инпуте производног процеса локалне економије (*Marcouiller, 1998*).

Glaeser et al. (2001, Pp 28) идентификовали су четири кључне погодности великих градова: *доступност различитих локалних добара и услуга, природне погодности* (попут климатских услова), *доступност јавних услуга* (попут квалитетног образовања) и *развијеност саобраћајне инфраструктуре*. Градови високих погодности имају веће стопе економског раста у односу на градове ниских погодности. Такође, урбане ренте расту брже у односу на урбани доходак, из чега следи да се тражња за квалитетним условима за живот у градовима не може објаснити само кретањима у погледу висине дохотка по глави становника. *Power (2005, Pp 63)* дефинише погодности као локално специфична добра која чине одређену средину привлачном (атрактивном) за живот, одмор и пословање.

Крајем XX века концепт погодности је проширен и на рурални контекст (*Nord and Cromartie, 1997; McGranahan, 1999; Deller et al., 2001; McGranahan and Wojan, 2007; McGranahan, 2008; McGranahan et al., 2011*). Услови за живот постају све значајнији фактор одређивања атрактивности не само урбаних већ и руралних средина. За нове руралне резиденте, који највећим делом долазе из урбаних средина, као главни разлози пресељења у одређену руралну област идентификовани су: незагађеност воде и ваздуха, богат природни пејзаж, могућности за бројне рекреативне активности и спорији темпо живота (*Marcouiller and Clendenning, 2005, Pp 7*). Већина руралних погодности имају карактеристике јавних добара с обзиром на њихову неконкурентност и неискључивост (*Pezzini and Wojan, 2001, Pp 129*).

Као важан фактор услова за живот у руралним срединама препознате су **природне погодности** (енгл. *natural amenities*) које се односе на климатске услове и богат природни пејзаж. У развијеним земљама природни ресурси и даље имају значајну улогу у руралном развоју, али не више само као примарни инпути за традиционалне руралне делатности (попут пољопривреде, шумарства, рударства и рибарства) већ као локално специфични ресурси који чине одређену руралну средину привлачном за живот, рекреацију и покретање нових предузетничких иницијатива. Природни ресурси постају све значајнији као инпути за богат рекреативан садржај који могу понудити руралне области које њима обилују.

McGranahan (1999) је међу првима указао на значај природних погодности (климе, топографије и водних ресурса) за раст становништва и запослености у руралним срединама. Највеће стопе раста становништва у последњих 40 година на подручју САД-а имале су руралне области изузетних природних погодности које се огледају у: пријатној клими (умерено топле зиме са великим бројем сунчаних дана и умерено топла лета са ниском влажношћу ваздуха), различитој топографији и богатим водним и шумским ресурсима.¹

¹ Периоди 70-их и 90-их година XX века често се у литератури означавају као периоди „*руралног препорода*“ током којих су забележена највећа миграциона кретања становништва ка руралним областима које одликују различите погодности у погледу услова за живот, одмор и рекреацију.

Појам природних погодности дефинисан је као атрибут који чини одређену руралну област погодном за живот и одмор (*McGranahan, 1999, Pp 1*). Као основне карактеристике руралних природних погодности препознате су:

- ***Непроизводност***

У кратком року није могуће променити обим природних погодности на одређеном руралном подручју, односно у кратком року понуда природних погодности је ограничена.

- ***Еластичност тражње за природним погодностима у односу на доходак***

Природне погодности представљају локално специфична добра чија тражња значајно расте са растом дохотка по глави становника. Раст тражње за природним и осталим руралним погодностима које пружају боље услове за живот (квалитетнији живот на одређеној локацији) последица је раста животног стандарда и образовног нивоа популације (*Haas, 1987*). Према спроведеним истраживањима процентуална промена тражње за руралним погодностима услед промене дохотка за 1% већа је од 1% (*McFadden and Leonard, 1993*).

- ***Фиксираност за одређену локацију***

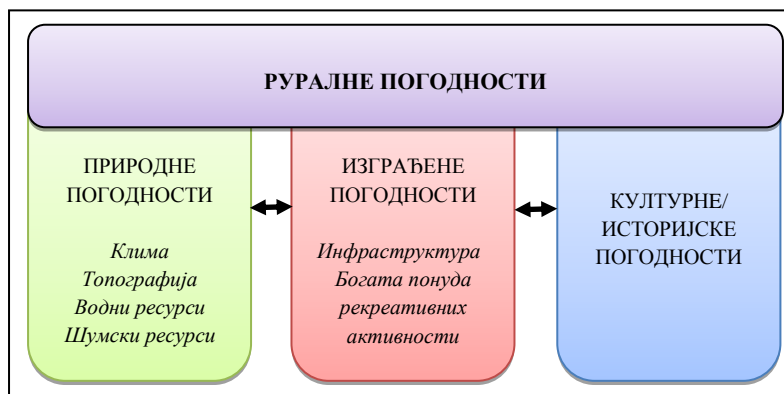
За разлику од капитала и радне снаге као мобилних фактора, природне погодности представљају фиксну локалну имовину. Природне погодности везане су за одређену локацију и имају карактер „залиха“, не „токова“. Вредност природних погодности за потенцијалног потрошача је везана за локацију у којој се посматрана погодност налази. За разлику од понуде природних погодности која је везана за одређени географски простор, тражњу за природним погодностима не обликује само локално становништво и предузећа већ и становништво и предузећа изван подручја на коме се природне погодности налазе.

Поред богатих природних погодности на раст руралног становништва утиче и богата понуда различитих рекреативних активности унутар руралних области. *McGranahan et al. (2011)* су представили концепт ***амбијенталних погодности*** (енгл. *outdoor amenities*) указујући на значај не само природних

погодности за рурални развој већ и изграђених погодности које пружају могућност за обављање различитих рекреативних активности у руралним срединама.

Данас је концепт руралних погодности проширен и чине га три основне групе погодности (слика 1):

- *Природне погодности* (повољни климатски услови, топографија, богатство водних и шумских ресурса);
- *Изграђене (створене) погодности* које се огледају у развијености одговарајуће инфраструктуре у руралним срединама (савремене путне мреже и инфраструктуре везане за понуду различитих рекреативних активности)² и
- *Културне/историјске погодности*.

Слика 1. Концепт руралних погодности

Извор: Приказ аутора

Goe and Green (2005, Pp 95) дефинишу руралне погодности као квалитете локалног окружења који чине одређено подручје погодним за живот и одмор, а који се огледају у: повољним климатским условима, богатим водним ресурсима

² Изграђене погодности (ресторани, хотели и др.) заједно са природним погодностима предствљају део укупне понуде руралних погодности које нови резиденти и туристи преферирају.

(рекама и језерима), развијеној инфраструктури која је везана за понуду различитих рекреативних активности и културним/историјским погодностима.

Значајан допринос на пољу објашњења повезаности између руралних погодности и економског раста дали су *Marcouiller and Clendenning (2005)*. Ови аутори су на примеру Кузњецове криве заштите животне средине (енгл. *Environmental Kuznets Curve*) објаснили повезаност између економског раста и тражње за руралним погодностима, односно укупне вредности руралних погодности (слика 2).

Слика 2. Повезаност руралних погодности са економским растом

Извор: Приказ аутора на основу: *Marcouiller and Clendenning, 2005, Pp 12.*

Кузњецова крива животне средине објашњава однос између економског раста (раста дохотка по глави становника) и притисака на животну средину. На ниском нивоу дохотка по глави становника тражња за руралним погодностима је врло ниска. У циљу економског раста и развоја повећава се степен загађености животне средине, односно људи су спремни да супституишу руралне погодности у замену за већи доходак. У одређеној тачки економског раста и развоја, повећаће се брига за очувањем животне средине доношењем одговарајућих политика и инсистирањем на примени нових технологија које су у функцији очувања животне

средине (односно смањења нарушавања животне средине са даљим економским растом и развојем). Захваљујући техничко-технолошком развоју и промени преференција људи тражња за руралним погодностима расте и управљање њима постаје приоритет на националном, регионалном и локалном нивоу.

Према традиционалним моделима правац миграционих кретања становништва у значајној мери детерминише висина дохотка. Становништво напушта подручја које карактерише низак доходак и насељава подручја која им пружају могућност остварења веће зараде. Са растом животног стандарда као резултат промене преференција људи расте тражња за локално специфичним погодностима и доходак више није одлучујући фактор који детерминише смер миграционих кретања становништва.

Миграциона кретања становништва из урбаних ка руралним областима су доказ да са економским растом становништво све више вреднује локално специфичне руралне погодности, а све у циљу обезбеђења бољих услова за живот за себе и своју породицу. Фактори амбијенталних погодности представљају нов, кључан извор компаративне предности руралних области. Руралне области постају „магнет“ за појединце који желе да побегну од гужве и брзог темпа савременог живота (*McGranahan, 1999; Dissart and Deller, 2000; Deller et al., 2001; McGranahan and Beale, 2002; McGranahan, 2007; McGranahan et al., 2010; McGranahan et al., 2011*).

Са растом животног стандарда људи желе да унапреде услове за живот за себе и своју породицу. Они су спремни да се преселе из урбаних у руралне области високих амбијенталних погодности које одликује пријатна клима и богат рурални пејзаж који чини различита топографија и богати водни и шумски ресурси и које пружају могућност за одмор и рекреацију у природи. Спремност одрицања једног дела дохотка у замену за висок квалитет живљења које нуде руралне области изузетних амбијенталних погодности посебно је карактеристично за високообразоване, креативне и талентоване појединце који су спремни да покрену нове предузетничке иницијативе у овим руралним подручјима.

2.2. Мерење руралних погодности

Многе студије су се бавиле сагледавањем могућих начина квантификавања различитих фактора који детерминишу услове за живот на одређеном подручју (урбаном и руралном). *Glaeser et al. (2001)* указујући на значај услова за живот за будући економски раст и развој, развили су **индекс погодности** (енгл. *amenity index*) како би направили класификацију градова са становишта укупних погодности, услова за живот које поседују. Полази се од претпоставке да се погодности великих градова огледају у: *доступности различитих локалних добара и услуга, природним погодностима* (пријатној клими), *квалитету јавних услуга и развијеној саобраћајној инфраструктури*. Индекс погодности је формиран на основу вредности резидуала из оцењене регресије просечне цене некретнина по метру квадратном на просечан доходак по глави становника. Добијени резидуал представља апроксимацију за укупну тражњу за погодностима, односно апроксимацију за укупну вредност погодности на одређеном подручју. Већа вредност добијеног резидуала подразумева и боље услове за живот.

У литератури су се издвојила два начина мерења различитих руралних погодности као важних индикатора услова за живот. Први начин је заснован на примени композитног индекса, а други на примени метода главних компоненти.

2.2.1. Мерење руралних погодности помоћу композитног индекса

Међу бројним факторима погодности посебан значај за рурални раст и развој имају амбијенталне погодности које се огледају у пријатној клими, лепоти природног пејзажа и понуди различитих рекреативних активности у руралним подручјима. Природне карактеристике локалног окружења које привлаче радно способно становништво, послодавце, пензионере и туристе постају кључан, нови извор руралне компаративне предности (*Galston and Baehler, 1995, Pp 15*).

Методологија коју је развио *McGranahan (1999)* омогућава квантификавање различитих природних погодности помоћу композитног индекса и често је цитирана у литератури која анализира могуће начине квантификавања руралних погодности за потребе спровођења емпиријских истраживања о њиховом доприносу руралном расту и развоју.

Допринос *McGranahan-a* огледа се у представљању **индекса природних погодности** (енгл. *natural amenity index*) и његовом повезивању са променама у погледу броја становника и запослености на подручју руралних области САД-а током последње три деценије XX века. Са развојем концепта руралних погодности представљени су и нови начини квантификовања руралних погодности помоћу композитног индекса.

У табели 1 дат је преглед до сада развијених композитних индекса (индекса природних погодности, индекса природних погодности заснованих на пејзажу и индекса укупних амбијенталних погодности) који омогућавају класификацију руралних области са становишта укупних или са становишта различитих аспеката руралних погодности, попут климе, пејзажа и понуде различитих рекреативних активности.

Табела 1. Мерење руралних погодности помоћу композитног индекса

Аутор	Композитни индекс	Варијабле амбијенталних погодности	Опис
<i>McGranahan (1999)</i>	<i>Индекс природних погодности</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Топла зима • Сунчана зима • Летња температура • Влажност ваздуха током лета • Топографска скала • Водни ресурси 	Ранг руралне области у погледу нивоа природних погодности: Висок: > 3 Средњи: -2 до 3 Низак: < -2
<i>McGranahan (2008)</i>	<i>Индекс природних погодности заснованих на пејзажу</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Топографска скала • Шумски ресурси • Водни ресурси 	Ранг руралне области у погледу нивоа погодности (пејзаж): Висок: > 1 Низак: < 1
<i>McGranahan et al. (2011)</i>	<i>Индекс укупних амбијенталних погодности</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Топла зима • Сунчана зима • Летња температура • Влажност ваздуха током лета • Топографска скала • Водни ресурси • Шумски ресурси • Запослени у ресторанима и хотелима 	Ранг руралне области у погледу нивоа амбијенталних погодности: Висок: > 3 Средњи: -2 до 3 Низак: < -2

Извор: Приказ аутора

Индекс природних погодности представља композитни индекс који одражава квалитет руралног амбијента који људи преферирају и који омогућава рангирање руралних области у погледу расположивих природних погодности. За потребе формирања индекса, природне погодности (*умерена клима, различита топографија и богатство водних ресурса*) квантификоване су помоћу шест варијабли, карактеристика локалног окружења, за које се претпоставља да их људи највише преферирају:

- **Топла зима** (просечна температура у јануару);
- **Сунчана зима** (просечан број сунчаних дана у јануару);
- **Летња температура** (просечна температура у јулу);
- **Влажност ваздуха током лета** (просечна влажност ваздуха у јулу);
- **Топографска скала** (заступљеност различитих типова рељефа) и
- **Водни ресурси** (водне површине изражене као проценат укупне површине руралне области).

С обзиром да су посматране варијабле природних погодности исказане у различитим јединицама мере, за потребе формирања индекса природних погодности коришћене су њихове стандардизоване вредности у виду Z одступања. Индекс природних погодности представља збир стандардизованих вредности изабраних варијабли климе, топографије и водних ресурса. Циљ конструисања индекса огледа се у могућности рангирања руралних области с обзиром на ниво природних погодности којима располажу.

Поред индекса природних погодности, *McGranahan (2008)* је конструисао и **индекс природних погодности заснованих на пејзажу** у циљу идентификовања руралних области које поседују значајне природне погодности које се огледају у лепоти нетакнутог природног пејзажа (енгл. *the most scenic counties*). Руралне области су рангиране на основу вектора пејзажа који је формиран на основу оцењених регресионих коефицијената уз варијабле пејзажа из регресије промена вредности некретнина (током периода 1990-2000. год.) на *четири варијабле пејзажа* (шумски и водни ресурси, топографија, обрадиво пољопривредно земљиште), *густину насељености и нето-миграције*.

McGranahan et al. (2011) полазећи од претпоставке да се руралне погодности не огледају само у природним погодностима већ и у изграђеним погодностима које пружају могућност за различите рекреативне активности конструисао је и **индекс укупних амбијенталних погодности** (енгл. *outdoor amenity index*). Нови индекс представља проширење индекса природних погодности укључивањем варијабле која представља апроксимацију за понуду различитих рекреативних активности у руралним срединама. Индекс укупних амбијенталних погодности је композитни индекс састављен од два индикатора природних погодности: *климе* (просечна температура у јануару, просечан број сунчаних дана у јануару, летња температура, влажност ваздуха у јулу) и *пејзажа* (топографска скала, учешће водних површина и површина под шумом у укупној територији руралне области) и *индикатора понуде различитих рекреативних активности* (учешће броја запослених у ресторанима и хотелима у укупном броју запослених).

2.2.2. Мерење руралних погодности применом метода главних компоненти

Поред могућности квантификовања различитих руралних погодности помоћу композитног индекса, поједини аутори (*English et al., 2000; Deller et al., 2001; Marcouiller et al., 2004; Deller, 2009; Goe and Green, 2005; Deller et al., 2005*) су у својим истраживањима примењивали метод главних компоненти за потребе квантификовања руралних погодности.

Метод главних компоненти као посебан случај факторске анализе, састоји се у конструисању нових варијабли (главних компоненти), изражених као линеарне комбинације оригиналних независних варијабли, али које су међусобно ортогоналне (*Јовичић и Драгутиновић-Митровић, 2011, стр. 87*).

У табели 2 дат је приказ емпиријских истраживања у којима су различите руралне погодности квантификоване применом метода главних компоненти.

Табела 2. Мерење руралних погодности применом метода главних компоненти

Аутор	Индикатори руралних погодности
<i>Deller et al. (2001)</i>	<p>Клима (6 варијабли) Земљиште (16 варијабли) Водни ресурси (12 варијабли) Понуда зимских рекреативних активности (6 варијабли) Развијеност рекреативне инфраструктуре (13 варијабли)</p>
<i>Deller (2009)</i>	<p>Кампови (13 варијабли) Терени (5 варијабли) Обала (6 варијабли) Клима (7 варијабли) Туризам (4 варијабле) Реке (7 варијабли) Земљиште (5 варијабли) Туристички водичи (4 варијабле) Скијање (9 варијабли)</p>
<i>Goe and Green (2005)</i>	<p>Природне погодности – земљиште (4 варијабле) Природне погодности – реке (4 варијабле) Природне погодности – језера (3 варијабле) Природне погодности – океани (4 варијабле) Рекреативне активности (1 варијабла) Зимске рекреативне активности (6 варијабли) Историјске/културне погодности (3 варијабли)</p>
<i>Deller et al. (2005)</i>	<p>Клима (6 варијабли) Земљиште (16 варијабли) Водни ресурси (12 варијабли) Зимске рекреативне активности (6 варијабли) Изграђене погодности (13 варијабли)</p>

Извор: Приказ аутора

Deller et al. (2001) применом метода главних компоненти развили су пет индикатора погодности, услова за живот у руралним срединама: *климатски услови* (просечна температура, влажност ваздуха, падавине, сунчани дани и др.), *карактеристике земљишта* (планине, шумски ресурси, обрадиво пољопривредно земљиште и др.), *расположиви водни ресурси* (реке, језера и др.), *понуда зимских рекреативних активности* (ски центри) и *развијеност рекреативне инфраструктуре* (терени за тенис и голф, базени, игралишта и др.).

Deller (2009) је на основу података за 60 варијабли конструисао девет индикатора руралних погодности: *кампови* (у приватном власништву, у државном власништву, са више од 5 запослених и др.), *терени* (гольф терени, терени за тенис и др.), *обала* (површина и др.), *клима* (просечна температура, влажност ваздуха, сунчани дани), *туризам* (музеји, културни споменици), *реке*, *земљиште*, *туристички водичи* и *зимске активности*.

Goe and Green (2005) применом метода главних компоненти развили су седам индикатора руралних погодности: *природне погодности – земљиште* (планине, површина под шумом и др.), *природне погодности - реке*, *природне погодности - језера*, *природне погодности - океани*, *индикатор рекреативних активности* (паркови, кампови, терени и др.), *индикатор зимских рекреативних активности* (ски центри) и *индикатор историјских/културних погодности*.

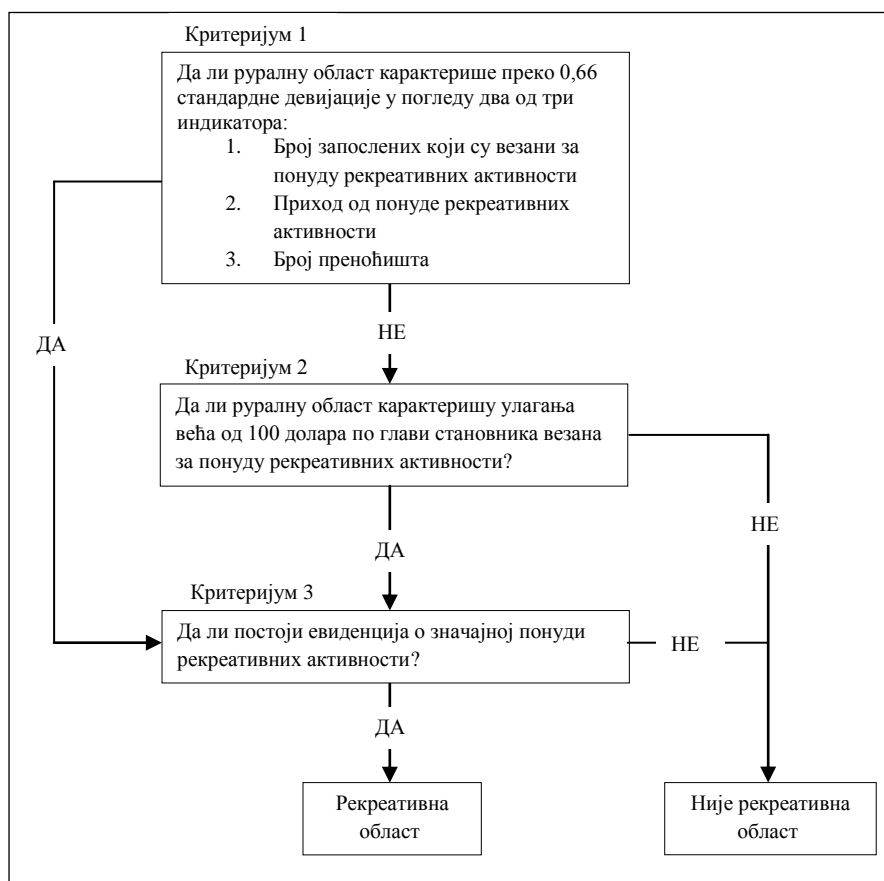
Deller et al. (2005) применом метода главних компоненти развили су пет индикатора руралних погодности: *климатски услови*, *карактеристике земљишта*, *расположиви водни ресурси*, *погодности које се огледају у понуди зимских рекреативних активности* и *изграђене погодности*.

Допринос *Beale and Johnson (1998)* огледа се у идентификовању тзв. *рекреативних руралних области* на подручју САД-а. Као важан сегмент локалне економије, руралне области на подручју САД-а идентификоване као рекреативне чиниле су 90-их година XX века око 12% руралних области и у њима је живело око 15% руралног становништва (*Beale and Johnson, 1998, Pp 41*). Такође, ове руралне области су захваљујући високим амбијенталним погодностима имале током последње три деценије XX века веће стопе раста становништва не само у односу на све руралне области већ и у односу на урбане области.

У циљу идентификовања *рекреативних руралних области* *Beale and Johnson (1998)* користили су три индикатора који представљају апроксимацију за понуду различитих рекреативних активности (индиректно указују на (не)присуство природних погодности у свакој руралној области) и тражњу за пожељним природним и рекреативним погодностима у руралној области:

- *Први индикатор* – проценат запослених везаних за понуду различитих рекреативних активности;
- *Други индикатор* – проценат прихода од понуде различитих рекреативних активности и
- *Трећи индикатор* – број преноћишта.

Руралне области су идентификоване као рекреативне на основу анализе одабрана три индикатора понуде и тражње за рекреативним активности и на основу осталих информација које указују на значајну понуду рекреативних активности у руралним срединама (слика 3).

Слика 3. Критеријуми за идентификовање рекреативних руралних области

Извор: Beale and Johnson, 1998, Pp 39.

За разлику од методологије коју су применили *Beale and Johnson (1998)*, *Gunderson and Ng. (2005)* су као *рекреативне руралне области* идентификовали руралне области у којима је проценат запослених и приход од туризма већи у односу на национални просек. Према њиховој методологије око 14% руралних области на подручју САД-а могу се дефинисати као рекреативне.

2.3. Анализа повезаности одлука домаћинстава и предузећа у погледу локације

Поред економских фактора (висине дохотка, могућности запослења, цене некретнина) и фактори руралних погодности утичу на миграциона кретања становништва и одлуке послодаваца у погледу избора локације за пословање. Приликом доношења одлуке у погледу локације за живот и рад појединци анализирају услове за живот на различитим локацијама. Миграциона кретања становништва покреће жеља за максимизацијом укупне корисности која је заснована на потрошњи тржишних и локално специфичних, нетржишних добара и услуга. За разлику од становништва, послодавци у циљу максимизације профита најчешће бирају локацију на којој могу да минимизују укупне трошкове пословања и коју карактерише већа тржишна тражња (*Deller et al., 2001, Pp 355*).

У развијеним земљама миграциона кретања становништва су усмерена ка руралним областима које одликује пријатна клима и богат квалитет нетакнутог природног пејзажа, односно које нуде поред основног дохотка и тзв. нематеријални доходак (енгл. *second paycheck*) (*Hand et al., 2008; McGranahan et al., 2010*). Како би обезбедили за себе и своју породицу адекватне услове за живот појединци су спремни да супституишу један део свог дохотка у замену за локално специфична добра и услуге које нуде области високих амбијенталних погодности (односно за већи нематеријални доходак).

Многи аутори (*Marcouiller and Deller, 1996; Benson et al., 1998; Luttik, 1999; Marcouiller and Clendenning, 2005; Wu and Gopinath, 2008; Hand et al., 2008; McGranahan, 2008; McGranahan et al., 2011*) су се бавили следећим истраживачким питањем: *Да ли се може проценити економска вредност локално специфичних, нетржишних добара и услуга?* За процену економске вредности

локално специфичних нетржишних ресурса, попут руралних амбијенталних погодности, може се применити тзв. *метод вредновања земљишта*. Према овом методу вредност пријатног амбијента за живот и одмор се рефлектује у постојању разлика у погледу цена некретнина између локалитета са и без ових погодности у погледу услова живљења.

У литератури је општеприхваћен приступ процене економске вредности локално специфичних добара и услуга кроз одрицања која појединци чине како би их користили. Анализа разлика у погледу просечне цене некретнина и дохотка по глави становника омогућава процену вредности коју локална нетржишна добра и услуге имају за потенцијалне потрошаче. Поједини аутори (*Gottlieb, 1994; Wojan and McGranahan, 2007*) су у својим истраживањима применили истраживачке технике, попут интервјуа и упитника, како би сагледали значај који квалитет локалног амбијента има за становништво и послодавце. Фактори који одређују квалитет живота на одређеном подручју, попут климатских услова, биодиверзитета и очувања животне средине, могућности за различите рекреативне активности, добрих школа и доступности других јавних услуга рангирани су на самом врху фактора који имају значајан утицај приликом избора локације. Присуство природних погодности утиче на раст цена некретнина, с обзиром да људи преферирају да живе у подручјима која њима обилују (*Blomquist et al., 1988; Glaeser et al., 2001; Hand et al., 2008; Wu and Gopinath, 2000*).

Roback (1982) је представила равнотежни модел у циљу анализе утицаја висине дохотка и цене некретнина на одлуке појединаца о насељавању и послодаваца о покретању бизниса на подручјима које карактеришу различите погодности амбијента. У основи представљеног модела је тестирање следеће хипотезе: *Ако постоје разлике у погледу амбијенталних погодности, онда амбијенталне погодности могу имати значајан утицај на висину просечног дохотка по глави становника и просечну цену некретнина*. Погодности амбијента побољшавају услове за живот, али могу утицати и на нижи доходак и раст цене некретнина (*Roback 1982, 1988*). Резултати спроведеног емпиријског истраживања на подручју градова САД-а су потврдили полазну хипотезу да погодности

амбијента детерминишу висину просечног дохотка по глави становника и просечну цену некретнина.

Glaeser et al. (2001) су се бавили анализом ефеката градова на продуктивност и ефеката градова на квалитет живота. Како је доходак у урбаним областима много већи у односу на доходак у осталим областима, како би се обезбедила равнотежа (једнака корисност у свим областима) већа рента у урбаним областима и недостатак амбијенталних погодности морају анулирати премију која се огледа у већем урбаном дохотку.³ Ефекат градова на доходак увећан за ефекат градова на квалитет живота мора бити неутрализован ефектом градова на висину ренти. Премија урбане погодности може бити измерена помоћу разлике између урбаног дохотка (премије) и урбане ренте (премије).

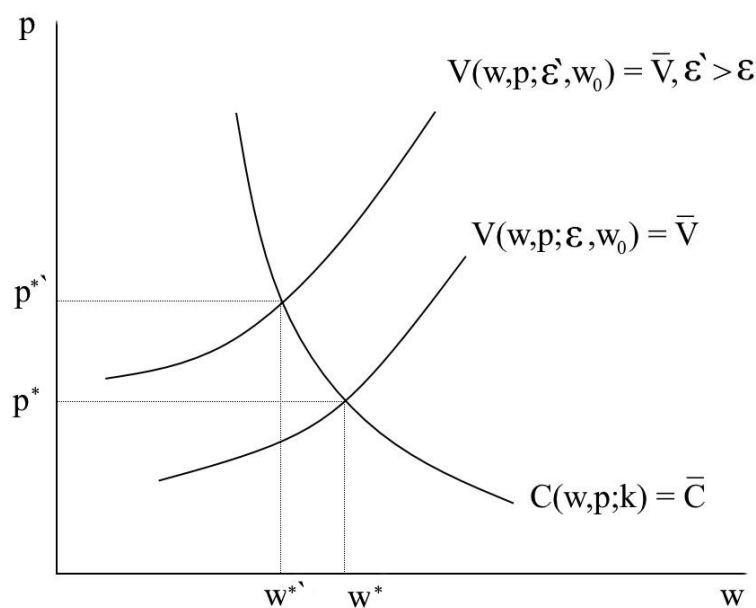
Разлике у погледу висине просечне цене некретнина и просечног дохотка по глави становника између локација су последица постојања разлика у погледу погодности амбијента не само између градова, већ и између урбаних области (*Blomquist et al., 1988*) и између руралних области (*Deller, 2009*). Поједине локације су изузетно атрактивне за предузећа (квалификована и јефтина радна снага, расположивост потребних инпута и др.), док су друге атрактивније због услова за живот које нуде појединцима и њиховим породицама (нпр. одликују их пријатни климатски услови и прелепи природни пејзажи). Како би се на свим локацијама изједначила корисност, локације које су атрактивније за појединце у односу на предузећа карактерисаће нижи доходак због значајно веће понуде радне снаге у односу на тражњу. И обрнуто, локације које су атрактивније за предузећа у односу на појединце карактерисаће већи доходак због значајно веће тражње за радном снагом у односу на понуду.

Wu and Gopinath (2008) су се бавили анализом утицаја фактора попут: природних погодности, расположивог људског и физичког капитала и географског положаја на просторне разлике у погледу економске развијености (пре свега висину просечног дохотка по глави становника и просечне цене некретнина) на подручју урбаних и руралних области САД-а. Њихов допринос се огледа у представљању теоријског модела који има за циљеве:

³ Премија урбане продуктивности + Премија урбане погодности = Премија урбане ренте

- Да се укаже на факторе који утичу на одлуке појединаца и послодаваца у погледу локације за живот и рад;
- Да се анализира повезаност између одлука појединаца и послодаваца и
- Да се сагледа ефекат одлука појединаца и послодаваца на просторне разлике у погледу економског развоја.

Према развијеном теоријском моделу (*Wu and Gopinath, 2008*) по угледу на *Roback (1982)*, појединац бира одређену локацију која му може обезбедити максималну корисност. Функција корисности појединца представља максималну корисност која може бити постигнута на основу датог дохотка (w), цене некретнина (p), нивоа погодности амбијента (ε) и осталих примања појединца поред дохотка (w_0). Функција корисности појединца може се записати у следећем облику: $V(w, p; \varepsilon, w_0)$ и представљена је на графикону 1.

Графикон 1. Графички приказ функције корисности појединца

Извор: Wu and Gopinath, 2008, Pp 394.

Функција корисности појединца има позитиван нагиб зато што се полази од претпоставке да за дати ниво погодности амбијента, подручја која карактерише већи доходак имаће и већу цену некретнина како би се изједначила корисност на свим локацијама (успоставила равнотежа).

Појединац бира локацију како би максимизовао укупну корисност $V(w, p; \epsilon, w_0)$ узимајући у обзир trade-off између дохотка (w), цене некретнина (p) и погодности (ϵ). Како би се постигла равнотежа, висина доходака и цене некретнина морају се прилагодити како би се изједначила корисност на свим локацијама, односно:

$V(w, p; \epsilon, w_0) = \bar{V}$, где \bar{V} представља ниво корисности на националном нивоу.

Према развијеном теоријском моделу (*Wu and Gopinath, 2008*), послодавац бира одређену локацију која му обезбеђује минималне трошкове при чему узима у обзир trade-off између цене инпута, акумулираног људског и физичког капитала и трошкова транспорта. Послодавац бира најбољу комбинацију радне снаге (l) и капитала (k) како би минимизовао укупне трошкове пословања. Изотрошковна линија може се записати у следећем облику: $C(w, p, k)$ и има негативан нагиб из чега следи да за дати ниво акумулираног капитала локације са већим трошковима радне снаге морају имати ниже цене некретнина како би се постигла равнотежа, односно изједначили укупни трошкови на свим локацијама. Према развијеном моделу амбијенталне погодности директно утичу на понуду радне снаге, а индиректно на одлуке послодаваца у погледу локације. Да би се постигла равнотежа, висина доходака и цене некретнина морају се прилагодити како би се изједначили трошкови на свим локацијама, односно:

$C(w, p; k) = \bar{C}$, где \bar{C} представља константу детерминисану постојећом производном технологијом.

Ако претпоставимо да посматрамо две локације које карактерише исти акумулирани капитал а различит ниво погодности амбијента можемо очекивати следеће (графикон 1):

- Функција корисности појединца који живи на подручју са већим погодностима амбијента налази се изнад функције корисности другог појединца зато што за дати ниво дохотка просечна цена некретнина у подручју са већим погодностима мора бити већа како би се изједначила корисност на обе локације.
- У тачки равнотеже, просечна цена некретнина је већа и доходак је нижи у локацији са већим погодностима амбијента зато што појединци прихватају нижи доходак и већу цену некретнина како би живели на подручју високих погодности амбијента.

У тачки равнотеже утврђена је следећа правилност у погледу висине доходака и цена некретнина на различитим локацијама (*Wu and Gopinath, 2008, Pp 396*):

- Локације са више акумулираног капитала и нижим нивоом погодности (нпр. урбане области) имају веће дохотке у односу на друге локације.⁴
- Локације са мање акумулираног капитала и већим нивоом погодности (нпр. руралне области високих погодности) имају ниже дохотке.⁵
- Локације са већим акумулираним капиталом и већим нивоом погодности (нпр. суб-урбане области) имају веће цене некретнина у односу на друге локације.⁶
- Локације са мање акумулираног капитала и нижим нивоом погодности (нпр. руралне области) имају ниже цене некретнина.⁷

⁴ Цена некретнина је већа ако је доминантан ефекат капитала, а нижа ако је доминантан ефекат погодности.

⁵ Цена некретнина је већа ако је доминантан ефекат погодности, а нижа ако је доминантан ефекат капитала.

⁶ Доходак је већи ако је доминантан ефекат капитала, а нижи ако је доминантан ефекат погодности.

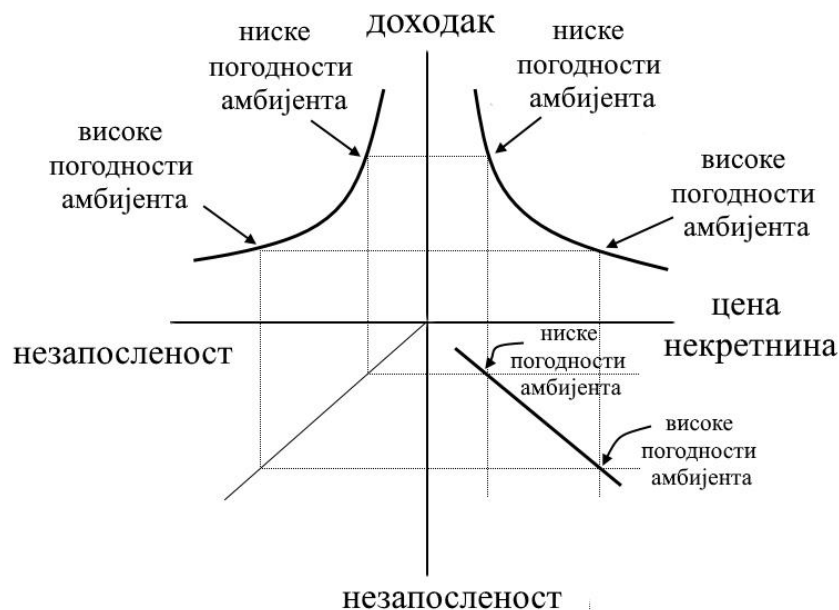
⁷ Доходак је већи ако је доминантан ефекат погодности, а нижи ако је доминантан ефекат капитала.

Wu and Gopinath (2008) су спровели емпиријско истраживање на узорку који су чиниле 2.635 урбаних и руралних области САД-а и потврдили су хипотезу која је у основи представљеног теоријског модела да погодности амбијента попут природних погодности квантификованих помоћу *индекса природних погодности (McGranahan, 1999)* имају утицај на просторне разлике у погледу висине просечног дохотка по глави становника и просечне цене некретнина. Такође, овим истраживањем потврђени су резултати *Deller et al. (2001)* према којима погодности амбијента имају позитиван ефекат на економски раст, односно раст запослености. Области са више акумулираног људског капитала и развијеном инфраструктуром имаће и већи број предузећа па самим тим и већу стопу запослености.

Амбијенталне погодности (природне погодности, понуда различитих рекреативних активности и развијеност одговарајуће инфраструктуре) имају значајан утицај не само на разлике између руралних области у погледу висине просечне цене некретнина и дохотка, већ и на разлике у погледу стопе незапослености. Допринос *Deller (2009)* се огледа у сагледавању начина на који погодности амбијента могу утицати на рурални економски раст и развој. У својој анализи *Deller (2009)* је кренуо од две кључне претпоставке које су у основи већ дуго заступљеног модела у литератури под називом *Roback-Blanchflower-Oswald* модел:

- Становништво у областима високих погодности амбијента је спремно да прихвати нижи доходак и већу цену некретнина у односу на области ниских погодности амбијента (*Roback, 1982, 1988*).
- Становништво у областима високих погодности амбијента је спремно да живи у њима и ако их карактерише већа стопа незапослености у односу на области ниских погодности амбијента (*Blanchflower and Oswald, 1995*).

На слици 4 је приказан модел *Roback-Blanchflower-Oswald* у чијој основи је анализа међузависности погодности амбијента, висине дохотка, цене некретнина и стопе незапослености.

Слика 4. Утицај амбијенталних погодности на висину дохотка, цену некретнина и незапосленост

Извор: Deller, 2009, Pp 143.

Вредност амбијенталних погодности је капитализована у висини дохотка и цени некретнина. Квадрант доходак-цена некретнина описује хипотезу коју је поставила Roback (1982, 1988): просечан доходак је мањи у областима високих погодности амбијента, док је већи у областима са ниским погодностима амбијента. Потенцијални резиденти су спремни да прихвате мањи доходак и већу цену некретнина како би живели у областима високих амбијенталних погодности. Супротно, области ниских погодности амбијента карактерише већи доходак и мања цена некретнина (Deller et al., 2001; Deller, 2009). Такође, области високих погодности амбијента карактерише и већа стопа незапослености у односу на области ниских погодности. Полази се од следеће хипотезе: Ако становништво високо цени могућност становања у подручјима високих амбијенталних погодности, онда су спремни да остану у њој иако постоји ризик да одређени период буду незапослени (Blanchflower and Oswald, 1995; Deller and Tsai, 1999; Deller, 2009). За разлику од области високих погодности амбијента, области

ниских погодности амбијента карактерише већи доходак, мања цена некретнина и мања стопа незапослености у односу на области високих погодности амбијента.

Студије које су посматрале значај природних погодности које чине шумски ресурси показале су да је њихова расположивост капитализована у локалној цени некретнина. *Hand et al. (2008)* су анализирали постојање разлика у погледу висине доходака и цене некретнина унутар одређеног региона као резултат постојања различитих амбијенталних погодности заснованих на расположивим шумским ресурсима на подручју југозападног дела САД-а (Аризоне и Мексика). У њиховим истраживањима полази се од основне хипотезе: *Расположивост шумских ресурса представља природну погодност која значајно утиче на разлике у погледу висине доходака и цена некретнина унутар одређеног региона.*

Допринос истраживања који су спровели *Hand et al. (2008)* огледа се у сагледавању на који начин шумски ресурси као важне природне погодности утичу на економско понашање појединаца унутар одређеног региона. По угледу на модел који је развила *Roback (1982)* полази се од претпоставке да је корисност појединца заснована на *потрошњи добара* (X добара који се продају по константној цени), *земљишту* потребном за становање (L , продатом по цени p) и *природним погодностима* (f , шумски ресурси) на одређеној локацији. Претпоставка је да појединац живи у једној од J локација у посматраном региону, $j = 1, \dots, J$ и да бира одређену количину X и L , у зависности од f_j и расположивог буџета како би максимизовао своју укупну корисност.

Функција корисности појединца може се записати на следећи начин:

$$V = V(p, w, f_j), \text{ где } w \text{ представља доходак појединца}$$

Производна функција (једне јединице аутпута) предузећа зависи од цене земљишта, величине дохотка и карактеристика природних погодности (расположивих шумских ресурса) и може се записати на следећи начин:

$$C(p, w, f_j) = I.$$

У тачки равнотеже, корисност и трошкови морају бити изједначени на свим J локацијама. Миграциона кретања становништва биће усмерена ка оним локацијама које нуде већу корисност и/или ниже трошкове у односу на тренутну

локацију. Такође, и предузећа ће увек преферирати за пословање оне локације на којима могу обезбедити значајне уштеде у укупним трошковима. Цене некретнина и доходак се морају прилагодити у свакој локацији како би се изједначила корисност и трошкови у свим областима на посматраном региону. Из наведеног следи да морају бити задовољена два услова: *укупна корисност појединаца и трошкови производње морају бити једнаки у свим областима.*

Природне погодности засноване на богатству шумских ресурса представљају само један од фактора који утичу на цене некретнина. Цена некретнине је функција њене структуре (величина, број просторија и др.), окружења (стопа криминала, квалитет школа и др.) и расположивих шумских ресурса. Цена некретнина i на локацији j може се записати као:

$P_{ij} = P_{ij}(S_i, N_j, F_j)$, где су S , N , и F вектори структуре непокретности, окружења и карактеристика шумских ресурса (исти за све непокретности на локацији j).

Трансформација једначине у економетријски модел може се записати као:

$$P_{ij} = \alpha_0 + \beta' S_i + \gamma' N_j + \delta' F_j + v_i.$$

За доходак једначина се може записати као:

$W_{ij} = \pi_0 + \varphi' Y_i + \psi' N_j + \zeta' F_j + \mu_i$, где се Y_i односи на карактеристике људског капитала.

Оценом представљеног модела потврђена је полазна хипотеза да су варијабле пејзажа (површина под шумом, површина коју чини пољопривредно земљиште, водне површине и топографија) и густина насељености имали сигнификантан утицај на миграциона кретања становништва током периода 1990-2000. год. (узорак су чиниле руралне области САД-а). Појединце највише привлаче руралне области које су богате шумама, водним ресурсима, различитом топографијом и које располажу релативно малим пољопривредним површинама. Такође, природне погодности које се огледају у богатим шумским ресурсима су имале сигнификантан утицај на промену цена некретнина током посматраног периода.

2.4. Утицај погодности на рурални раст

2.4.1. Преглед ранијих истраживања

Према истраживањима (*Roback, 1982; Henderson et al., 2001; Redding and Venables, 2003; Wu and Gopinath, 2008*), три групе фактора имају значајан утицај на економски развој: *природне погодности* (клима и пејзаж), *акумулирани људски и физички капитал* (високообразована популација и развијена инфраструктура) и *географски положај* (удаљеност, близина тржишту инпута и аутпута).

Руралне погодности имају и имаће у будућности још значајнију улогу у руралног економском расту и развоју. Поред висине доходака, цена некретнина, могућности остварења у професионалном смислу, услови живљења имају подједнако важну улогу приликом доношења одлуке појединца у погледу избора локације за живот и рад. У развијеним економијама посебан фокус је на руралним областима које се могу описати као области богатих природних, изграђених и културних/историјских погодности. Можемо поставити питање: *На који начин руралне погодности утичу на руралну економију?*

Многи аутори су указали на повезаност између различитих руралних погодности и миграционих кретања становништва. Руралне области високих амбијенталних погодности имају веће стопе раста становништва у односу на руралне области ниских амбијенталних погодности (*Graves, 1980, 1983; Roback, 1988; Muaser and Graves, 1995; McGranahan, 1999; McGranahan et al., 2011*).

Првобитна истраживања су се бавила анализом утицаја само једног или два фактора природних погодности на миграциона кретања становништва. Поједина истраживања указала су на утицај локално специфичних природних погодности, попут пријатне климе, на миграциона кретања становништва како ка урбаним тако и ка руралним подручјима (*Graves, 1980, 1983; Knapp and Graves, 1989*). *Muaser and Graves (1995)* су анализирали у којој мери су миграциона кретања на подручју 520 области САД-а током периода 1950-1980. год. детерминисана двама групама егзогених фактора: *варијацијама у факторима који утичу на тражњу за радном снагом* (економске могућности: учешће броја запослених у одређеним гранама индустрије) и *варијацијама у факторима који утичу на понуду радне снаге* (погодности у погледу услова за становање: климатски услови и постојање

значајних водних ресурса). Према резултатима спроведеног истраживања фактори природних погодности имају конзистентну и значајнију улогу у миграционим кретањима становништва у односу на економске факторе чији утицај варира између временских периода.

За разлику од наведених истраживања, 90-их година XX века спроведена су истраживања која су се бавила анализом утицаја различитих амбијенталних погодности (природних погодности попут рељефа, водних и шумских ресурса и изграђених погодности које се огледају у могућности обављања различитих рекреативних активности у руралним срединама) на миграциона кретања становништва.

Руралне области широм САД-а и развијених земаља Европе током последње четири деценије претрпеле су значајне не само демографске, већ и социјалне и економске промене. Руралне погодности позитивно утичу на регионалне економске перформансе, попут раста дохотка и запослености и развоја тржишта некретнина. Руралне области високих природних погодности успеле су не само да повећају своју популацију, већ их карактеришу и натпросечне стопе економског раста (*McGranahan, 1999; Deller et al, 2001*).

Према емпиријским истраживањима није само раст популације повезан са амбијенталним погодностима већ и трансформација руралне економије. Трансформација руралне економије огледа се у смањењу зависности од пољопривреде и диверсификацији руралне економије развијањем сектора који се налазе око пољопривреде. Традиционалне руралне делатности (пољопривреда, рударство и шумарство) уступају место прерађивачком сектору и сектору услуга који пружа бројне активности засноване на природним ресурсима којима располажу руралне области. Руралне области које располажу богатим природним погодностима користе своје природне ресурсе не само као инпуте у пољопривреди, већ и као инпуте за бројне рекреативне активности које доприносе развоју руралног туризма (сеоски, здравствени, планински, ловни, еко и др.) и чине главну карактеристику новог руралног економског раста и развоја.

У табели 3 дат је преглед најзначајнијих емпиријских истраживања о утицају погодности амбијента на економски раст и развој.

Табела 3. Преглед најзначајнијих емпиријских истраживања о утицају погодности амбијента на економски раст и развој

Аутор	Узорак, период посматрања, модел	Резултат истраживања и допринос
<i>Mueser and Graves (1995)</i>	<p>Узорак: 520 урбаних и руралних области САД-а</p> <p>Период посматрања: 1950-1980. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели упоредних података</p>	<p>Резултат: Природне погодности (клима и расположиви водни ресурси) имају сигнификантан, позитиван утицај на миграциона кретања становништва, док утицај економских фактора варира између временских периода.</p> <p>Допринос: Природне погодности амбијента обликују миграциона кретања становништва на подручју и урбаних и руралних области.</p>
<i>McGranahan (1999)</i>	<p>Узорак: 2.358 руралне области САД-а</p> <p>Период посматрања: 1970-1996. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели упоредних података</p>	<p>Резултат: Природне погодности (посматране и појединачно и помоћу <i>индекса природних погодности</i>) високо су повезане са променама у погледу броја становника и запослености.</p> <p>Допринос: Развијен <i>индекс природних погодности</i> и његово директно повезивање са руралним растом (растом броја становника и запослености).</p>
<i>Deller et al. (2001)</i>	<p>Узорак: 2.243 руралне области, САД</p> <p>Период посматрања: 1985-1995. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели упоредних података</p>	<p>Резултат: Потврђена позитивна, сигнификантна веза између амбијенталних погодности и локалних економских перформанси (раста популације, запослености и дохотка по глави становника).</p> <p>Допринос: У циљу сагледавања улоге атрибута погодности у руралном економском расту проширен је структурни модел регионалног економског раста (<i>Carlino and Mills, 1987</i>) укључивањем у модел амбијенталних погодности.</p>

Табела 3 - Наставак

Аутор	Узорак, период посматрања, модел	Резултат истраживања и допринос
<i>Henderson and McDaniel (2005)</i>	<p>Узорак: 2.254 руралних области, САД</p> <p>Период посматрања: 1990-1997. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели упоредних података</p>	<p>Резултат: Руралне области изузетних природних погодности имају највеће стопе раста становништва, запослености (посебно туризам и услуге) и дохотка.</p> <p>Допринос: Повезаност природних руралних погодности са руралним економским растом, са фокусом на њихов утицај на раст запослености.</p>
<i>McGranahan and Wojan (2007)</i>	<p>Узорак: 2.145 руралне области, САД</p> <p>Период посматрања: 1990-2000. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели упоредних података</p>	<p>Резултат: Сигнификантан, позитиван утицај на нето-миграције варијабли амбијенталних погодности (климе и пејзажа) и густине насељености. Сигнификантан, позитиван утицај на промену људског капитала (<i>креативне класе</i>) варијабли амбијенталних погодности.</p> <p>Допринос: Теоријско објашњење и емпиријска потврда директне повезаности између амбијенталних погодности, нето-миграција и људског капитала.</p>
<i>Wojan and McGranahan (2007)</i>	<p>Узорак: 1.194 руралне области, САД</p> <p>Период посматрања: 2000. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели упоредних података</p>	<p>Резултат: Потврђена позитивна веза између природних погодности и људског капитала.</p> <p>Допринос: Потенцијалну локацију предузећа, не само оних који се везују за сектор услуга већ и прерађивачку индустрију, одређују фактори квалитета живота у руралним срединама (пре свега природне погодности).</p>

Табела 3 - Наставак

Аутор	Узорак, период посматрања, модел	Резултат истраживања и допринос
<i>McGranahan (2008)</i>	<p>Узорак: 2.194 руралне области, САД</p> <p>Период посматрања: 1990-2000. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели упоредних података и панела</p>	<p>Резултат: Природне погодности попут лепоте природног пејзажа (различита топографија, пољопривредно земљиште, богати шумски и водни ресурси) имају директан утицај на миграциона кретања становништва, независно од промена у погледу запослености, као и демографских и индустријских карактеристика.</p> <p>Допринос: Теоријско објашњење и емпиријска потврда директне повезаности између природних погодности (пејзажа) и нето-миграција.</p>
<i>Wu and Gopinath (2008)</i>	<p>Узорак: 2.635 урбане и руралне области, САД</p> <p>Период посматрања: 2000. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели упоредних података</p>	<p>Резултат: Природне погодности квантификоване помоћу <i>индекса природних погодности (McGranahan, 1999)</i> утичу на просторне разлике у погледу висине просечног дохотка по глави становника и просечне цене некретнина и имају сигнификантан, позитиван утицај на понуду људског капитала посматраног као учешће запослених који су високообразовани.</p> <p>Допринос: Теоријско објашњење и емпиријска потврда о утицају погодности амбијента на просторне разлике у погледу економског раста и развоја.</p>

Извор: Приказ аутора

Природне погодности (попут климе, топографије и водних ресурса) имале су значајан утицај на раст популације и запослености на подручју руралних области САД-а током 90-их година XX века.⁸ Руралне области идентификоване као области *високих природних погодности* највећим делом се налазе на западу и југозападу САД-а, на подручју које карактерише умерена клима, различита топографија и богатство водних ресурса.

Према резултатима истраживања (*McGranahan, 1999*) природне погодности (посматране и појединачно и збирно помоћу *композитног индекса природних погодности*) имале су значајан, позитиван утицај на промене у погледу броја становника руралних области заједно са осталим независним варијаблама: близина урбане области, густина насељености и економски услови. Виши ранг руралне области у погледу вредности индекса природних погодности подразумевао је и већу просечну стопу раста становништва током периода 1970-1996. год. За разлику од руралних области високих, руралне области ниских природних погодности забележиле су смањење броја становника (*McGranahan, 1999, Pp 7*). Поред значајног утицаја на раст становништва природне погодности (посматране и појединачно и помоћу индекса природних погодности) имају сигнификантан, позитиван утицај и на раст стопе запослености и дохотка. Руралне области високих природних погодности имале су просечну годишњу стопу раста запослености током периода 1990-2000. год. од 2,7%, док је стопа раста била нижа за руралне области ниских природних погодности и износила је 1,4% (*Henderson and McDaniel, 2005, Pp 83*).

McGranahan (2008) је указао на посебан значај природних погодности које се огледају у лепоти природног пејзажа, на обликовање миграционих кретања становништва на релацији урбане - руралне области током 90-их година XX века на подручју САД-а. По угледу на *Leichenko (2001)* применом модела симултаних једначина заснованог на међусобном утицају раста запослености и нето-миграција током периода 1990-2000. год. потврђена је полазна хипотеза да природне погодности, попут природног пејзажа, утичу директно на нето-миграције

⁸ Поједине руралне области успеле су да удвоструче своју популацију и повећају запосленост три пута током посматраног периода.

(а не индиректно преко утицаја на запосленост) на подручју руралних области ($n=2.194$). Варијабле пејзажа утичу на миграциона кретања независно од промена у погледу запослености или демографских, индустријских или карактеристика тржишта радне снаге као и осталих карактеристика руралних средина (*McGranahan, 2008, Pp 229*). Миграциона кретања повезана са расположивим водним ресурсима и топографијом рефлектују заинтересованост за активном рекреацијом, попут рекреације на води и скијања.

Литература из области руралног економског раста указала је на трансформацију руралне економије у развијеним земљама. *Deller et al. (2001)* су се бавили анализом утицаја трансформације руралне економије на економску структуру и добробит руралних резидената. Како би се теоријски објаснио и емпиријски потврдио утицај амбијенталних погодности и осталих фактора (тржишта, радне снаге и мера фискалне политике) на руралне економске перформансе проширен је класичан модел који су развили *Carlino and Mills (1987)*. Представљен је структурни модел регионалног економског раста који укључује и утицај руралних погодности. У основи модела су три хипотезе:

- Економски раст зависи од раста у претходном периоду;
- Економски раст зависи од иницијалних услова и
- Економски раст зависи од фактора локалних погодности.

Основна претпоставка проширеног модела је да се са повећањем националног дохотка повећава и тражња за амбијенталним погодностима и осталим факторима који унапређују услове за живот. На економски раст утичу четири групе фактора: *тржиште* (варијабле које одређују тражњу), *радна снага* (варијабле људског капитала), *фискална политика* и *амбијенталне погодности* (клима, земљиште, вода, зимске рекреативне активности и развијеност рекреативне инфраструктуре). Према резултатима истраживања, амбијенталне погодности утичу на рурални економски раст на следећи начин:

- *Клима* има јак утицај на раст популације, док нема утицај на раст запослености и има слаб утицај на раст дохотка по глави становника.
- Руралне области које су богате *водним ресурсима* имају веће стопе раста становништва и дохотка по глави становника.

- Развијеност *регионалне инфраструктуре и доступност зимских рекреативних активности* има сигнификантан, позитиван утицај на све три посматране варијабле раста (раст и становништва и запослености и дохотка по глави становника).

2.4.2. Социо-економска улога руралних погодности

На подручју Америке и Европе амбијенталне погодности имале су значајан утицај на миграциона кретања становништва на релацији урбане - руралне области током последње три деценије XX века. Према спроведеним емпиријским истраживањима која су анализирали миграциона кретања становништва на подручју руралних области САД-а, људи преферирају за живот и одмор руралне области које располажу богатим природним погодностима, попут умерене климе, богатих шумских и водних ресурса и различите топографије. Природне погодности и други квалитети локалног окружења који унапређују услове за живот препознати су као кључни фактори раста руралних области које имају највеће стопе раста становништва, запослености и дохотка. Руралне погодности доприносе развоју туризма као и индустрија у којима раде образовани, талентовани и креативни појединци (*Henderson and McDaniel, 2005*).

Током прве половине 90-их година XX века руралне области на подручју САД-а су забележиле раст популације од 1,55 милиона становника што је веће од 1,37 милиона становника који су напустили руралне области током 80-их година XX века. Стопе раста становништва руралних и урбаних области полако се изједначавају (*Greenwood, 1985; Deller et al., 2001*). Према истраживањима које су спровели *Beale and Johnson (1998)* руралне области идентификоване као *рекреативне* чине 12% руралних области на подручју САД-а и у њима живи 15% руралног становништва. Ове руралне области имале су највеће стопе раста (становништва, запослености, дохотка и цена некретнина) током 80-их и 90-их година XX века (*English et al., 2000*). Раст је настављен и током периода 2000-2010. год. када су ове руралне области имале највећи раст становништва (око 11%, док је просечна стопа раста на нивоу свих руралних области износила 4,5%) (*Ulrich-Schad, Pp 166*).

За разлику од руралних области високих амбијенталних погодности које су успеле да значајно повећају своју популацију, многе руралне области ниских амбијенталних погодности суочавају се са великим губицима у погледу смањења броја становника (тзв. „*рурални парадокс*“). Током периода 1988-2008. год. велики број руралних области на подручју САД-а изгубиле су преко 10% своје популације. Са једне стране налазиле су се руралне области суочене са депопулацијом становништва које су карактерисале високе стопе сиромаштва и незапослености⁹, а са друге стране налазиле су се руралне области које су исто биле суочене са депопулацијом становништва али су имале боље економске перформансе (карактерисала их је ниска стопа незапослености и висок доходак по глави становника). Главни узрок губитка становништва ових руралних области огледа се у непоседовању високог квалитета услова за живот (*McGranahan et al., 2010*).

Ако су локално-специфичне погодности важне за људе и ако су неједнако дистрибуиране у оквиру националне економије, онда погодности амбијента могу имати значајну улогу у обликовању кретања становништва и економских активности. Према *Power (2005)*, *OECD (1999)*, *McGranahan (1999)*, *Henderson and McDaniel (2005)* и *McGranahan et al. (2011)* локалне амбијенталне погодности могу утицати на рурални раст и развој на три начина:

- *Привлачењем радно способног становништва, високообразованих, креативних појединаца* као потенцијалних резидената на одређеном руралном подручју који преферирају за живот области високих погодности амбијента. Руралне области изузетних амбијенталних погодности углавном насељавају појединци старости између 25 и 50 година старости зато што им ове области пружају боље услове за подизање породице и могућност за различите рекреативне активности. За разлику од њих, ове руралне области најчешће напушта становништво између 15 и 24 година старости у жељи да стекну образовање, изграде каријеру и обезбеде финансијску

⁹ Многе руралне области су изгубиле преко 25% своје популације у периоду од 20 година.

стабилност (за њих образовање и пословни успех имају главни приоритет).

- *Привлачењем туриста и популације која је завршила свој радни век*, а који желе да уживају у локалним погодностима које им пружају други дом.
- Привлачењем послодаваца (подстицањем покретања нових предузетничких иницијатива у руралним подручјима) како би се изашло у сусрет потребама резидената и туриста.

Поставља се питање: *Да ли руралне погодности могу бити у функцији привлачења и задржавања не само потенцијалних резидената већ и послодаваца?*

Поред традиционалних фактора (нпр. трошкова инпута, радне снаге, транспорта, земљишта, пореза, такси и др.) и различите руралне погодности имају утицај на избор послодавца у погледу локације за пословање (*Gottlieb 1994; Graves 1980, 1983*). У емпиријским истраживањима најчешће се полази од хипотезе да руралне погодности амбијента привлаче потенцијалне послодавце индиректно – кроз директан утицај на привлачење и задржавање радно способног становништва.

У литератури су се издвојила два приступа која објашњавају на који начин погодности амбијента постају важан фактор приликом избора локације за пословање:

- *Према првом приступу*, потенцијални послодавац бира одређену локацију како би максимизовао и свој нефинансијски приход, чак и уколико профит (традиционално дефинисан) није максимизован. Према овом приступу преференције потенцијалне радне снаге су секундарне. Развој информационих технологија и развој руралне инфраструктуре омогућава предузетницима да уживају у богатим амбијенталним погодностима (богатом еколошком, рекреативном и културном амбијенту) док воде свој бизнис.
- *Према другом приступу*, погодности амбијента директно утичу на потенцијалну радну снагу послодавца, с обзиром да је радно способно становништво спремно да прихвати нижи доходак како би живели у областима које карактеришу високе погодности. Полази се од претпоставке да послодавац бира одређену локацију како би

изашао у сусрет тражњи за погодностима радне снаге од које зависи успешност његовог бизниса.

Мали број студија се бавило анализом директног утицаја различитих руралних амбијенталних погодности на локацију предузећа. Миграциона истраживања су посматрала утицај погодности амбијента на кретање становништва из урбаних ка руралним областима. Студије које су анализирале локацију предузећа углавном су се бавиле анализом утицаја различитих политика, мера и понуде радне снаге на локацију.

Емпиријска истраживања спроведена применом интервјуа као истраживачке технике су потврдила да различите погодности амбијента имају значајан утицај приликом доношења одлуке у погледу локације од стране послодаваца. Фактори који одређују квалитет живота на одређеном подручју (услове за живот), попут климе, рекреативних и културних погодности, добрих школа, очувања животне средине и др., рангирани су на самом врху фактора који имају значајан утицај приликом избора локације. Испод фактора погодности амбијента били су рангирани фактори попут висине пореза и локалних регулатива (*Gottlieb, 1994, Pp 273*).

Руралне амбијенталне погодности посебно утичу на локацију индустрија које запошљавају високообразовану и мобилну радну снагу, као што су високе технологије, финансије и професионалне услуге. Лоцирање предузећа у руралним областима изузетних амбијенталних погодности омогућава власницима и запосленима да живе и раде у пријатном амбијенту које пружа могућност за различите рекреативне активности. Многа предузећа која припадају услужном сектору су мобилна: власници ових предузећа желе да започну и/или прошире своје пословање у руралним областима које одликују бројне рекреативне погодности (*Goe, 2002, Pp 438*).

У развијеним економијама велики број предузећа која су лоцирана у руралним областима изузетних амбијенталних погодности припадају услужном сектору (рачунарско програмирање, обрада података и друге рачунарске услуге; инжењерске услуге; брокерско-дилерске услуге; правне услуге; банкарске и финансијске услуге; услуге осигурања; рачуноводство, ревизија и књиговодствене

услуге и др.). Поред продаје на локалном тржишту многа од ових предузећа су и извозно оријентисана¹⁰ (*Beyers, 1985; Beyers and Lindahl, 1996; Porterfield et al., 1991*). У САД у многим руралним областима изузетних амбијенталних погодности предузећа која су извозно оријентисана имају учешће преко 40% у укупном броју предузећа (*Beyers and Lindahl, 1996*). Оснивачи ових предузећа су најчешће високообразовани предузетници који бирају ове руралне области за живот и покретање бизниса како би пре свега обезбедили за себе и своју породицу висок квалитет услова за живот. За њих традиционални фактори лоцирања предузећа у руралним областима (јефтина радна снага, ниже таксе, могућност коришћења различитих субвенција и др.) имају нижи приоритет приликом избора локације.

Руралне области које поседују високе погодности амбијента, али се суочавају са високом стопом незапослености услед високе зависности од традиционалних делатности (попут пољопривреде) могу искористити своје погодности као полугу за нови рурални економски раст и развој заснован на понуди локално специфичних, нетржишних добара и услуга. Такође, у циљу обезбеђења доброг квалитета живота у руралним срединама поред природног окружења које људи преферирају неопходно је обезбедити и социјално и економско побољшање (квалитетно образовање, здравствене и друге јавне услуге, као и раст дохотка по глави становника).

¹⁰ Преко 40% прихода оstarују продајом ван локалног тржишта.

3. КВАЛИТЕТ ЉУДСКОГ КАПИТАЛА И РУРАЛНИ РАЗВОЈ

3.1. Преглед ранијих истраживања

Бројна литература је указала на значајну улогу људског капитала (традиционално посматраног преко високообразованих појединаца) за економски развој на националном (*Barro, 1991; Mankiw et al., 1992; Simon, 1998*) и регионалном нивоу (*Ulman, 1958; Simon, 1998; Glaeser, 1995, 2001; Armington and Acs, 2002*), као и на његову различиту просторну дистрибуцију¹¹ (*Florida, 2002; Berry and Glaeser, 2005*).

Према *Glaeser (1995)* људски капитал је неопходан за економски раст на подручју градова. На узорку од 203 града на подручју САД-а потврђен је сигнификантан, позитиван утицај људског капитала (учешћа броја становника који су високообразовани) на економски раст (раст запослености и дохотка) током периода 1960-1990. год.

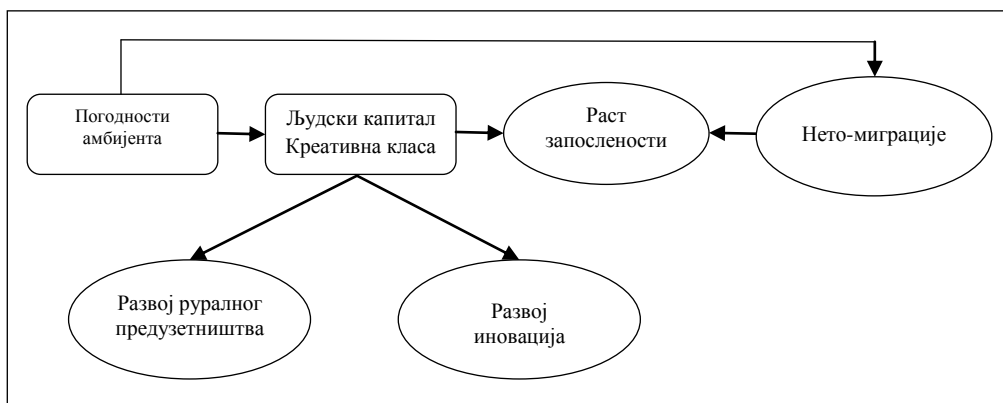
Са представљањем Теорије креативног капитала (*Florida, 2002*) реализована су емпиријска истраживања у чијој основи је тестирање хипотезе: *Ниво људског капитала је већи у подручјима у којима већи број запослених обавља креативна занимања у односу на подручја са истим бројем запослених који су високообразовани, али мањим бројем оних који обављају креативна занимања, односно употреба људског капитала је продуктивнија у подручјима које карактерише образованија и креативнија радна снага.*

Резултати спроведених емпиријских истраживања су потврдили хипотезу о постојању позитивне везе између концепта креативног капитала (учешћа појединаца који чине креативну класу у укупном броју запослених) и економског развоја и на нивоу великих градова и на нивоу руралних подручја. На примеру 50 највећих градова у Холандији *Marlet and van Woerkens* указали су на високу повезаност између креативног капитала који обезбеђује креативну употребу знања и вештина и економског раста. Раст креативне класе за 1% повећава запосленост у просеку за 0,82%, под претпоставком да су остали фактори који утичу на запосленост константни (*Marlet and van Woerkens, 2004, Pp 8*).

¹¹ Локалитети (градови, региони) са значајним нивоом људског капитала моћи ће значајно да га увећају током времена у односу на локалитете са ниским иницијалним нивоом људског капитала.

Новија истраживања отворила су питање релевантности људског капитала и за рурални економски раст и развој (*McGranahan and Wojan, 2007; Wojan and McGranahan, 2007; McGranahan et al., 2011*). Иако је ниво људског капитала¹² мањи у руралним у односу на урбане области, рурални економски развој такође зависи од нових комбинација знања, вештина, креативности и идеја.

Руралне погодности (*природне, изграђене и културне/историјске*) покрећу миграциона кретања становништва из урбаних ка руралним подручјима чији значајан део чине високообразовани, креативни појединци који доприносе руралном економском расту: расту запослености, развоју иновација и покретању нових предузетничких иницијатива у руралним срединама (слика 5).

Слика 5. Повезаност погодности амбијента и концепта људског капитала са руралним економским растом

Извор: Приказ аутора

У табели 4 представљен је преглед најзначајнијих емпиријских истраживања о утицају људског капитала (посматраног као „високообразовани“ или као „креативни“ људски капитал) на економски раст/развој.

¹² Посматраног као људски капитал свих појединаца који живе и/или раде на одређеном географском подручју (*Marlet et al., 2004*).

Табела 4. Преглед најзначајнијих емпиријских истраживања о утицају људског капитала на економски раст и развој

Аутор	Узорак, период посматрања и модел	Резултат истраживања и допринос
<i>Marlet and van Woerkens (2004)</i>	<p>Узорак: 50 градова, Холандија</p> <p>Период посматрања: 1994-2003. год.</p> <p>Модел: Економетријски модел упоредних података и Економетријски модел – Систем симултаних једначина</p>	<p>Резултат: Потврђена хипотеза о доприносу „креативног“ и „високообразованог“ људског капитала расту запослености.</p> <p>Допринос: Поређење теорије креативног капитала са теоријом људског капитала и указивање на креативну класу као ефикаснију меру расположивог људског капитала.</p>
<i>McGranahan and Wojan (2007)</i>	<p>Узорак: 2.145 руралних области, САД</p> <p>Период посматрања: 1990-2000. год.</p> <p>Модел: Тростепени модел обичних најмањих квадрата (енгл. <i>Three-Stage Least Squares – 3SLS</i>)</p>	<p>Резултат: Креативна класа има значајан, позитиван утицај на раст запослености заједно са демографским карактеристикама руралних области.</p> <p>Допринос: Представљање редефинисане класификације занимања креативне класе и примена концепта креативне класе у анализи руралног економског раста са фокусом на индикаторе који одређују квалитет живота у руралним срединама.</p>
<i>Wojan and McGranahan (2007)</i>	<p>Узорак: 1.194 руралне области, САД</p> <p>Период посматрања: 1990. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели упоредних података</p>	<p>Резултат: Потврђена сигнификантна, позитивна веза између креативне класе и локалних карактеристика попут: „високообразованог“ људског капитала и руралних погодности.</p> <p>Допринос: Амбијенталне руралне погодности посредством привлачења и задржавања значајног нивоа креативног капитала индиректно доприносе развоју не само терцијалног сектора, већ и прерађивачке индустрије.</p>

Табела 4 - Наставак

Аутор	Узорак, период посматрања и модел	Резултат истраживања и допринос
<i>Florida et al. (2008)</i>	<p>Узорак: 331 урбана област, САД</p> <p>Период посматрања: 2000. год.</p> <p>Модел: Економетријски модел – Систем симултаних једначина</p>	<p>Резултат: „Високообразовани“ и „креативни“ људски капитал имају комплементарну, али различиту улогу у регионалном развоју.</p> <p>Допринос: Указивање на факторе који обликују неједнаку просторну дистрибуцију људског капитала и емпиријска потврда доприноса људског капитала, креативног капитала и одређених занимања (рачунарска, инжењерска, менаџерска занимања и занимања у делатностима бизниса и финансија) економском расту.</p>
<i>Boschma and Fritsch (2009)</i>	<p>Узорак: 503 региона, 7 Европских земаља (Данска, Велика Британија, Финска, Немачка, Холандија, Норвешка и Шведска)</p> <p>Период посматрања: 2002. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели упоредних података</p>	<p>Резултат: Регионална култура, доступност различитих рекреативних активности имају сигнификантан, позитиван утицај на обим креативне класе и раст запослености.</p> <p>Допринос: Анализа регионалне дистрибуције и економског ефекта људског капитала (израженог и преко нивоа образовања и нивоа креативне класе) на подручју земаља чланица ЕУ. Потврђена позитивна веза између људског капитала и раста запослености/ покретања нових предузетничких иницијатива/развоја иновација.</p>
<i>Mellander and Florida (2011)</i>	<p>Узорак: 81 регион, Шведска</p> <p>Период посматрања: 2003. год.</p> <p>Модел: Економетријски модел – Систем симултаних једначина</p>	<p>Резултат: Креативна класа је боља мера за квантификовање расположивог људског капитала и анализу просторних разлика у погледу висине дохотка по глави становника на регионалном нивоу.</p> <p>Допринос: Компаративна анализа ефикасности традиционалне и нове мере људског капитала.</p>

Извор: Приказ аутора

За разлику од *Floride, McGranahan* и *Wojan* су се бавили следећим истраживачким питањем: *Да ли се хипотеза креативне класе може потврдити и у случају руралног економског раста?* Њихова полазна хипотеза је да и рурални економски раст треба да буде заснован на знању и креативности и да руралне амбијенталне погодности, као важан индикатор услова за живот, утичу на ниво људског капитала у руралним областима.

За разлику од *Ричарда Флориде* који је феномен креативне класе везивао за урбане области, *McGranahan and Wojan (2007)* су хипотезу креативне класе проширили на рурални контекст сматрајући да и рурални економски развој зависи од нових знања, идеја и иновација и да у овом процесу кључну улогу има посебан облик људског капитала који чине појединци који обављају занимања која захтевају висок ниво креативности. У својим истраживањима тестирали су три хипотезе:

- *Креативна класа доприноси руралном економском расту, пре свега расту запослености.*
- *На избор локације за живот креативне класе утичу локалне природне погодности као један од фактора који одређују услове за живот у руралним срединама. и*
- *Руралне погодности (пријатна клима, богат природни пејзаж и могућност за различите рекреативне активности) привлаче и задржавају појединце чија занимања су високо креативна.*

За идентификовање кључних фактора руралног раста (раста популације, запослености и креативне класе) ови аутори применили су економетријски модел – систем симултаних једначина. Оценом модела руралног економског раста на узорку који су чиниле 2.145 руралне области на подручју САД-а потврђена је хипотеза о сигнификантном утицају креативне класе на раст запослености. И иницијални обим креативне класе и промена њеног нивоа током 10 година имали су позитиван, сигнификантан утицај на раст запослености у периоду 1990-2000. год. Као важан фактор привлачења и задржавања креативне класе у одређеној руралној области идентификоване су амбијенталне погодности које се огледају у пријатним климатским условима, лепоти природног пејзажа и богатом рекреативном садржају. Руралне погодности утичу на раст запослености

индиректно кроз утицај на нето-миграције, односно кроз утицај на привлачење и задржавање значајног нивоа људског капитала у руралним подручјима. Највећи раст креативне класе имале су руралне области које одликује богат природни пејзаж (различита топографија и значајни шумски ресурси), зиме са значајним бројем сунчаних дана, као и богат рекреативан садржај. Захваљујући високом нивоу креативног капитала ове руралне области имале су највеће стопе раста запослености.

Wojan and McGranahan (2007), по угледу на истраживања која су указала на утицај креативне класе на отварање нових предузећа не само везаних за сектор услуга већ и прерађивачку индустрију у урбаним областима, тестирали су и потврдили хипотезу о постојању уочене везе и на нивоу руралних области ($n=1.194$ руралне области, САД). Такође, потврђена је и позитивна веза између креативне класе (квантификоване према редефинисаној класификацији занимања креативне класе, *McGranahan and Wojan, 2007*) и локалних карактеристика попут: *људског капитала* (традиционално измереног помоћу учешћа популације између 25-44 године старости са дипломом факултета), *индекса природних погодности* (*McGranahan, 1999*), *расположивих шумских ресурса* и *густине насељености*.

Поједини аутори (*Boschma and Fritsch, 2009; Marlet and van Woerkens, 2004*) су се бавили анализом значаја концепта креативног капитала за регионални развој на подручју земаља чланица ЕУ. Нека од основних истраживачких питања била су:

- *Да ли постоје значајне разлике у погледу регионалне дистрибуције креативне класе на подручју земаља чланица ЕУ?*
- *Који фактори утичу на ниво креативног капитала на одређеном подручју?*
- *Да ли се може потврдити позитивна веза између нивоа креативног капитала на одређеном подручју и развоја предузетништва, креирања иновација и регионалног раста (пре свега раста запослености)?*

У свакој од посматраних седам земаља ЕУ уочена је неједнака дистрибуција креативне класе на регионалном нивоу. У оквиру креативне класе највеће учешће у свакој земљи имали су креативни професионалци, а затим супер креативна основа, а појединци везани за културу и уметност чинили су мање од 1% креативне класе. Према резултатима истраживања креативну класу је чинило 26.065.907 људи у 2002. год.¹³ што је око 37,7% укупне радне снаге седам посматраних земаља ЕУ, односно 15% њихове укупне популације (*Boschma, Fritsch, 2009, Pp 397*). У Холандији креативна класа има учешће у укупном броју запослених око 35%.

Као фактори који утичу на ниво креативног капитала идентификовани су: *регионална култура* (толеранција и отвореност - учешће појединаца који се везују за културу и уметност у укупној популацији и учешће страних држављана у укупној популацији), *регионалне погодности* (квалитет и доступност јавних услуга - учешће броја запослених у здравственој заштити и образовању у укупном броју запослених и учешће броја запослених који обављају послове везане за понуду различитих културних и рекреативних активности у укупном броју запослених) и *регионални економски услови* (могућност запослења - стопа раста запослености у последњих десет година). Такође, потврђена је позитивна веза између нивоа високообразоване радне снаге/креативне класе на одрађеном подручју и економског раста. Према резултатима спроведеног истраживања:

- И у Холандији и Немачкој је потврђен позитиван утицај традиционалне мере људског капитала (учешћа броја запослених који су високообразовани у укупном броју запослених, 1996. год.) на економски раст (у периоду 1996-2002. год.).
- У Холандији креативна класа има висок, позитиван утицај на раст запослености на регионалном нивоу. Раст учешћа креативне класе у укупном броју запослених за 1% повећава стопу запослености за 0,82%, под претпоставком да су остали фактори који утичу на раст

¹³ У оквиру креативне класе најбројнији су креативни професионалци (18.179.184), а затим супер креативна основа (6.782.995). Најмањи део креативне класе чине појединци везани за културу и уметност (1.103.728).

запослености константни (*Marlet and van Woerkens, 2004, Pp 8*). У случају Немачке појединци који се везују за културу и уметност имају сигнификантан утицај на нивоу од 1%, креативна класа (укупно) и супер креативна основа на нивоу од 10%, док креативни професионалци имају сигнификантан и негативан ефекат.

- Када су оба индикатора људског капитала у моделу, креативна класа је бољи предиктор економског раста у случају Холандије, а у случају Немачке традиционална мера остаје сигнификантна, док креативна класа нема значајан ефекат на економски раст.
- Такође, на примеру три земље чланице ЕУ (Немачка, Норвешка и Шведска) потврђена је хипотеза да раст броја запослених који су високообразовани и/или обављају креативне послове има позитиван утицај на раст броја новооснованих предузећа на хиљаду становника.

Резултати спроведеног истраживања су потврдили истраживања према којима „високообразовани“ људски капитал/креативна класа имају сигнификантан, позитиван утицај на раст запослености, броја новооснованих предузећа и развој иновација (*Marlet and van Woerkens, 2004; Florida, Mellander and Stolarick, 2008*).

Поједини аутори су тестирали хипотезу о значајном утицају „високообразованог“ људског капитала и креативне класе на развој иновација применом економетријских модела упоредних података у којима је као зависна варијабла најчешће коришћен број патената на 1000 становника. Према резултатима истраживања *Knudsen et al. (2007)* потврђена је позитивна веза између нивоа креативне класе и броја патената на 1000 становника на нивоу урбаних области. За развој иновација на регионалном нивоу неопходни су и „високообразовани“ појединци и чланови креативне класе који чине супер креативну основу и креативне професионалце (*Boschma u Fritsch, 2009*).

3.2. Људски капитал и карактеристике

Према теорији људског капитала знање, идеје и вештине појединаца представљају главне покретаче економског раста и развоја. Поред развоја нових технологија (*Solow, 1956*) и креирања нових радних места неопходан услов за економски раст и развој огледа се у обезбеђењу високог нивоа људског капитала, односно радно способног становништва које чине високообразовани појединци које економисти називају људским капиталом (*Ullman, 1958*).

Оно што разликује градове и њихов економски раст и развој нису њихова предузећа, већ да ли су успели да формирају географске кластере које чине креативни, талентовани појединци из различитих области као кључни инпути креирања нових идеја и иновационог процеса (*Jacobs, 1961, 1969*). Развијеност различитих индустрија на одређеном географском подручју промовише и олакшава размену нових идеја између појединаца и предузећа, као и развој иновација и економски раст. Уместо регионалне специјализације за развој иновација и јачање иновативних капацитета предузећа неопходна је регионална диверсификација. Значајну улогу у регионалном економском развоју има и креативност и за њено подстицање неопходно је знање, култура, комуникација и толеранција (*Andersson, 1985*).

Добитник Нобелове награде за економију Роберт Лукас (енгл. *Robert Lucas*) је указао на значај груписања, стварања кластера људског капитала на одређеном географском подручју (*Lucas, 1988*). Највећи економски раст имају градови чија конкурентска предност се огледа у стварању тзв. „кластера људског капитала“ који омогућавају преношење знања и информација и постају све значајнији за развој иновација и раст продуктивности на регионалном нивоу. Знање се везује за појединце, не одређене индустрије и захваљујући процесу кластеризације (груписања) високообразованих појединаца и њихових вештина, талента и предузетничких способности настају тзв. екстерналије људског капитала које генеришу економски раст. Најразвијенији градови представљају „инкубаторе“ креативности и иновативности у којима људски капитал има важну улогу у подстицању економског раста.

По угледу на ауторе који су указали на улогу креативности у економском развоју (*Romer, 1990* и *Mokyr, 1990*), Ричард Флорида (енгл. *Richard Florida*) у својој књизи „*Успон креативне класе*“ представио је нову теорију регионалног економског раста према којој регионални економски раст у XXI веку треба да буде заснован на знању, креативности и иновацијама. Представио је модел регионалног економског раста у чијој основи су три неопходна фактора за економски раст урбаних области, пре свега великих градова: технологија, таленат и толеранција под којом се подразумева отвореност за различите људе из различитих области.

Полазећи од три основна облика креативности која су међусобно повезана, *технолошку* (иновација), *економску* (предузетништво) и *креативност везану за уметност и културу*, Флорида дефинише креативну класу као појединце који обављају креативне и иновативне послове, односно који су ангажовани на идентификовању проблема и његовом решавању и комбиновању различитих знања на нов и иновативан начин. Економску продуктивност појединца не одређује његов ниво формалног образовања или грана индустрије у којој је запослен, већ посао који обавља. Креативну класу чине запослени који обављају креативне и иновативне послове у различитим секторима привреде.

Уместо секторског приступа регионалном развоју, нови приступ ставља фокус на креативна занимања. Креативност подразумева стварање нових идеја које су потенцијално корисне и које се могу имплементирати у производима, услугама или процесима (*Amabile, 1996*). За разлику од земље, капитала и радне снаге, креативност је неограничени ресурс који се стално обнавља и унапређује образовањем, радним искуством и интеракцијом између појединаца (*Florida, 2014, Pp 197*).

Допринос Ричарда Флориде огледа се у повезивању људског капитала и регионалног развоја са фокусом на креативност појединаца уместо на њихов ниво достигнутог формалног образовања. За разлику од теорије људског капитала, према теорији креативног капитала побољшању економских перформанси одређеног локалитета не доприноси ниво формалног образовања становништва, већ степен њихове креативности, талента и вештине које поседују. Подизање

нивоа формалног образовања становништва је потребан, али не и довољан услов за економски раст.

Ниво креативног капитала на одређеном подручју не зависи само од формалног образовања, већ од занимања која радно способно становништво обавља. Предуслов за допринос људског капитала регионалном развоју је да оно што људи знају заиста и раде (*Marlet and van Woerkens, 2004*). Одређени географски простор, који промовише нове комбинације ресурса и идеја, је заменио предузеће као основну организациону јединицу. Одређени ниво људског капитала који је концентрисан на једном месту имаће већи ефекат преливања знања у односу на исти ниво људског капитала који је распрострањен на више локација (*Martin and Sunley, 1998*).

Указујући на неједнаку регионалну дистрибуцију креативне класе Ричард Флорида је истицао значај урбаног амбијента који је отворен за нове идеје и нове људе. За урбани економски раст подједнако је важна и *пословна клима* (висина пореза, такси, развијеност инфраструктуре и др.) и *повољна клима за живот*. Креативни градови који имају високо учешће креативне класе у укупној популацији имају боље економске перформансе захваљујући иновацијама и већем обиму предузетничких активности.

Економиста Едвард Глејзер (енгл. *Edward Glaeser*) је сматрао да теорија креативног капитала не представља никакву новину у односу на традиционалну теорију људског капитала. Креативна класа може се поистоветити са људским капиталом (исказаног помоћу нивоа образовања), зато што је већина припадника креативне класе високообразована. Индикатори креативне класе су заправо мере квалификација пре него мере креативности. Он је на основу спроведених емпиријских истраживања у САД-у потврдио повезаност између нивоа људског капитала (измереног преко достигнутог нивоа формалног образовања људи) и урбаног економског раста (*Glaeser, 1998, 2001, 2003*). Унапређењу економских перформанси доприноси висок ниво људског капитала, односно концентрисаност висококвалификоване радне снаге на одређеном географском подручју. Градови и региони које одликује већи ниво људског капитала (високообразованих

резидената) расту брже у односу на градове и регионе које карактерише мањи ниво људског капитала.

Lee et al. (2002) су на примеру 248 урбаних области САД-а (период посматрања 1990-1999. год.) потврдили хипотезу о значајном утицају људског капитала (квантификованог помоћу учешћа високообразованих у укупном броју становника и учешћа научника и инжењера у укупном броју запослених), креативности (учешће појединаца везаних за културу и уметност у укупном броју становника) и учешћа страних држављана у укупном броју становника на развој иновација (раст броја патената по становнику). Овим истраживањем потврђене су поставке и теорије људског капитала (*Lucas, Glaeser и др.*) и теорије креативног капитала (*Florida*).

3.3. Значај људског капитала

Према традиционалној теорији људског капитала за економски раст и развој потребно је обезбедити знање којим располажу високостручни и високообразовани појединци. За разлику од теорије људског капитала, према теорији креативног капитала економски раст и развој треба да буде заснован на креативности која одликује појединце који обављају различита креативна занимања и који не морају нужно бити високообразовани. У основи економског раста заснованог на креативности је заправо коришћење расположивих знања и вештина на нов, креативан начин.

Како би се тестирала хипотеза о повезаности људског капитала са економским растом може се поставити следеће питање: *На који начин се најбоље може измерити (квантификовати) ниво расположивог људског капитала на одређеном географском подручју?*

У литератури су се издвојила два приступа мерења људског капитала као важног фактора који обликује економски раст и развој, како на националном тако и на регионалном и локалном нивоу. Према првом приступу (*традиционални приступ*) људски капитал се посматра преко нивоа достигнутог формалног образовања становништва/запослених, док се према другом приступу (*нови*

приступ) посматра преко структуре креативних занимања запослених (нивоа тзв. креативне класе).

За потребе емпиријских истраживања о доприносу људског капитала економском расту и развоју, широко је прихваћена традиционална мера која квантификује обим људског капитала помоћу учешћа броја становника са високим образовањем у укупном броју запослених или у укупном броју становника (*Barro, 1991; Rauch, 1993; Simon and Nardinelli, 1996; Simon, 1998; Glaeser, 2000, 2005*). Полази се од претпоставке да образовање представља најважнију инвестицију у људски капитал.

Традиционална мера људског капитала представља апроксимацију за обим знања који се нуди на тржишту радне снаге (одређује понуду људског капитала). У истраживањима учешће високообразованих у укупном броју становника користи се за процену техничких вештина потребних у одређеној економији (нпр. научници и инжењери) и вештина неопходних за покретање сопственог бизниса (*Armington and Acs, 2002*).

Према новијим истраживањима важније је квантификовати ниво људског капитала на одређеној локацији сагледавањем послова које радно способно становништво заиста обавља, а не анализирањем њиховог нивоа достигнутог формалног образовања. Као алтернативна мера квантификовања људског капитала представљена је тзв. *класификација занимања креативне класе* (*Florida, 2002, 2004; Wojan et al., 2007; McGranahan et al., 2011*).

До сада је развијено неколико класификација креативне класе:

- Оригинална класификација креативне класе Ричарда Флориде,
- Редефинисана класификација креативне класе прилагођена руралном простору (*McGranahan and Wojan, 2007*) и
- Редефинисана класификација креативне класе примењива на подручју земаља чланица ЕУ (*Boschma and Fritsch, 2009*).

Ричард Флорида (2002) у циљу бољег сагледавања доприноса људског капитала економском развоју понудио је нов начин његовог квантификовања заснован на анализи занимања која људи обављају. Предмет његове анализе је

одређени географски, пре свега урбани простор чији економски развој зависи од нових комбинација знања и идеја и у коме висока концентрисаност људског капитала (исказаног преко креативних занимања) покреће нове економске активности у виду развоја иновација и оснивања нових предузећа.

Према теорији креативног капитала економски раст детерминише специфичан облик људског капитала тзв. *креативни капитал* који чини креативна класа састављена од појединаца који обављају креативна занимања и који као локацију за живот бирају урбане области које поседују специфичне амбијенталне погодности. Креативна класа је основни покретач урбаног и регионалног раста. Региони са већим учешћем креативне класе имаће боље економске перформансе захваљујући иновацијама, високом нивоу предузетништва и креативним облицима пословања.

Структура занимања¹⁴ представља алтернативну и прецизнију меру људског капитала у односу на традиционалну меру засновану на образовању. Људи чија занимања се огледају у стварању нових идеја и иновација представљају креативну класу која за живот преферира урбане области које нуде висок квалитет услова за живот. Оно што је кључно и што креативни људи траже јесте да им место у којем живе и раде обезбеди довољно могућности за пословне изазове, професионално остварење, али и пријатно окружење за живот, одмор и рекреацију (Молнар, 2010, стр. 96).

До сада је представљено неколико класификација занимања креативне класе. Прва класификација занимања креативне класе имала је за циљ да обезбеди апроксимацију за обим креативног капитала на подручју великих градова у САД-у. Креативна класа је посматрана искључиво као урбани феномен. Касније са проширењем значаја концепта креативног капитала на рурална подручја представљене су нове, редефинисане класификације које боље одражавају расположиву креативну класу на подручју руралних области САД-а и земаља чланица ЕУ.

¹⁴ Идентификована занимања која припадају креативној класи – односе се на послове у индустријама заснованим на знању који подразумевају производњу нових идеја и производа или креативно решавање проблема.

3.3.1. Оригинална класификација занимања креативне класе

Ричард Флорида је развио прву класификацију занимања креативне класе засновану на занимањима (не на квалификацијама појединаца или њиховој припадности одређеној индустрији) која карактеришу послови у чијој основи је стварање нових идеја и производа као и решавање проблема на креативан начин. Креативна класа обавља иновативне и креативне послове који се везују за: рачунаре и природне науке; менаџмент; право; архитектуру и инжењеринг; медицину; финансије; друштвено-хуманистичке науке; образовање и дизајн, забаву и медије. Према развијеној класификацији креативних занимања, креативна класа чини око 30% радне снаге на подручју САД-а при чему нису сви чланови креативне класе високообразовани, али већина јесте.

У табели 5 приказана је подела укупне популације САД-а на четири основне класе са описом послова које обављају према Р. Флориди (2002).

Табела 5. Подела популације на класе и опис послова које обављају у САД

Креативна класа		Радничка класа	Запослени у сектору услуга	Запослени у пољопривреди
Супер креативна основа (база)	Креативни професионалци			
Рачунарска и математичка занимања	Менаџерска занимања	Грађевински послови	Подршка здравственој заштити	Сточарство / ратарство
Архитектонска и инжењерска занимања	Занимања у делатности финансија и бизниса	Инсталације, одржавање и поправке	Занимања у прехранбеним делатностима	Рибарство
Медицинска и социјална занимања	Правни послови	Занимања у производним делатностима	Занимања у делатности чишћења зграда и површина	Шумарство
Просвета, образовање	Здравствена заштита и технички послови	Занимања у делатности транспорта	Пружање личне неге и услуге	
Уметност, дизајн, забава, спорт и медији	Менаџмент продаје, трговци			

Извор: Молнар, Д., 2010, стр. 93 на основу: Florida, R., 2002.

Према Ричарду Флориди укупну популацију на одређеном подручју (држава, регион) чине четири класе:

- **Креативна класа** (енгл. *Creative class*),
- **Радничка класа** (енгл. *Working Class*),
- **Услужна класа** (енгл. *Service Class*) и
- **Класа коју чине појединци који су запослени у пољопривреди.**

Креативна класа се може поделити у две подгрупе с обзиром на степен креативности који се везује са посао који обављају:

- **Супер креативна основа** (енгл. *Creative Core*) - појединци који обављају високо креативна занимања која се везују за стварање нових идеја, нових технологија, новог креативног садржаја који могу значајно унапредити пословне праксе и имају широку примену (наука, образовање, инжењеринг, архитектура, дизајн и др.).
- **Креативни професионалци** (енгл. *Creative Professionals*) - појединци који обављају занимања у чијој основи је решавање проблема и која најчешће захтевају висок ниво формалног образовања (право, финансије, здравствена заштита и др.).

Предност нове мере људског капитала се огледа у томе што представља прецизнију меру чиме се људи заиста баве (да ли обављају креативне и иновативне послове или не). За разлику од традиционалне мере људског капитала, обим креативне класе на одређеном подручју представља апроксимацију за употребу расположивог талента, знања, вештина и способности. Мера заснована на формалном образовању изражава потенцијал у погледу расположивих способности/талента, док структура занимања креативне класе представља добру апроксимацију за практичне способности, односно указује на који начин се способности/таленат појединаца користе унутар економије (*Florida et al., 2008*).

Према Флориди традиционална мера људског капитала није погрешна, већ се њен недостатак огледа у томе што сагледава само део способности појединаца које поред образовања, чине и искуство, креативност, интелигенција,

иновативност и предузетничке способности. Стваран допринос људског капитала најбоље се може сагледати узимањем у обзир шта људи заиста раде, а не само да ли су високообразовани или не. Према *Florida et. al. (2007, Pp 7)* традиционална мера људског капитала изражава потенцијал у погледу расположивих способности/талента, док нова мера људског капитала заснована на занимањима представља апроксимацију за употребу расположивог талента и способности појединаца. Да би појединац припадао креативној класи, није довољно само да поседује одређене способности, знање и креативност које ће понудити на тржишту већ је потребно и да на тржишту постоји тражња за његовим квалификацијама (*Mellander and Florida, 2012, Pp 12*).

3.3.2. Редифинисана класификација занимања креативне класе

McGranahan and Wojan (2007) су изменили оригиналну класификацију занимања креативне класе коју је представио Ричард Флорида искључивањем оних занимања која карактерише низак ниво креативности и која се везују за доступност неопходних јавних услуга руралним резидентима (занимања везана за здравствену заштиту и основно и средње образовање). Занимања која се везују за просвету и здравствену заштиту доприносе унапређењу доступности и квалитета јавних услуга.

Неопходан услов за економски раст и развој је раст запослености пре свега у погледу занимања као што су: рачунарска, менаџерска, инжењерска занимања и занимања у делатностима финансија и бизниса. Нова класификација занимања креативне класе боље одсликава теоријски концепт креативне класе и чвршће је повезана са регионалним развојем у односу на првобитно развијену класификацију занимања креативне класе.

У табели 6 приказано је поређење оригиналне класификације занимања креативне класе (*Florida, 2002*) и нове класификације (*McGranahan and Wojan, 2007*).

Табела 6. Класификација занимања креативне класе

Занимања креативне класе	R. Florida (2002)	McGranahan and Wojan (2007)
I Менаџери	Укупно	
1. Топ менаџери	x	x
2. Менаџери продаје	x	x
3. Менаџери пласмана и маркетинга	x	x
4. Менаџери пропаганде и односа са јавношћу	x	x
5. Фармери и менаџери фарми	x	
II Пословни и финансијски стручњаци	Укупно	
1. Пословни стручњаци	x	
2. Рачуновође и ревизори	x	x
3. Остали финансијски стручњаци	x	
III Информатичари и математичари	Укупно	Укупно
IV Архитекте и инжењери	Укупно	Укупно
1. Архитекте, геометри и картографи	x	x
2. Инжењери	x	x
V Стручњаци и техничари друштвених, биолошких наука и физичари	Укупно	
1. Стручњаци биолошких наука и физичари	x	x
2. Стручњаци друштвених наука	x	x
3. Техничари биолошких и друштвених наука	x	
VI Правници	Укупно	
1. Адвокати	x	x
2. Судије и остали правосудни радници	x	
3. Остали правници	x	
VII Просвета и образовање	Укупно	
1. Наставно особље универзитета, високих и виших школа	x	x
2. Наставно особље средњих школа	x	
3. Наставно особље основног и предшколског образовања	x	
4. Наставно особље специјалног образовања	x	
5. Библиотекари, архивисти и кустоси	x	x
6. Остала занимања везана за образовање, тренинг и библиотекарство	x	
VIII Уметност, дизајн, забава, спорт и медији	Укупно	Укупно
IX Медицински стручњаци	x	
1. Лекари и хирурзи	x	
2. Медицинске сестре	x	
3. Терапеути	x	
4. Остали медицински стручњаци	x	
X Део занимања везаних за продају		
1. Заступници производње, veleпродаје, малопродаје и услуга	x	x
2. Остала занимања везана за продају (укључујући супервизоре)	x	x

Извор: McGranahan and Wojan, 2007, Pp 205.

Рedefинисана класификација занимања креативне класе не обухвата занимања чије обављање захтева низак ниво креативности:

- Из групе менаџерских занимања искључена су занимања која се везују за фармере и менаџере фарми;
- Група занимања у делатностима финансија и бизниса укључује само послове које обављају рачуновође и ревизори;
- Група занимања која се односи на правне послове укључује само адвокате и
- Група занимања која се односи на стручњаке и техничаре друштвених, биолошких наука и физичаре не обухвата техничаре биолошких и друштвених наука.

Такође, рedefинисана класификација занимања креативне класе не обухвата занимања која се везују за пружање неопходних јавних услуга руралним резидентима, попут здравствене заштите и занимања везаних за просвету и образовање (укључена су само занимања везана за наставно особље универзитета, високих и виших школа укључујући и библиотекарe, архивисте и кустосе). Занимања која се везују за здравствену заштиту и основно и средње образовање доприносе унапређењу доступности и квалитета јавних услуга и њихов допринос економском развоју је мали. За унапређење економских перформанси на националном, регионалном и локалном нивоу потребно је повећати запосленост у погледу занимања као што су: рачунарска и менаџерска занимања, занимања у делатностима финансија и бизниса, архитектонска и инжењерска занимања и др.

У циљу квантификовања нивоа креативне класе на подручју земаља чланица ЕУ *Boschma u Fritsch (2009)* идентификовали су креативна занимања по угледу на класификацију креативних занимања Ричарда Флориде. У табели 7 представљена је класификација занимања креативне класе израђена за потребе истраживања доприноса људског капитала економском расту и развоју земаља чланица ЕУ (*Boschma and Fritsch, 2009*).

Табела 7. Класификација занимања креативне класе на подручју земаља чланица ЕУ

Групе креативне класе	Занимања (Међународна стандардна класификација занимања)
<i>Супер креативна основа</i>	Физичари, хемичари и сродни стручњаци (211) Математичари, статистичари и сродни стручњаци (212) Информатичари (213) Архитекте, инжењери и сродни стручњаци (214) Стручњаци биолошких наука (221) Медицински стручњаци (222) Наставно особље универзитета, високих и виших школа (231) Наставно особље средњих школа (232) Наставно особље основног и предшколског образовања (233) Наставно особље специјалног образовања (234) Остало наставно особље (235) Стручњаци архивистике, библиотекарства и сродни (243) Стручњаци друштвених наука (244) Запослени у државној управи (247)
<i>Креативни професионалци</i>	Законодавци, функционери и руководиоци – менаџери (1) Стручњаци породитељства и неговатељства (223) Пословни стручњаци (241) Правници (242) Стручни сарадници и техничари природних наука и инжењерства (31) Стручни сарадници и техничари биолошких наука и сродни радници (32) Финансијски и комерцијални стручни сарадници и техничари (341) Пословни агенти и трговачки посредници (342) Административни стручни сарадници и техничари (343) Полицијски инспектори и детективи (345) Социјални радници, вишестручни (346)
<i>Боеми</i>	Уметници (245) Сниматељи и оператери аудио-визуелне опреме (3131) Уметнички, естрадни и спортски радници (347) Модни и остали манекени (521)

Извор: *Boschma and Fritsch, 2009, Pp 396.*

Како би се обезбедила упоредивост између земаља чланица ЕУ за идентификовање занимања која припадају креативној класи коришћена је Међународна класификација занимања (енгл. *International Standard Classification of Occupations - ISCO 88*). Према овој редефинисаног класификацији разликују се три основне групе креативне класе: супер креативна основа, креативни професионалци и појединци који се везују за културу и уметност.

Претпоставља се да присуство и концентрисаност појединаца везаних за културу и уметност на одређеном подручју ствара окружење које привлачи друге талентоване и високообразоване појединце и промовише креативност људског капитала (*Cattell and Butcher, 1968, Pp 285*). Ови појединци имају важну улогу у привлачењу и задржавању на одређеном подручју остале две групе креативне класе. Према оригиналној класификацији креативних занимања Ричарда Флориде појединци чија занимања се везују за културу и уметност представљени су као део супер креативне основе.

3.3.3. Поређење традиционалног и новог начина мерења људског капитала

Предмет новијих истраживања која су спроведена на подручју Америке и земаља чланица ЕУ је компаративна анализа традиционалне и нове мере људског капитала. Поставља се питање: *Која мера је ефикаснија за сагледавање стварног доприноса људског капитала економском расту и развоју: квантификовање људског капитала мерењем нивоа достигнутог формалног образовања популације или мерењем њихових практичних способности и вештина?*

Спроведена истраживања која су имала за циљ сагледавање која од две предложене мере квантификовања људског капитала је боља (ефикаснија) за сагледавање стварног доприноса људског капитала економском расту можемо сврстати у три групе.

Прву групу чине истраживања према којима је *традиционална мера људског капитала боља за сагледавање његовог стварног доприноса економском расту*. Према *Glaeser (2001, 2004)* концепт креативног капитала је готово идентичан са концептом људског капитала традиционално посматраног преко нивоа достигнутог формалног образовања популације зато што је већина чланова креативне класе високообразована. Теорија креативног капитала се не разликује у односу на традиционалну теорију људског капитала и неће се постићи на квалитету уколико се у модел економског раста који већ укључује ефекат људског капитала (посматраног преко нивоа формалног образовања популације) укључи и варијабла креативне класе.

Према резултатима емпиријских истраживања која припадају овој групи, варијабла креативне класе је инsigнификантна и има негативан предзнак када је у моделу заједно са варијаблом људског капитала измереног помоћу нивоа достигнутог формалног образовања популације.

Другу групу чине истраживања према којима је *нова мера људског капитала (креативна класа) боља за сагледавање стварног доприноса људског капитала економском расту*. Сагледавање структуре занимања на одређеном локалитету омогућава ефикаснију и прецизнију меру практичних способности и вештина запослених.

За разлику од *Glaeser (2001, 2004)* поједини аутори (*Marlet and van Woerkens, 2004; Mellander and Florida; 2006; McGranahan and Wojan 2007; Florida et al., 2008*) су емпиријски потврдили хипотезу да и ниво формалног образовања и структура занимања запослених (креативна класа) могу бити добри показатељи урбаног и регионалног раста, с тим што је креативна класа бољи предиктор. Креативни капитал трансформише „*високообразовани*“ људски потенцијал у економски рентабилно знање.

Marlet and van Woerkens (2004) су на узорку 50 градова у Данској показали да оба индикатора људског капитала имају сигнификантан утицај када су заједно у моделу економског раста (посматраног преко раста запослености, период посматрања 1993-2004. год.), с тим што је боља (ефикаснија) мера креативна класа. Према овим ауторима Ричард Флорида је само предложио бољи индикатор расположивог људског капитала. Креативни капитал одсликава оно што људи заиста раде користећи знање и вештине на креативан начин, а не само оно што знају (што се може проценити на основу нивоа њиховог формалног образовања). Високообразовани појединци могу бити незапослени после завршених студија или могу радити послове који не спадају у групу креативних занимања због чега ће њихов индивидуални капитал бити недовољно употребљен. Привлачење и задржавање једног члана креативне класе имаће већи утицај на стопу економског раста него привлачење и задржавање једног високообразованог појединца (*Marlet and Van Woerkens, 2004, Pp 17*). Креативна класа је бољи (ефикаснији) предиктор

економског раста. Такође, према *Florida et al. (2008)* када су обе варијабле људског капитала у моделу чвршће су повезане са економским растом.

Трећу групу чине истраживања према којима *обе мере људског капитала имају комплементарну улогу у економском расту*. И креативна класа и високообразовани појединци представљају добру апроксимацију за ниво људског капитала на одређеном локалитету. Обе мере људског капитал, и „креативни“ и „високообразовани“ људски капитал, могу се користити подједнако за квантификавање нивоа људског капитала за потребе спровођења емпиријских истраживања у чијој основи је тестирања хипотезе о сигнификантном утицају људског капитала на економски раст (*Boschma u Fritsch, 2009*).

Допринос истраживања које су спровели *Florida et. al. (2008)* огледа се у сагледавању појединачних ефеката људског капитала, креативног капитала и одређених креативних занимања на регионални развој. Према овим ауторима људски капитал и креативни капитал нису супститути већ имају комплементарну улогу у економском расту и развоју на регионалном нивоу. Разлика постоји у погледу начина на који остварују утицај. Креативни капитал утиче на економски раст преко утицаја на регионалну продуктивност. Такође, и према истраживању које су спровели *Marlets and van Woerken (2004)* креативни капитал представља бољу меру људског капитала када се посматра његов утицај на економски раст преко утицаја на регионалну продуктивност. За разлику од креативног капитала, људски капитал традиционално посматран преко нивоа достигнутог формалног образовања запослених доприноси увећању укупног богатства на регионалном нивоу.

Иако постоји извесно преклапање, „високообразовани“ и „креативни“ људски капитал не могу се посматрати као еквивалентне величине. У САД-у 35% радне снаге припада креативној класи, а 29% чине високообразовани. Од оних који су високообразовани 72% обавља креативне послове (*Stolarick at al., 2010*). На подручју САД-а урбана креативна класа има веће учешће у укупној запослености (око 30%) у односу на руралну креативну класу која има учешће око 19%. Такође, у односу на урбану креативну класу, рурална креативна класа је старија и мање образована. Учешће високообразованих у руралној креативној класи је 37%, док је овај проценат код урбане креативне класе већи и износи 56%

(McGranahan and Wojan, 2007, Pp 205). Ниско учешће руралне креативне класе и њен нижи ниво образовања је последица недовољно развијеног сектора услуга у руралним областима и недовољног присуства научника, инжењера и менаџера. У руралним подручјима људски капитал може бити неадекватно измерен сагледавањем нивоа формалног образовања становништва/запослених, због непостојања институција високог образовања и изражених миграција становништва из руралних у урбана подручја која им нуде веће могућности у погледу запослења и развоја каријере.

У седам Европских земаља¹⁵ креативна класа има учешће од 37,7% у укупној радној снази и 15% учешћа у укупној популацији (Boschma and Fritsch, 2009, Pp 397). Највеће учешће у свакој земљи имају креативни професионалци, затим супер креативна основа, док бодеми имају најмање учешће (мање од 1% у укупном броју становника). Коришћењем традиционалне мере људског капитала може се изоставити мала, али значајна група предузетника за економски раст. У Холандији креативну класу чини око 35% радне снаге (Marlet and Woerkens, 2004, Pp 13). У Немачкој креативна класа има учешће од 37,3% у укупној популацији, при чему креативни професионалци имају учешће у укупној популацији од 23,6% и креативна основа учешће од 13,7% (Fritsch and Sorgner, 2013, Pp 12).

3.4. Људски капитал и рурални амбијент

У XXI веку и рурални економски раст и развој мора бити заснован на знању, идејама и вештинама. Поставља се питање: *Да ли руралне погодности (природне, изграђене и културне) имају снагу привлачења и задржавања нових руралних резидената, пре свега високообразованих, креативних и талентованих појединаца који су неопходни за трансформацију руралне економије и побољшање руралних економских перформанси (раст запослености и животног стандарда руралног становништва)?*

¹⁵ Данска, Велика Британија, Финска, Немачка, Холандија, Норвешка и Шведска.

Издвојиле су се три теорије које су понудиле објашњење зашто постоје разлике у погледу географске дистрибуције људског капитала, односно који фактори утичу на избор локације за живот и рад високообразованих/креативних људи као мобилних фактора:

1. Универзитети имају кључну улогу у стварању људског капитала на одређеном простору (*Gleaser et al., 2005; Florida et al., 2008*);
2. Погодности које се огледају у пружању бољег квалитета живљења имају снагу привлачења и задржавања људског капитала на одређеном географском простору (*Roback, 1982; Beyers and Lindahl, 1996; Glaeser et al., 2001; Goe, 2002; Clark, 2003*) и
3. Толеранција и отвореност имају важну улогу у обезбеђењу високог нивоа људског капитала на одређеном географском простору (*Florida, 2002; Florida et al., 2008; Boschma and Fritsch, 2009*).

За економски развој на локалном нивоу (раст популације, запослености и дохотка) потребно је унапредити ниво формалног образовања становништва и инсистирати на образовању за обављање специфичних занимања (менаџмент, инжењерство, предузетништво и др.). Унапређење локалних знања и вештина доприноси расту продуктивности локалне радне снаге и социјалног капитала, као и развоју предузетничке активности и малог бизниса на локалном нивоу (слика б).

Слика 6. Допринос људског капитала унапређењу локалног економског развоја

Извор: *Barkley et al., 2004, Pp 12.*

Квалитетан образовни систем свакако је потребан, али не и довољан услов који може задржати високообразоване/креативне појединце на одређеном подручју. Поред висине дохотка и цене некретнина као традиционалних фактора који утичу на одлуке појединаца у погледу локације за живот, услови живљења (расположивост природних погодности и разноврсна понуда рекреативног и културног садржаја), толеранција и отвореност постају подједнако важни фактори. Таленат, који се огледа у способности стварања нових производа и освајању нових тржишта, има карактер „тока“ и представља мобилан фактор који привлаче локалитети које одликује толеранција и отвореност. Локалитет (град, регион, област) који негује „климу“ отворености и прихватљивости за људе из различитих области, а који поседују способност да својом креативношћу генеришу вредност јесте место у којем се дешавају економски раст и развој (Молнар, 2010, стр. 87, 88). Универзитети, услови живљења, толеранција и отвореност имају подједнак утицај на географску дистрибуцију људског капитала у оквиру националне економије, односно комплементарну улогу у економском расту и развоју.

У новој економији, заснованој на знању и идејама, руралне области изузетних погодности амбијента захваљујући пријатном окружењу за живот, одмор и рекреацију могу привући и задржати људски капитал, таленат и креативност, мобилне факторе неопходне за унапређење руралних економских перформанси. Иако у урбаним областима и „високообразовани“ и „креативни“ људски капитал имају веће учешће у укупном броју запослених у односу на руралне области, њихов значај за рурални развој није занемарљив. Проширење хипотезе Ричарда Флориде о доприносу креативног капитала економском развоју на рурални контекст огледа се у веровању да је креативна класа мобилна и спремна да супституише један део свог дохотка за висок квалитет живљења који нуде руралне области изузетних амбијенталних погодности. Наведени приступ у литератури се често дефинише као тзв. *рурална варијанта тезе креативног капитала Ричарда Флориде*.

Према *Wu and Gopinath (2008)* различите природне погодности квантификоване помоћу композитног индекса природних погодности (*McGranahan, 1999*) имају висок, сигнификантан и позитиван утицај на понуду

људског капитала посматраног преко учешћа броја запослених који су високообразовани у укупном броју запослених. Високообразовани појединци спремни су да високи доходак замене за доступна локално специфична добра и услуге, односно за боље услове за живот које пружају руралне области изузетних природних погодности.

Salvesan and Renski (2002) су указали на потенцијалну улогу фактора квалитета живота у промовисању руралног економског раста и развоја с обзиром да традиционалне стратегије лоцирања предузећа у руралним областима са циљем минимизовања трошкова пословања губе на значају. Према *Wojan and McGranahan (2007)* потенцијалну локацију предузећа, не само оних који се везују за сектор услуга већ и прерађивачку индустрију, одређују фактори квалитета живота у руралним срединама који привлаче и задржавају високообразовану/креативну радну снагу (обезбеђују високу концентрацију људског капитала). Према овим ауторима помоћу позитивног утицаја погодности амбијента на привлачење и задржавање креативног капитала и позитивног утицаја креативног капитала на конкурентност руралне привреде може се објаснити повезаност између погодности амбијента и стварања конкурентног не само терцијалног сектора већ и прерађивачког сектора у руралним срединама (*Wojan and McGranahan, 2007, Pp 134*).

Поред изградње инфраструктуре (изградње савременог коловоза) у руралним подручјима потребно је обезбедити и: квалификовану радну снагу, могућност за перманентно учење и усавршавање, умрежавање и формирање партнерских односа између различитих субјеката на локалу (посебно сарадњу између јавног и приватног сектора) и развој предузетништва и предузетничког духа међу руралном популацијом кроз едукацију и обуку. Руралне области које пружају погодне услове за живот могу искористити своју предност тако што ће привући и задржати значајан ниво људског капитала неопходног за трансформацију руралне економије и побољшање руралних економских перформанси.

4. ПРЕДУЗЕТНИШТВО И РУРАЛНИ ЕКОНОМСКИ РАСТ

4.1. Преглед ранијих истраживања

У литератури су се издвојила три механизма који повезују људски капитал са економским растом, односно помоћу којих људски капитал подстиче економски раст (*Marlet et al., 2004*):

- Повезивање људског капитала са економским растом преко *раста постојећих предузећа*.¹⁶
- Повезивање људског капитала са економским растом преко *раста броја новооснованих предузећа*.¹⁷
- Повезивање људског капитала са економским растом *преко раста потрошње*.¹⁸

Теоријско објашњење за повезивање предузетништва са економским растом огледа се у томе што је предузетништво препознато као важан фактор трансформисања знања у економско знање које може бити успешно комерцијализовано у оквиру нових пословних организација. Многи аутори (*Audretsch and Thurik, 2001; Acs et al., 2004; Florida et al., 2007*) су препознали предузетништво као један од механизма који повезује знање са његовом комерцијализацијом и економским растом. Предузећа у градовима или регионима са већим обимом људског капитала (запосленима који су високообразовани) биће конкурентнија у односу на предузећа у градовима и регионима са мањим обимом људског капитала (*Mathur, 1999; Glaeser and Saiz, 2003*). Високообразоване и креативне појединце одликује способност препознавања шансе, односно нове тржишне прилике. Они су спремни да покрену иницијативу и преузму ризик новог пословног подухвата који карактерише висок степен неизвесности.

¹⁶ Концентрација креативних и високообразованих појединаца на одређеном подручју акумулира креативност и знање и унапређује продуктивност свих појединаца на датом подручју и чини постојећа предузећа успешнијим.

¹⁷ Креативни и високообразовани појединци су склонији ка покретању сопственог бизниса.

¹⁸ Услед већег дохотка креативних и високообразованих појединаца.

У литератури су се издвојила два приступа у погледу сагледавања значаја концепта предузетништва:

- *Први приступ* ставља фокус на предузетнике и факторе који утичу на одлуку појединца да постане предузетник и покрене сопствени бизнис.
- *Други приступ* анализира факторе који утичу на регионалне разлике у погледу обима предузетничких активности.

Као фактори који имају значајан утицај на отварање нових предузећа на регионалном нивоу идентификовани су: *људски капитал, индустријска структура, величина дохотка и густина насељености* (Armington and Acs, 2002; Boschma and Fritsch, 2009). Према резултатима истраживања спроведених на подручју САД-а и Европе људски капитал (и учешће високообразованих и учешће креативне класе у укупном броју запослених) има сигнификантан, позитиван утицај на раст предузетништва. Региони са високим обимом људског капитала имају и висок обим предузетничког капитала посматраног преко броја новооснованих предузећа (и високо учешће броја новооснованих предузећа у укупном броју предузећа и високо учешће броја новооснованих предузећа у укупном броју запослених). Људски капитал је препознат као један од фактора који стимулише раст предузетничке активности на регионалном нивоу.

Висока концентрација предузетничке активности на одређеном простору има значајан утицај на економски раст (Fritsch, 1997; Audretsch and Fritsch, 2002; Florida et al., 2007). Бројна истраживања спроведена на подручју Америке и Европе су потврдила хипотезу о постојању јаке повезаности између обима предузетничких активности и економских перформанси и на националном (Audretsch and Thurik, 2001) и на регионалном нивоу (Audretsch and Fritsch, 1994, 2002; Armington and Acs, 2002).

У табели 8 дат је преглед најзначајнијих емпиријских истраживања о улози предузетништва у економском расту и развоју.

Табела 8. Преглед најзначајнијих емпиријских истраживања о утицају предузетништва на економски раст и развој

Аутор	Узорак и модел	Резултат истраживања и допринос
<i>Audretsch and Fritsch, (1994)</i>	<p>Узорак: 74 региона, Западна Немачка</p> <p>Период посматрања: 1986-1989. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели упоредних података</p>	<p>Резултат: Највеће стопе раста новооснованих предузећа имали су региони које је карактерисала: ниска незапосленост, велики број малих предузећа, висок људски капитал, раст становника и висока густина насељености.</p> <p>Допринос: Повезивање регионалних карактеристика са нивоом предузетничке активности.</p>
<i>Thurik (1999)</i>	<p>Узорак: 23 земље, OECD</p> <p>Период посматрања: 1984-1994. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели панела</p>	<p>Резултат: Раст предузетничких активности на националном нивоу позитивно утиче на раст запослености.</p> <p>Допринос: Проширење ендогених модела економског раста укључивањем предузетништва чија улога се огледа у повезивању акумулираног капитала знања са економским растом.</p>
<i>Fölster (2000)</i>	<p>Узорак: 24 области, Шведска</p> <p>Период посматрања: 1976-1995. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели панела</p>	<p>Резултат: Раст стопе samozapošljavanja (учешћа броја samozaposlenih у укупној радној снази) има сигнификантан, позитиван ефекат на запосленост (<i>раст стопе samozapošljavanja за 1% повећава стопу запослености за 0,5 %, под условом да су остали фактори који утичу на запосленост константни</i>).</p> <p>Допринос: Указивање на значајну улогу samozapošljavanja у економском расту (раст samozapošljavanja као инструмент за повећање укупне запослености).</p>

Табела 8 - Наставак

Аутор	Узорак и модел	Резултат истраживања и допринос
<i>Audretsch and Thurik (2001)</i>	<p>Узорак: 18 земаља, OECD</p> <p>Период посматрања: 1990-1994. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели панела</p>	<p>Резултат: Потврђена повезаност између <i>предузетништва</i> и <i>економског раста на националном нивоу</i>. Земље у којима је забележен раст предузетничке активности имале су веће стопе раста бруто домаћег производа и већи пад незапослености.</p> <p>Допринос: Растућа улога предузетништва у побољшању економских перформанси, економског раста и смањењу незапослености на националном нивоу.</p>
<i>Audretsch and Fritsch, (2002)</i>	<p>Узорак: 74 региона, Западна Немачка</p> <p>Период посматрања: 1993-1998. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели упоредних података</p>	<p>Резултат: Потврђена позитивна веза између предузетништва (стопе новооснованих предузећа) и економског раста (стопе запослености). Највеће стопе економског раста имали су региони које је карактерисала висока стопа новооснованих предузећа.</p> <p>Допринос: Улога предузетништва у економском расту и развоју на регионалном нивоу.</p>
<i>Armington and Acs, 2002</i>	<p>Узорак: 384 урбаних области, САД</p> <p>Период посматрања: 1991-1996. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели упоредних података</p>	<p>Резултат: Потврдили повезаност између раста дохотка, популације и људског капитала и броја новооснованих предузећа.</p> <p>Допринос: Сагледавање утицаја фактора попут, развијености предузетничке културе, људског капитала, индустријске структуре, незапослености и густине насељености на просторне разлике у погледу стопе раста новооснованих предузећа.</p>

Табела 8 - Наставак

Аутор	Узорак и модел	Резултат истраживања и допринос
<i>Lee et al. (2004)</i>	<p>Узорак: 320 урбаних области, САД</p> <p>Период посматрања: 1997-1998. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели упоредних података</p>	<p>Резултат: Окружење које промовише креативност и различитост има позитиван, сигнификантан утицај на развој предузетништва (раст броја новооснованих предузећа на милион становника).</p> <p>Допринос: Идентификовање фактора који утичу на разлике у погледу броја новооснованих предузећа на регионалном нивоу. Поред људског капитала, нивоа дохотка и броја становника, као фактори који имају сигнификантан, позитиван утицај идентификовани су и <i>креативност</i> и <i>различитост</i>.</p>
<i>Acs et al. (2005)</i>	<p>Узорак: 20 земаља OECD</p> <p>Период посматрања: 1981-2001. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели панела (Модел фиксних ефеката)</p>	<p>Резултат: Предузетништво има сигнификантан, позитиван утицај на раст бруто домаћег производа. Највеће стопе економског раста имају земље које карактерише и висока улагања у истраживање и развој и високо учешће броја предузетника у укупном броју запослених.</p> <p>Допринос: Развој модела економског раста у коме је укључено предузетништво као један од механизма који обезбеђује успешну комерцијализацију акумулираног капитала знања.</p>
<i>Audretsch and Keilback (2005)</i>	<p>Узорак: 327 региона, Западна Немачка</p> <p>Период посматрања: 1989-1992. год.</p> <p>Модел: Економетријски модели упоредних података</p>	<p>Резултат: Потврђена позитивна веза између предузетничког капитала (број новооснованих предузећа на 1000 становника) и регионалних економских перформанси (исказаних путем регионалне продуктивности радне снаге).</p> <p>Допринос: Повезивање концепта предузетничког капитала са регионалним економским перформансама.</p>

Извор: Приказ аутора

Као фактори који утичу на регионалне разлике у погледу обима предузетничких активности идентификовани су: људски капитал, индустријска структура, стопа незапослености, висина дохотка, доступност различитих извора финансирања, подршка развоју предузетничких иницијатива, густина насељености и др. (*Lee et al., 2004; Armington and Acs, 2002; Fritsch and Sorgner, 2013*). У Немачкој највеће стопе раста новооснованих предузећа имају региони које карактерише раст становништва, ниска незапосленост, високо учешће високообразованих појединаца у укупном броју запослених и структура предузећа коју највећим делом чине предузетници и мала предузећа (*Audretsch and Fritsch, 1994*).

Развој иновација, високообразовани појединци, креативна класа доприносе расту предузетничких активности. У развијеним економијама радна снага која је високообразована и/или обавља креативна занимања доприноси формирању нових предузећа у свим секторима, а нарочито у области информационо-комуникационих технологија.

Покретање и унапређење предузетничких активности на одређеном подручју не зависи само од пословне климе и високообразованих појединаца, већ и од климе која промовише креативност, различитост и иновације (*Lee et al., 2004, Pp 881*). Развијеност предузетничке културе на одређеном подручју зависи од окренутости радно способног становништва ка предузетништву и од постојања локалних, финансијских и образовних институција које ће пружити подршку предузетничким иницијативама.

Истраживања спроведена на подручју Немачке (*Fritsch and Sorgner, 2013*) потврдила су хипотезу да су појединци који припадају креативној класи склонији ка покретању предузетничких иницијатива у односу на запослене који обављају некреативна занимања. Раст предузетничке активности је већи у регионима које карактерише већи проценат запослених који припадају креативној класи, односно у регионима који располажу већим креативним капиталом. У оквиру три основне групе креативних занимања (супер креативна основа, креативни професионалци и појединци везани за културу и уметност), креативни професионалци су најсклонији ка покретању самосталних предузетничких иницијатива. Већина

чланова креативне класе који су предузетници су ожењени, високообразовани мушкарци чији родитељи су такође водили неки облик самосталног бизниса. Развој креативног предузетништва на регионалном нивоу стимулишу различите културне активности и присуство креативних професионалаца који преферирају локације које нуде богате културне садржаје.

За раст предузетничке активности није довољно створити само одговарајућу пословну климу (која се односи на висину пореза и такси, административне баријере и др.) већ и окружење које је отворено и подстиче различитост и креативност. Овакво окружење обезбеђује висок ниво креативног и људског капитала неопходног за раст предузетничке активности на регионалном нивоу.

Lee et al. (2004) су се бавили анализом ефеката *креативности* (посматране као учешће појединаца везаних за културу и уметност у укупној популацији¹⁹) и *различитости* на ниво предузетничке активности (посматраног преко броја новооснованих предузећа на милион становника) на регионалном нивоу. На примеру 320 урбаних области САД-а потврђена је хипотеза да на стопу раста броја новооснованих предузећа (и на укупан број новооснованих предузећа, и на број новооснованих предузећа која се везују само за прерађивачку индустрију и на број новооснованих предузећа која се везују само за сектор услуга) позитивно утиче окружење које промовише *креативност* (тзв. уметничку креативност која се може измерити помоћу учешћа појединаца везаних за културу и уметност у укупној популацији, као што су: писци, дизајнери, музичари, композитори, глумци, сликари и др.) и *различитост* (која се може измерити помоћу учешћа страних држављана у укупној популацији, а за које је карактеристична већа стопа самозапошљавања). Поред креативности и различитости потврђен је и позитиван утицај на покретање нових предузетничких иницијатива фактора као што су: раст

¹⁹ Преузета је дефиниција боема према Флориди (2002) и у ову групу спадају: дизајнери, сликари, музичари, композитори, сликари, глумци и др.

дохотка, људски капитал (традиционална мера), незапосленост²⁰ и раст становништва.

Емпиријска истраживања спроведена на подручју земаља чланица Организације за економску сарадњу и развој (енгл. *Organization for Economic Co-operation and Development – OECD*), у даљем тексту OECD)²¹ су потврдила хипотезу да предузетништво представља спону између креираног знања са једне стране и знања које је успешно комерцијализовано у оквиру нових пословних подухвата. Потврда наведене хипотезе указала је на неопходност доношења одговарајућих јавних политика које ће пружити подршку новим предузетничким иницијативама неопходним за економски раст.

Анализирајући утицај *истраживачко-развојних активности* (број патената; % популације ангазоване на истраживачко-развојним активностима) и *предузетништва* (посматраног преко учешћа броја samozапослених у укупном броју запослених) на *економски раст* (стопу незапослености и бруто домаћи производ по глави становника) на подручју САД-а током периода 1950-1990. год. *Michelacci (2003)* је указао да услед недостатка предузетничких способности радно способног становништва високе инвестиције у истраживање и развој неће допринети економском расту.

²⁰ Раст samozапосљавања као последица раста стопе незапослености у литератури се често назива „*ефекат гурања*“ (*Fölster, 2000, Pp 138*).

²¹ Видети више: *Acs et al. (2005); Audretsch and Thurik (2002)*.

4.2. Предузетништво као „механизам преношења“ знања

Неокласични модел раста (*R. Solow, 1956; D. Cass, 1965*) дефинише физички капитал као основни извор економског раста. За разлику од неокласичне теорије, ендогена теорија раста увела је нови фактор у модел раста – *фактор знања*. Према овој теорији инвестиције у истраживање и развој и људски капитал неопходни су за економски раст.

Ендогена теорија раста развијена је крајем 80-их година XX века и њени главни представници су Пол Ромер (енгл. *Pol Romer*) и Роберт Лукас (енгл. *Robert Lucas*). Према представницима ове теорије *акумулирани капитал знања* чине две компоненте: инвестиције у истраживање и развој и људски капитал. Производна функција стварања знања може се записати у следећем облику (*Audretsch and Feldman, 2003, Pp 3*):

$$I_i = \alpha RD_i^\beta HK_i^\gamma \varepsilon_i$$

где I представља обим иновативне активности, RD улагања у истраживање и развој као најважнији извор обезбеђења новог знања, HK инпут људског капитала (запослени који су високообразовани) и i се односи на јединицу посматрања (националну економију, индустрију или предузеће).

Улагања у истраживање и развој и људски капитал представљају најзначајнији инпут за креирање новог знања, идеја и иновација. *Arrow (1962)* је указао на потребу разликовања креираног знања и економски релевантног знања. Потенцијалну „*економску вредност*“ новог знања карактерише висок ниво неизвесности. Трансформација новог знања у одрживе нове производе, услуге или нове технологије подразумева улагање са неизвесним исходом (процес трансформисања није аутоматски).

Са представљањем ендогене теорије раста уместо предузећа као основне јединице стварања знања унутар одређене националне економије, акценат је померен на одређени географски простор. Градови и региони представљају тзв. „*инкубаторе*“ креативности и иновација и висок ниво људског капитала има важну улогу у њиховом економском расту. До сада су се развиле три генерације модела ендогеног раста.

Прва генерација модела ендогеног раста (Romer, 1986, 1990; Lucas, 1988; Rebelo, 1991) развијена је крајем 80-их година XX века. Ендогени модели раста повезују технологију са људским капиталом и економским растом. Основно становиште је да екстерналије људског капитала, стварање кластера које чине талентовани и креативни појединци у градовима, имају снажан утицај на економски раст. Недостатак прве генерације модела ендогеног раста огледа се у томе што не пружају објашњење на који начин долази до преливања знања (екстерналија које доприносе увећању укупног фонда знања на одређеном географском подручју) и третирају процес као егзоген.

Друга генерација модела ендогеног раста (Schmitz, 1989; Segerstrom et al., 1990; Segerstrom, 1991; Cheng and Dinopoulos, 1993) истичу допринос инвестиција у истраживање и развој економском расту кроз процес стварања комерцијално успешних иновација²².

Недостатак прве две генерације модела ендогеног раста огледа се у томе што нису прецизирали који су то механизми који омогућавају преношење знања између појединаца и предузећа. Ендогена теорија раста не даје прецизно објашњење зашто и на који начин долази до преливања знања између појединаца и предузећа, односно на који начин долази до трансформисања знања у економски релевантно знање. Модели ендогеног раста (прва и друга генерација модела) проширени су како би се објаснило на који начин се знање трансформише у економско знање као основни услов економског раста.

Трећа генерација модела ендогеног раста (Audretsch and Feldman, 2003; Acs et al., 2005; Audretsch and Keilback, 2005; Audretsch et al., 2008) указала је на улогу предузетништва (оснивања и раста нових предузећа) у експлоатацији знања. Претходни модели ендогеног раста су проширени укључивањем предузетништва као једног од механизма који омогућава преливање акумулираног капитала знања у економско знање које доприноси економском расту. Развијен је нови модел раста који објашњава недостајућу везу између новог знања (које нуди низ

²² Велики број емпиријских истраживања указало је на постојање јаке, позитивне везе између инпута знања (истраживачко развојних активности) са једне стране, и његовог аутпута у виду различитих иновација са друге стране (броја нових патената и сл.).

могућности које могу бити комерцијално експлоатисане) и економског раста (*Acs et al., 2005, Pp 5*). Висок ниво акумулираног капитала знања је потребан, али не и довољан услов за развој успешних предузетничких подухвата.

У циљу проширења модела ендеогеног раста и пружања објашњења начина на који се знање трансформише у економско знања које се успешно комерцијализује у оквиру нових пословних подухвата *Acs et al. (2005)* су развили модел ендеогеног раста са предузетништвом који објашњава улогу предузетништва у експлоатацији акумулираног капитала знања на одређеном географском подручју. Према трећој генерацији модела ендеогеног раста остварење високе стопе економског раста на нивоу региона или националне економије зависи подједнако и од ресурса обезбеђених за креирање знања (обима инвестиција у истраживање и развој) и од развијености предузетничких способности.

Предузетништво је у литератури препознато као један од механизма који повезује знање са економским растом помоћу његове комерцијализације оснивањем нових предузећа. Предузетништво омогућава успешну комерцијализацију акумулираног капитала знања како на националном тако и на регионалном нивоу.

Према проширеном моделу ендеогеног раста са предузетништвом кључни фактори економског раста су знање и људски капитал. Да би акумулирани капитал знања (инвестиције у истраживање и развој и људски капитал исказан преко учешћа броја високообразовних појединаца у укупној популацији/броју запослених) имао позитиван утицај на економски раст морају бити испуњена два услова²³:

1. Креирано знање мора бити трансформисано (успешно комерцијализовано) стварањем нових аутпута (нових производа и услуга) и
2. Морају бити обезбеђени и други производни фактори помоћу којих ће бити извршена трансформација.

²³ Уколико нису задовољена ова два услова акумулирани капитал знања имаће незнатан утицај на економски раст.

Приступ према коме се процес преливања знања одвија на нивоу предузећа (као јединице посматрања) путем повезивања инпута знања (нпр. истраживање и развој) и одговарајућег аутпута у виду различитих иновација је проширен. Новија литература указује на значај преливања знања на одређеном географском подручју између предузећа или истраживачких института са једне стране и другог предузећа које га успешно комерцијализује са друге стране (*Griliches, 1992*). За економски раст потребни су и истраживачи који стварају инвенције и предузетници који их успешно имплементирају, односно комерцијализују (*Michelacci, 2003*).

Често се предузетништво поистовећује са креативношћу, односно поставља се питање: *На који начин је креативност повезана са предузетништвом?* Креативност је кључни покретач иновационог процеса и односи се на способност стварања нових идеја (нових производа, услуга, процедура и сл.) које су потенцијално корисне. Економски значај креативности је логичан зато што нови производи или услуге креирају нова радна места (*Sternberg and Lubart, 1999, Pp 3*). У основи предузетништва је управо покретање нечег новог (оригиналног и неочекиваног) и у исто време корисног. Предузетништво је посебна форма креативности која се у литератури дефинише као предузетничка креативност под којом се подразумева покретање иновативних пословних подухвата.

Креативно предузетништво представља стварање и примену нових, оригиналних идеја како би се започео нови пословни подухват (*Amabile, 1996*). Сваки предузетник мора да поседује неки ниво креативности који је неопходан при препознавању нових тржишних прилика, стварању нових идеја, обезбеђењу повољних извора за финансирање предузетничког подухвата, па чак и приликом презентовања идеје потенцијалном инвеститору. Сличност између креативних појединаца и предузетника се огледа у томе што су и једни и други спремни да стекну неко ново искуство и теже ка оригиналности у погледу стварања нових идеја.

4.3. Значај предузетништва

Сагледавање доприноса предузетништва економском расту и развоју отвара питање на који начин се најбоље може квантификовати развијеност предузетништва на одређеном подручју. У литератури не постоји општеприхваћен начин квантификовања предузетништва за потребе оцене његове улоге у економског расту и развоју и често зависи од расположивих података.

За потребе спровођења емпиријских истраживања обим предузетничке активности на одређеном подручју може се исказати путем различитих мера: стопе раста предузетничке активности посматране најчешће преко учешћа броја samozапослених у укупној радној снази, учешће броја предузећа који имају минимум једног запосленог²⁴ у укупном броју предузећа, стопе раста новооснованих предузећа и др. Приликом коришћења стопе раста новооснованих предузећа могу се користити два приступа која су подједнако заступљена у литератури (*Fritsch, 1997; Armington and Acs, 2002*):

- „Еколошки приступ“ – према коме се број новооснованих предузећа стандардизује у односу на број постојећих предузећа (стопа новооснованих предузећа представља однос између броја новооснованих предузећа и броја постојећих предузећа).

$$\begin{array}{l} \text{Стопа новооснованих} \\ \text{предузећа} \\ \text{ („еколошки приступ“)} \end{array} = \frac{\text{Број новооснованих предузећа}}{\text{Број постојећих предузећа}} \times 100$$

- „Приступ тржишта радне снаге“ - према коме се број новооснованих предузећа стандардизује у односу на број запослених (стопа новооснованих предузећа представља однос између броја новооснованих предузећа и укупног броја запослених)²⁵.

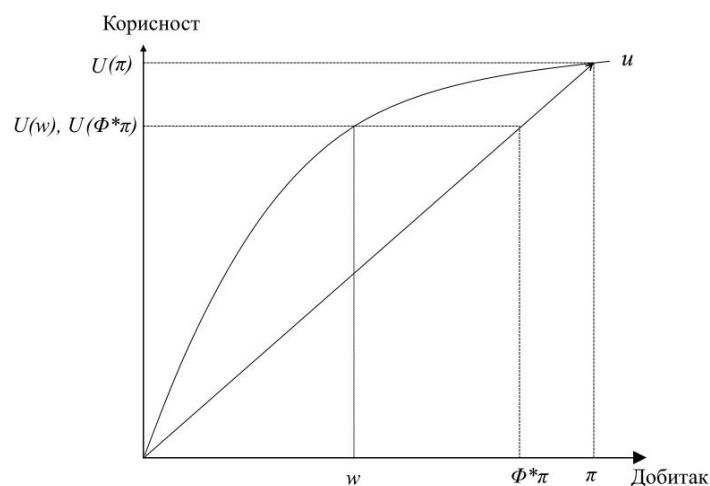
²⁴ У истраживањима која користе као апроксимацију за ниво предузетничке активности број предузећа са минимум једним запосленим не постоји сагласност у погледу максималног броја запослених које предузеће може имати да би било обухваћено.

²⁵ Сваки запослени појединац је суочен са одлуком: да ли да остане и даље запослен у постојећем предузећу или да покрене сопствени бизнис.

$$\text{Стопа новооснованих предузећа („приступ тржишта радне снаге“)} = \frac{\text{Број новооснованих предузећа}}{\text{Број запослених}} \times 100$$

Приступ „тржишта радне снаге“ полази од претпоставке да се сви запослени суочавају са избором да ли да остану запослени у постојећем предузећу или да покрену сопствени бизнис. Избор појединца да ли да покрене сопствени бизнис (постане предузетник) или да остане запослен у предузећу зависи од добитка (зараде) коју може остварити у случају једне и друге алтернативе. Предузетник је појединац који је способан да препозна потенцијалну тржишну прилику, обезбеди потребне ресурсе и у кратком временском периоду нову идеју трансформише у конкретне производе и услуге за којима постоји тржишна тражња.

Уколико претпоставимо да се индивидуалне преференције могу описати функцијом корисности фон Нојмана и Моргенштерна (енгл. *von Neumann-Morgenstern*) и да су појединци одбојни (аверзни) према ризику (функција корисности је конкавна) одлука појединца да ли да покрене сопствени бизнис или остане запослен објашњена је на графикону 2.

Графикон 2. Функција корисности и одлука појединца да постане предузетник

Извор: Acs et al., 2005, Pp 34.

На графикону 2 на x оси је приказан добитак (зарада), а на y оси је приказана корисност појединца.

Појединац доноси коначну одлуку о покретању самосталног предузетничког подухвата поређењем зараде коју остварује на постојећем радном месту и очекиваног добитка који може остварити кроз оснивање сопственог предузећа. Појединац ће изабрати једну од две алтернативе које му стоје на располагању:

- У случају избора прве алтернативе, да *остане запослен у предузећу*, појединцу следи сигурна зарада (w) којој одговара ниво корисности $u(w)$, односно $U^{\text{радник}} = u(w)$.
- У случају избора друге алтернативе, да *постане предузетник*, очекивана корисност појединца зависи од вероватноће успешности његовог бизниса (вероватноће успеха, $\phi \in [0, 1]$) и очекиваног номиналног добитка (π), односно $U^{\text{предузетник}} = \phi u(\pi)$.

Појединац ће изабрати другу опцију, да постане предузетник, уколико је добитак π већи од сигурне зараде w . Као што се види на графикону 2, ако је $\pi \geq w$ и одлука да постане предузетник је оптимална за све појединце за које је $\phi > \phi^*$. Ако је геп између очекиваног добитка који се може остварити покретањем сопственог бизниса и сигурне зараде довољно велик, појединац ће одлучити да напусти посао и отвори сопствено предузеће.

Значење предузетништва се увек препознаје као економска функција комбиновања бројних чинилаца и као креативан процес претварања нових идеја и открића (инвенција) у иновацију, у ризичан подухват с визијом и циљем да се дође до нечег бољег, вреднијег, лепшег, напреднијег, једноставно – другачијег (Покрајац, 2014, стр. 681).

Истраживања која се баве анализом утицаја предузетништва на раст продуктивности на регионалном нивоу представила су концепт предузетничког капитала (енгл. *entrepreneurship capital*). У основи ових истраживања је најчешће тестирање две хипотезе:

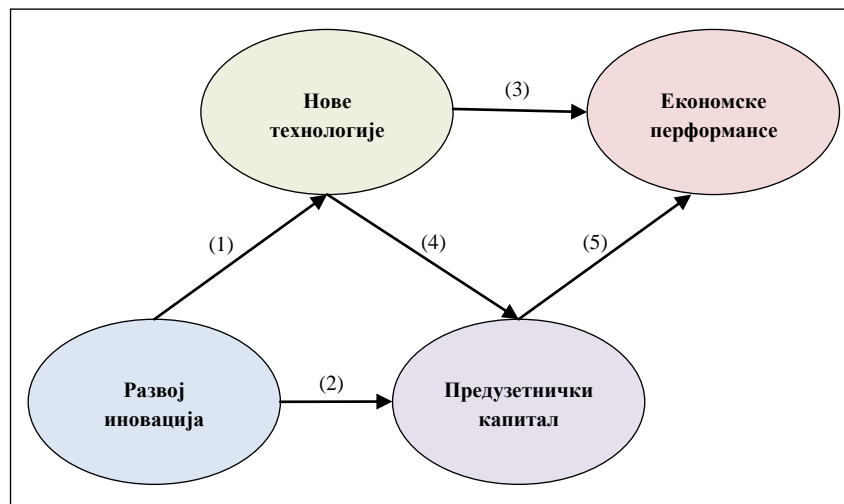
1. *Предузетнички капитал има значајан утицај на регионалне економске перформансе и*
2. *Предузетнички капитал доприноси расту продуктивности радне снаге на регионалном нивоу.*

Резултати истраживања су показали да предузетнички капитал најчешће посматран преко стопе раста новооснованих предузећа има значајан и позитиван и утицај на регионалне економске перформансе (*Audretsch and Keilback, 2005; Audretsch et al., 2008*).

Предузетнички капитал се може дефинисати на различите начине. Предузетнички капитал представља способност друштва да генерише нова предузећа за шта су неопходни креативни појединци који су спремни да преузму ризик покретања новог бизниса. Према *Audretsch and Keilback (2005, Pp. 458)* предузетнички капитал је шири појам од предузетништва посматраног као једна акција, један процес или једна активност. Под предузетничким капиталом се мисли на способност друштва да подстиче отварање нових предузећа. Из наведеног следи да се предузетнички капитал може посматрати и као посебан облик друштвеног капитала (енгл. *social capital*) који се односи на способност друштва да подстиче предузетничке активности путем формирања нових облика пословања.

Предузетнички капитал може се дефинисати и као способност (капацитет) региона, града или државе да охрабри и подржи нове предузетничке иницијативе (путем пружања помоћи у решавању проблема, смањења бирократије, обезбеђењем повољних извора финансирања од стране банака и других финансијских институција и др.) (*Audretsch et. al., 2008, Pp 687, 688*). Предузетнички капитал представља амбијент агената, пракси, традиције и институција једне привреде, региона или друштва који је подстицајан за предузетничко понашање и културу преузимања ризика. Предузетнички капитал стога одражава већи број правних, институционалних и друштвених фактора (*Audretsch et al., 2008, Pp 690*).

Према до сада развијеним моделима ендогеног раста три фактора су кључна за унапређење економских перформанси: *иновације, нове технологије и предузетнички капитал* (слика 7).

Слика 7. Директан и индиректан утицај иновација, нових технологија и предузетничког капитала на економске перформансе

Извор: Audretsch et al., 2008, Pp 689.

Прва и друга генерација модела ендогеног раста су указали на директан утицај иновација и нових технологија на унапређење економских перформанси (стрелице 1 и 3 на слици 7). Трећа генерација модела ендогеног раста указала је на улогу предузетничког капитала као механизма преношења знања. Иновације и нове технологије остварују и индиректан утицај на економске перформансе посредством предузетничког капитала (стрелице 2, 4 и 5 на слици 7).

За унапређење економских перформанси на регионалном нивоу потребно је донети одговарајуће јавне политике чији задатак се огледа у обезбеђењу развоја предузетничке културе, комерцијализације научно-истраживачких резултата и развоју сектора малих и средњих предузећа и предузетништва.

4.4. Предузетништво и рурални амбијент

Предности које нуде рурална подручја за развој предузетништва чине: лојална и стабилна радна снага, доступност и нижи трошкови земљишта, усмереност пословања на одређену тржишну нишу и богате амбијенталне погодности. Поред предности, рурална подручја често карактеришу и одређене баријере које могу условити недовољно присуство предузетничких активности. Најчешће баријере су: висока зависност од сектора пољопривреде, неразвијеност инфраструктуре, недовољна употреба информационо-комуникационих технологија, недовољни људски и финансијски ресурси, мање тржиште у односу на урбана подручја и др.

Korsgaard et al. (2015) су указали на потребу разликовања два идеална типа предузетништва која могу допринети руралном развоју. Први идеалан тип предузетништва се везује за тзв. *предузетништво у руралној средини* (енгл. *entrepreneurship in the rural*), а други тип се односи на тзв. *рурално предузетништво* (енгл. *rural entrepreneurship*). Предузетништво у руралној средини се везује за све облике предузетништва чији власник бира одређену руралну локацију за свој високо мобилан бизнис искључиво за циљем да максимизује свој профит. За разлику од овог типа предузетништва, рурално предузетништво се односи на све облике предузетништва у чијој основи је чврста повезаност између предузетништва и одређеног руралног амбијента (јединствених фактора којима располаже одређено рурално подручје као неопходних инпута за предузетничку активност: природни, историјски, културни, људски, друштвени и сл.). У основи руралног предузетништва је комбиновање локално специфичних ресурса у циљу стварање додате вредности не само за предузетника већ и за руралну економију. Специфичност руралног предузетништва у односу на остало облике предузетништва се управо огледа у његовој чврстој повезаности са одређеним руралним подручјем.

Оба објашњена типа предузетништва су значајна за рурални развој. Предност руралног предузетништва огледа се у његовом доприносу ефикасном коришћењу расположивих руралних ресурса и везаности за одређено рурално подручје у дужем временском периоду.

Мали је број емпиријских истраживања која су се бавила сагледавањем улоге предузетништва и малог бизниса у руралном економском расту и развоју и анализом фактора који стимулишу њихов развој у руралним подручјима (*Goetz et al., 2010; Markeson and Deller, 2012*).

Највећи економски раст, раст стопе запослености и броја малих и средњих предузећа и предузетника, током 90-их година XX века у САД-у имале су руралне области дефинисане као области високих погодности амбијента (идентификоване основу развијеног композитног индекса амбијенталних погодности) које су располагале високим људским капиталом и обимом предузетничке активности. Ове руралне области успеле су да трансформишу своју економију смањењем зависности од традиционалних сектора попут пољопривреде, шумарства и рударства и развојем прерађивачке индустрије и терцијалних делатности попут трговине, услуга и руралног туризма.

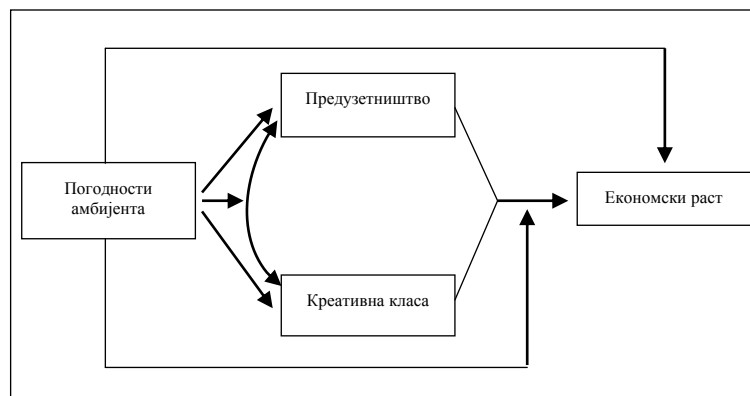
Улога људског капитала у креирању и развоју предузетничких иницијатива у руралним подручјима је значајна. У развијеним економијама високообразовани и креативни појединци су склони ка покретању нових предузетничких иницијатива у руралним срединама²⁶. У литератури која објашњава повезаност између људског капитала и предузетништва уведен је термин тзв. *предузетнички људски капитал* (енгл. *entrepreneurial human capital*) који се односи на знање и вештине (компетенције) које поседују предузетници. Према *Skuras et al. (2005)* значајну улогу у акумулацији предузетничког људског капитала на одређеном руралном подручју имају и формални (образовање, обука и тренинг) и неформални елементи (радно искуство, искуство у вођењу бизниса, окружење²⁷ и др.).

²⁶ Руралне области које одликују високе стопе раста и креативне класе и броја новооснованих предузећа ретко су суочене са смањењем броја становника.

²⁷ Нпр. неко од чланова породице већ је развио предузетнички бизнис, предузетник је рођен и/или је одрастао у руралном подручју у коме жели да покрене посао и др.

Истраживања су показала да висок ниво људског капитала у руралним областима може бити повезан са релативно високим нивоом предузетништва. Предузетништво је позитивно повезано са обимом људског капитала, променом величине дохотка и растом популације (*Lee et al., 2004*).

Допринос *McGranahan et al. (2011)* огледа се у развоју модела руралног економског раста у чијој основи су погодности амбијента, креативна класа (као нов, прецизнији начин за сагледавање расположивог људског капитала у руралним срединама) и предузетништво. У основи модела је анализа утицаја два географска фактора на повезивање погодности амбијента са руралним економским растом. Први фактор се односи на *ниво људског капитала* (посматраног преко нове мере, креативне класе) који је неједнако дистрибуиран између руралних области. Други фактор се односи на *обим предузетничке активности* у руралним областима. Повезаност између креативне класе и економског раста зависи од два локална услова: високог нивоа погодности амбијента и предузетничког капитала (слика 8).

Слика 8. Модел економског раста руралних области изузетних погодности амбијента

Извор: McGranahan et al., 2011, Pp 535.

Развијени модел руралног економског раста је оцењен на узорку који су чиниле 2.247 руралних области на подручју САД-а применом економетријских модела упоредних података. Према резултатима истраживања и креативна класа и

предузетништво имају сигнификантан, позитиван утицај на рурални економски раста (раст стопе запослености и раст учешћа броја малих и средњих предузећа и предузетника у укупном броју запослених). Највеће стопе економског раста током посматраног периода имале су руралне области високих амбијенталних погодности захваљујући и високом нивоу креативног капитала и високом нивоу предузетничке активности. Улога амбијенталних погодности се огледа у обезбеђењу да повезаност између људског капитала и предузетништва буде одржива у другом року, односно да обезбеди и раст људског капитала и предузетничких активности у дугом року.

Креативна класа и предузетништво имају синергетски ефекат на рурални економски раст. Таленат и иновативност су чвршће повезани са локалном економијом која поседује висок предузетнички капитал. И обрнуто, предузетништво ће имати значајан утицај на економски раст уколико поседује предност која се огледа у таленту и иновативности креативне класе. Креативна класа у руралним областима високих погодности амбијента биће значајније окренута ка предузетништву у односу на креативну класу у руралним областима ниских погодности амбијента у којима најчешће структура индустрије има значајнији утицај на обликовање економског раста.

За обезбеђење раста броја предузетника и запослености у руралним срединама потребна су два услова: *присуство креативних и високообразованих појединаца* и *стимулативно предузетничко окружење*. У новој економији заснованој на знању и иновацијама неопходно је обезбедити, не само у урбаним већ и у руралним областима, висок људски/креативни капитал (раст броја запослених који обављају креативна занимања која најчешће захтевају и висок ниво образовања: менаџери, инжењери, архитекте, научници и др.).

Стимулисање отварања нових предузећа има значајан, позитиван утицај на раст запослености у руралним областима (*Fölster, 2000*). За креирање пожељног амбијента за локални развој неопходне су одговарајуће локалне стратегије, политике и регулативе. Развијеност предузетништва на одређеном руралном подручју зависи како од предузетничких знања и способности појединаца тако и од одговарајућег локалног амбијента чија функција се огледа у подстицању и

пружању подршке предузетничким иницијативама, односно омогућавању да главни носиоци промена буду предузетници. Са једне стране налазе се јавне политике које могу обезбедити већи добитак потенцијалним предузетницима (смањење такси, пореза и др.), а са друге стране налазе се јавне политике које могу обезбедити већу успешност предузетничким иницијативама (унапређење пословног амбијента, отклањање регулативних и административних баријера, доношење локалних програма који треба да подстичу развој руралног предузетништва заснованог на коришћењу специфичних природних, људских, социјалних и културних руралних ресурса).

Националне економије које располажу радном снагом коју одликују развијене предузетничке способности и вештине моћи ће да остваре високе стопе економског раста (пре свега раст бруто домаћег производа и запослености). За развој предузетништва поред развоја предузетничких способности међу радно способном популацијом важно је донети и одређене јавне политике (у погледу висине пореза, такси, субвенција и др.) које ће подстицати отварање нових предузећа.

Предузетници, мала и средња предузећа могу имати главну и виталну улогу у економским активностима и урбаних и руралних области. Они обезбеђују повећање производних капацитета, флексибилност и прилагодљивост руралној економији и доприносе њеној диверсификацији не само у погледу могућности запослења већ и у погледу доступности различитих производа и услуга у руралним подручјима. У развијеним земљама трансформација руралне економије огледа се у смањењу значаја пољопривреде и диверсификацији развијањем прерађивачке индустрије, трговине и услуга. У руралним областима мала предузећа имају веће стопе раста и опстанка у односу на филијале иностраних корпорација (*Miller, 1991*).

5. МОДЕЛ РУРАЛНОГ ЕКОНОМСКОГ РАСТА – АНАЛИЗА НА ПРИМЕРУ СРБИЈЕ

5.1. Рурална подручја и рурална економија у Србији

У циљу сагледавања стања и перформанси руралних подручја и руралне економије у Србији у овом делу докторске дисертације биће анализирани основни индикатори руралног развоја по угледу на европски приступ. Према пројекту ЕУ из 2001. год. под називом „Предлог агро-амбијенталних индикатора“ (енгл. *Proposal on Agri-Environmental Indicators - PAIS*) индикатори руралног развоја могу се сврстати у три велике групе (теме): *демографске индикаторе, индикаторе социјалног (друштвеног) благостања и индикаторе економске структуре и перформанси*. Анализа индикатора руралног развоја представља само један од неопходних корака ка дефинисању одговарајућих мера руралне политике и креирању приоритетних пројеката руралног развоја, а све у циљу обезбеђења одрживог и ефикасног руралног развоја у будућности.

Три групе индикатора руралног развоја биће обрачунате за 24 области у Србији које се могу идентификовати као руралне према општеприхваћеној методологији земаља чланица ОЕCD-а која се базира на густини насељености као основном критеријуму (прагу) разликовања урбаних и руралних подручја. Према овој методологији, која се примењује од 1994. год., одређено подручје може се идентификовати као рурално уколико је његова густина насељености испод 150 становника по квадратном километру. Руралне области налазе се на територији три региона²⁸: регион Војводине, регион Шумадије и Западне Србије и регион Јужне и Источне Србије и могу се поделити у две групе (*Богданов и Стојановић, 2006; Закић и Стојановић, 2008*):

- *Предоминантно руралне области* у којима више од 50% популације живи у руралним заједницама са мање од 150 становника по км² (19 области) и

²⁸ С обзиром да не постоје поуздани статистички подаци за области на подручју Косова и Метохије овај регион неће бити обухваћен анализом.

- *Значајно руралне области* или *прелазне* у којима од 15% до 50% популације живи у руралним локалним заједницама (пет области: Јужнобачка област, Подунавска област, Шумадијска област, Моравичка област и Јабланичка област).

За разлику од преобладајућих и значајно руралних области, преобладајуће урбане области су оне области у којима мање од 15% популације живи у руралним локалним заједницама (Београдска област).

Прву групу индикатора руралног развоја чине **демографски индикатори руралног развоја** на основу којих се може сагледати стање и промене у структури популације током времена.

Основни демографски индикатори руралног развоја су:

1. *Густина насељености* (број становника по квадратном километру);
2. *Индекс старења становништва* (однос броја старог становништва 60 и више година и младог становништва између 0-14 година старости);
3. *Учешће младе популације* (учешће популације између 0-14 година старости у укупном броју становника);
4. *Учешће радно способног становништва* (учешће популације између 15-64 година старости у укупном броју становника);
5. *Учешће популације преко 65 година старости у укупном броју становника и*
6. *Промена популације између два пописа.*

Старосна структура руралног становништва је неповољна (старосна стопа међу руралном популацијом је виша од националног просека) и све је израженији рурални егзодус као последица негативног природног прираштаја и одласка становништва у иностранство. У табели 9 приказани су основни демографски индикатори руралног развоја Србије.

Табела 9. Демографски индикатори руралног развоја Србије, просек 2008-2015. год.

РЕГИОН	ОБЛАСТ	Густина насељености	Индекс старења	Учешће младе популације (%)	Учешће радно способног становништва (%)	Учешће популације преко 65 год. старости (%)	Промена популације између два пописа (2002. и 2011. год.)
Регион Војводине	Западнобачка област	76,52	137,76	13,45	67,89	18,67	-25924
	Јужнобанатска област	68,99	115,28	14,93	68,34	16,73	-20207
	Јужнобачка област	152,30	103,80	15,48	69,26	15,26	21705
	Севернобанатска област	63,52	125,98	14,09	68,05	17,86	-18111
	Севернобачка област	105,10	119,88	14,39	68,50	17,12	-13234
	Средњобанатска област	57,59	123,04	14,29	68,28	17,42	-20789
	Сремска област	90,37	115,36	14,56	68,77	16,67	-23623
Регион Шумадије и Западне Србије	Златиборска област	46,76	120,17	14,74	67,49	17,77	-26847
	Колубарска област	70,72	137,37	13,62	67,01	19,37	-17691
	Мачванска област	91,69	116,75	14,78	68,23	17,00	-30694
	Моравичка област	69,97	136,04	13,83	67,17	19,00	-12169
	Поморавска област	81,36	143,28	13,99	65,24	20,77	-12899
	Расинска област	90,03	142,38	13,86	66,37	19,77	-17442
	Рашка област	77,78	78,64	19,26	66,30	14,44	18028
	Шумадијска област	121,89	126,15	14,15	68,49	17,36	-5470
Регион Јужне и Источне Србије	Борска област	35,88	152,72	13,20	66,10	20,70	-21559
	Браничевска област	47,51	144,97	14,30	64,24	21,46	-16878
	Зајечарска област	33,07	198,24	11,87	63,49	24,64	-17594
	Јабланичка област	78,56	122,65	14,93	66,33	18,75	-24619
	Нишавска област	136,79	138,93	13,82	66,79	19,39	-5438
	Пиротска област	33,45	175,82	12,23	64,80	22,98	-13175
	Подунавска област	160,42	119,47	14,96	67,95	17,09	-10895
	Пчињска област	58,58	73,65	18,47	67,49	14,04	-68609
Топличка област	41,01	132,62	14,92	64,20	20,87	-10321	

Извор: Приказ аутора на основу података из публикација: „Општине у Србији“, Републички завод за статистику Србије, 2009., 2010. год. и „Општине и региони у Републици Србији“, Републички завод за статистику Србије, 2011., 2012., 2013., 2014., 2015. год.

Руралне области које припадају региону Војводине имају повољнију демографску структуру становништва у односу на руралне области које припадају региону Шумадије и Западне Србије и региону Јужне и Источне Србије. Најповољнију демографску структуру у погледу изабраних показатеља имају Јужнобачка и Подунавска област које карактерише изнад републичког просека густина насељености, учешће младе популације и учешће радно способног становништва. Такође, ове руралне области карактерише испод републичког просека индекс старења становништва и учешће популације преко 65 година старости. Најлошије перформансе у погледу демографских показатеља имају Колубарска, Поморавска, Расинска, Борска, Браничевска, Зајечарска и Пиротска

област. Ове руралне области карактерише испод републичког просека густина насељености, учешће младе популације и учешће радно способног становништва, као и изнад републичког просека индекс старења становништва и учешће популације преко 65 година старости.

Старосна структура становништва руралних области у Србији је неповољна. У региону Војводине на сваких 100 становника млађих од 14 година долази 120 становника који су старији од 60 година, а у региону Шумадије и Западне Србије 125 и региону Јужне и Источне Србије 140 становника. Само у случају две руралне области, Пчињске и Рашке области, индекс старења је испод 100. У Пчињској области на сваких 100 становника млађих од 14 година долази 74 становника који су старији од 60 година, а у Рашкој области 79 становника. Такође, ове две руралне области карактерише и највеће учешће младе популације (око 19% у обе области). Учешће популације преко 65 година старости је преко 20% у Поморавској, Борској, Браничевској, Зајечарској, Пиротској и Топличкој области.

Промене у структури популације између два последња пописа становништва који су реализовани 2002. и 2011. год. су неповољне и указују на смањење учешћа младих и повећање учешћа старих лица. Само две руралне области, Јужнобачка и Рашка област, забележиле су раст популације између два пописа.

На основу демографских показатеља могу се анализирати и перформансе тржишта рада (стање и перспектива) руралних области у Србији израчунавањем следећих показатеља (*Закић и Стојановић, 2005, стр. 35*):

- *Стопе издржаваног становништва* – однос популације између 0-14 година и популације преко 64 године старости према радно способном контингенту (15-65 година);
- *Стопе друштвеног значаја младе популације* – однос популације између 0-14 година старости према радно способном контингенту (15-65 година);
- *Стопе подмлађивања становништва* – однос популације изнад 64 година према популацији од 0-14 година старости;

- *Стопе супституције радно способног контингента* – однос популације између 15-24 година према популацији између 55-64 година старости и
- *Демографског индекса тржишта рада* – однос популације између 5-14 година према популацији између 55-64 година старости који се користи за процену потребе за новим радним местима у наредних десет година.

У табели 10 приказани су основни индикатори перформанси тржишта рада руралних области у Србији.

Табела 10. Основни индикатори перформанси тржишта рада руралних области у Србији

РЕГИОН	ОБЛАСТ	Стопа издржаног становништва*	Стопа друш. значаја младе популације*	Стопа подмлађивања становништва*	Стопа супституције радно способног контингента**	Демографски индекс тржишта рада**
Регион Војводине	Западнобачка област	47,31	19,81	139,06	71,30	56,64
	Јужнобанатска област	46,34	21,85	112,45	73,41	61,84
	Јужнобачка област	44,39	22,36	98,58	83,12	68,64
	Севернобанатска област	46,96	20,70	127,06	76,61	61,66
	Севернобачка област	46,00	21,01	119,12	76,70	64,89
	Средњобанатска област	46,46	20,93	122,04	75,27	59,93
	Сремска област	45,42	21,18	114,99	76,61	60,61
Регион Шумадије и Западне Србије	Златиборска област	48,18	21,84	120,91	79,87	64,54
	Колубарска област	49,24	20,34	142,28	75,10	59,52
	Мачванска област	46,57	21,66	115,27	75,83	63,27
	Моравичка област	48,89	20,59	137,53	71,98	58,02
	Поморавска област	53,30	21,45	149,10	70,08	57,85
	Расинска област	50,67	20,88	142,99	66,69	56,20
	Рашка област	50,83	29,05	75,03	101,45	98,65
	Шумадијска област	46,01	20,66	122,80	70,59	57,13
Регион Јужне и Источне Србије	Борска област	51,30	19,96	158,14	63,89	51,54
	Браничевска област	55,67	22,27	151,29	67,13	58,21
	Зајечарска област	57,51	18,70	208,01	55,34	44,47
	Јабланичка област	50,77	22,51	125,98	81,94	68,85
	Нишавска област	49,72	20,69	140,46	73,79	59,35
	Пиротска област	54,34	18,87	188,19	66,99	51,94
	Подунавска област	47,17	22,02	114,46	75,36	62,74
	Пчињска област	48,22	27,42	77,12	93,72	78,10
	Топличка област	55,78	23,26	140,19	81,50	68,51

* Просек 2008-2015. год.

** Подаци на основу пописа становништва, 2011. год.

Извор: Приказ аутора на основу података из публикација: „*Општине у Србији*“, Републички завод за статистику Србије, 2009., 2010. год. и „*Општине и региони у Републици Србији*“, Републички завод за статистику Србије, 2011., 2012., 2013., 2014., 2015. год.

У погледу перформанси тржишта рада најповољнији положај имају Јужнобачка, Рашка и Пчињска област. Пчињску област карактеришу просечне вредности изабраних показатеља тржишта рада за период 2008-2015. год. које су боље у односу на републички просек. Јужнобачка област има боље вредности свих изабраних показатеља тржишта рада у односу на републички просек, осим стопе друштвеног значаја младе популације која је на нивоу републичког просека. Рашку област карактеришу боље вредности свих изабраних показатеља у односу на републички просек, осим стопе издржаваног становништва која је на нивоу републичког просека. Наведено указује на могућност реализације повољне структуре радног контингента у будућности у случају ове три руралне области.

Рурална подручја са структурним проблемима у погледу тренутног стања и будућих перформанси тржишта рада су Поморавска, Расинска, Борска, Браничевска, Зајечарска и Пиротска област. За ове руралне области сви изабрани показатељи тржишта рада су лошији у односу на републички просек.

Друга група индикатора руралног развоја односи се на *индикаторе социјалног (друштвеног) благостања*. Помоћу ове групе индикатора може се анализирати квалитет живота (услови живљења) у одређеној руралној области. Ови индикатори се односе на природне услове и очување животне средине и квалитет и доступност различитих јавних услуга (број основних и средњих школа и број ученика, број становника на једног лекара, учешће путева са савременим коловозом у укупној путној мрежи, број телефонских претплатника, број изграђених станова на 1000 становника и др.) у руралним подручјима.

Рурална подручја у Србији карактерише умерено-континентална клима са израженим локалним карактеристикама. Просечна годишња температура ваздуха се креће од 3°C у пределима преко 1.500 метара надморске висине до 12°C у равничарским областима. Многа рурална подручја карактеришу богате природне погодности, попут: богатих водних ресурса (река, језера, извора и водотока), шумских ресурса (најзаступљеније врсте су буква и храст) и разноврсног биодиверзитета (богатих генетичких ресурса који обухватају велики број аутохтоних сорти и раса гајених биљака и животиња). По богатству флоре Република Србија је потенцијално један од глобалних центара биљне

разноврсности, а високопланинска и планинска област Републике Србије представља један од укупно шест центара европског биодиверзитета (*Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. год., стр. 18*).

У табели 11 приказани су основни индикатори социјалног благостања руралних области у Србији.

Табела 11. Основни индикатори социјалног благостања руралних области у Србији, просек 2008-2015. год.

РЕГИОН	ОБЛАСТ	ОСНОВНЕ ШКОЛЕ		СРЕДЊЕ ШКОЛЕ		Број становника на једног лекара	Учешће савременог коловоза (%)	Број изграђених станова на 1000 становника
		Број	Ученици	Број	Ученици			
Регион Војводине	Западнобачка област	49	14362	20	7052	446	89,77	0,7
	Јужнобанатска област	105	24220	31	10150	405	89,02	1,7
	Јужнобачка област	109	50128	52	24223	316	96,08	3,1
	Севернобанатска област	49	11541	18	5252	437	91,75	0,4
	Севернобачка област	47	14916	17	7334	474	66,91	1,6
	Средњобанатска област	63	14926	18	6629	447	93,92	0,6
	Сремска област	114	24780	32	10422	550	87,66	2,0
Регион Шумадије и Западне Србије	Златиборска област	211	23591	46	11636	409	52,44	1,5
	Колубарска област	155	13127	29	5963	440	73,86	1,3
	Мачванска област	207	24601	42	11418	468	51,08	1,3
	Моравичка област	129	16401	28	8360	439	78,13	1,6
	Поморавска област	165	16911	35	8361	342	77,96	2,4
	Расинска област	199	19032	36	8766	461	61,95	1,5
	Рашка област	180	31096	41	13475	415	43,40	3,1
	Шумадијска област	166	22870	36	11654	294	81,92	2,2
Регион Јужне и Источне Србије	Борска област	102	9141	24	3983	316	66,08	0,7
	Браничевска област	173	14483	31	5648	412	78,19	1,2
	Зајечарска област	93	7986	18	4263	295	78,69	1,0
	Јабланичка област	192	18632	39	8535	370	55,15	0,6
	Нишавска област	219	25314	48	14820	238	87,18	2,3
	Пиротска област	74	6482	17	2921	356	63,85	1,0
	Подунавска област	81	17155	21	7396	451	83,76	1,2
	Пчињска област	215	21944	42	9937	384	34,71	1,1
	Топличка област	93	7933	18	3804	364	55,59	0,5

Извор: Приказ аутора на основу података из публикација: „*Општине у Србији*“, Републички завод за статистику Србије, 2009., 2010. год. и „*Општине и региони у Републици Србији*“, Републички завод за статистику Србије, 2011., 2012., 2013., 2014., 2015. год.

У погледу броја становника на једног лекара, развијености путне инфраструктуре и броја изграђених станова на 1000 становника повољнији положај у односу на републички просек имају Јужнобанатска, Севернобачка, Сремска и Моравичка област. У погледу броја основних и средњих школа и броја ученика истичу се: Јужнобачка, Златиборска, Мачванска, Рашка, Шумадијска и Нишавска област.

Лош квалитет у погледу пружања јавних услуга карактерише четири руралне области које се налазе на подручју региона јужне и источне Србије: Борска, Зајечарска, Пиротска и Топличка област. За ове руралне области свих седам приказаних показатеља квалитета и доступности јавних услуга су испод републичког просека. Једино у случају Зајечарске области је учешће путева са савременим коловозом у укупној путној мрежи мало изнад републичког просека који износи 71,77%.

Основни задатак објашњених индикатора социјалног (друштвеног) благостања је да оцене да ли на одређеном руралном подручју постоје више или мање добри (задовољавајући) услови за живот.

Поред демографских индикатора и индикатора социјалног благостања, важну групу индикатора руралног развоја представљају и *индикатори економске структуре и перформанси*. На основу ове групе индикатора може се анализирати структура тржишта рада и његове перформансе, заступљеност предузећа и развој иновација у руралним подручјима, развијеност пословне инфраструктуре неопходне за рурални развој, као и развијеност руралног туризма и сагледавање мултифункционалности пољопривреде на подручју руралних области у Србији.

У табели 12 приказани су показатељи економске структуре и перформанси руралних области у Србији који се односе на бруто додату вредност по становнику (укупна вредност производње добара и услуга умањена за међуфазну потрошњу, односно за производе и услуге утрошене као инпуте у процесу стварања аутпута по становнику), структура запослених по секторима (примарни, секундарни, терцијални и квартални сектор) и број незапослених лица на хиљаду становника.

Табела 12. Основни показатељи економске структуре и перформанси руралних области у Србији

РЕГИОН	ОБЛАСТИ	ПОКАЗАТЕЉИ ЕКОНОМСКЕ СТРУКТУРЕ И ПЕРФОРМАНСИ					
		БДВ по становнику (хиљ. РСД)	Структура запослених по секторима				Незапослена лица на 1000 становника
			Примарни сектор (%)	Секундарни сектор (%)	Терцијални сектор (%)	Квартарни сектор (%)	
Регион Војводине	Западнобачка област	345	10,81	34,42	21,05	33,72	113
	Јужнобанатска област	383	7,93	38,55	19,56	33,96	113
	Јужнобачка област	606	4,88	28,59	31,08	35,45	104
	Севернобанатска област	362	6,44	41,65	20,03	31,88	94
	Севернобачка област	401	7,32	34,49	29,23	28,96	84
	Средњобанатска област	423	8,90	39,78	18,49	32,83	99
	Сремска област	384	5,80	37,18	24,56	32,46	86
Регион Шумадије и Западне Србије	Златиборска област	335	3,58	45,78	18,95	31,69	114
	Колубарска област	337	8,26	43,79	17,92	28,42	76
	Мачванска област	291	3,63	33,89	28,05	34,80	121
	Моравичка област	375	3,12	45,20	24,80	26,88	98
	Поморавска област	303	5,16	37,21	21,22	36,43	132
	Расинска област	265	2,41	44,85	20,03	32,71	115
	Рашка област	232	4,68	32,47	24,93	37,54	159
	Шумадијска област	392	1,42	40,13	22,75	35,69	120
Регион Јужне и Источне Србије	Борска област	403	14,40	33,89	17,28	34,45	103
	Браничевска област	376	4,45	37,07	21,21	37,28	53
	Зајечарска област	277	11,44	31,20	17,64	39,73	118
	Јабланичка област	221	2,62	35,50	19,00	42,89	166
	Нишавска област	325	1,29	30,46	28,97	39,28	159
	Пиротска област	379	1,77	49,57	17,47	31,19	145
	Подунавска област	210	1,54	46,94	18,51	32,21	80
	Пчињска област	207	3,29	43,33	17,12	36,26	131
	Топличка област	254	2,98	39,33	13,43	44,26	167

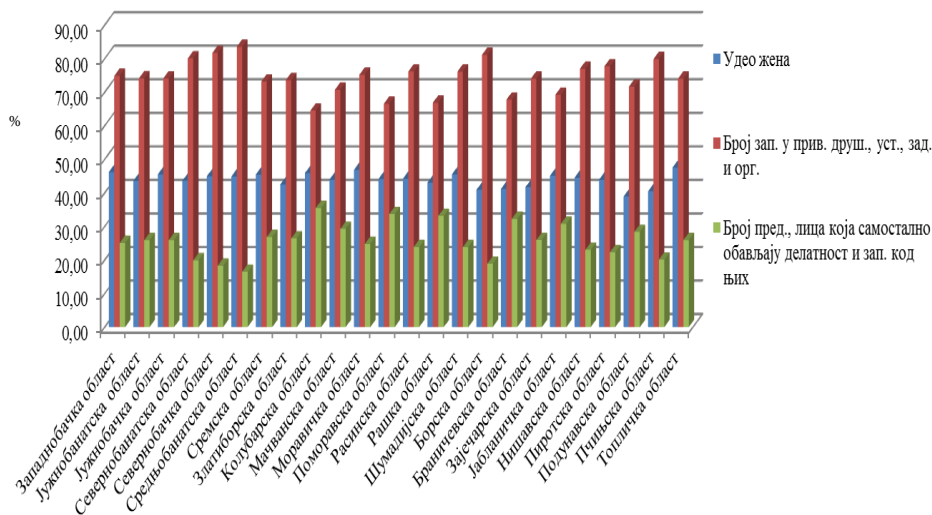
Извор: Приказ аутора на основу података из публикација: „*Општине у Србији*“, Републички завод за статистику Србије, 2009., 2010. год., „*Општине и региони у Републици Србији*“, Републички завод за статистику Србије, 2011., 2012., 2013., 2014., и 2015. год. и „*Регионални бруто домаћи производ Региони и области Републике Србије*“, Републички завод за статистику Србије, 2014., 2015., 2016., 2017. год.

Показатељи економске структуре и перформанси приказани у табели 12 обрачунати су као просек за период 2008-2015. год., само подаци за просечну бруто додату вредност по становнику односе се на период 2012-2015. год. Највећу бруто додату вредност по становнику има Јужнобачка област, а најнижу

Јабланичка, Подунавска и Пчињска област. Моравичку област карактерише већа бруто додата вредност по становнику, мањи проценат запослених у примарном сектору, већи проценат запослених у секундарном и терцијалном сектору у односу на републички просек. Најмањи број незапослених лица на хиљаду становника имају Колубарска и Браничевска област.

Западнобачку и Зајечарску област карактерише мања бруто додата вредност по становнику, већи проценат запослених у примарном и кварталном сектору, мањи проценат запослених у секундарном и терцијалном сектору и већи број незапослених лица на хиљаду становника у односу на републички просек. Највећи број незапослених лица на хиљаду становника имају Јабланичка и Топличка област (преко 160).

На графикону 3 приказана је структура запослених према полу и врсти запослења (учешће запослених у привредним друштвима, установама, задругама и организацијама и учешће предузетника, лица која самостално обављају делатност и запослени код њих) у руралним областима у Србији.

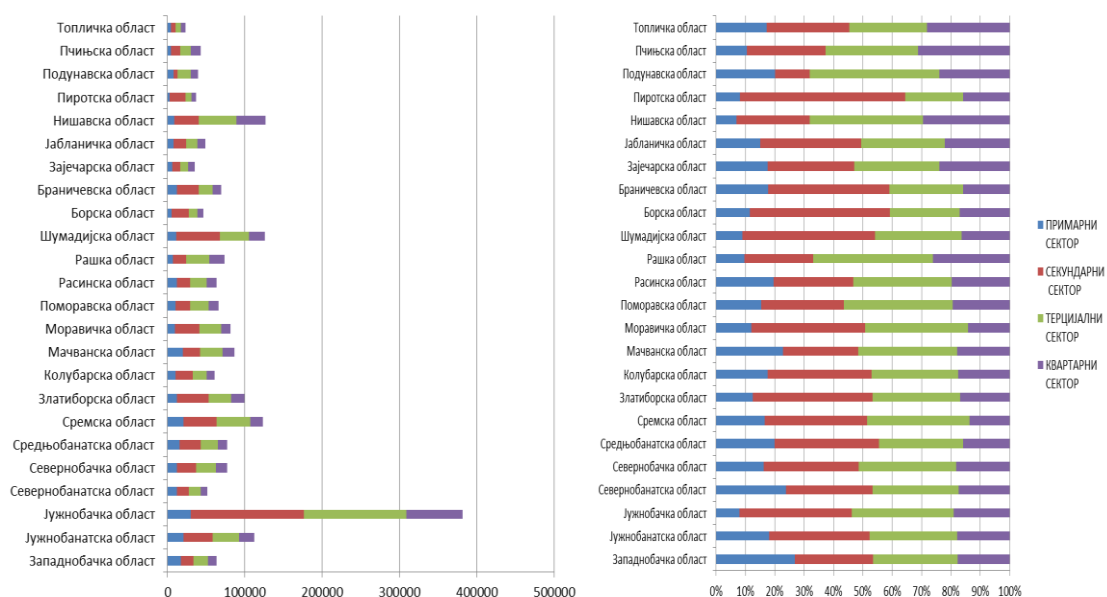

Графикон 3. Структура запослених према полу и врсти запослења у руралним областима у Србији, просек 2008-2015. год.

Извор: Приказ аутора на основу података из публикација: „*Општине у Србији*“, Републички завод за статистику Србије, 2009., 2010. год., „*Општине и региони у Републици Србији*“, Републички завод за статистику Србије, 2011., 2012., 2013., 2014., 2015. год.

У погледу учешћа у укупном броју запослених лица која самостално обављају делатност и запослених код њих најповољнији положај има Колубарска област (35,49%), а најлошији положај Средњобанатска област (16,47%). Топличку област карактерише највеће учешће жена у укупном броју запослених од 47,51%, док најмање учешће од 38,91% има Подунавска област.

Важан показатељ економске структуре и перформанси руралних области у Србији је и обим бруто додате вредности по секторима (примарни, секундарни, терцијални и квартални сектор). Економски просперитетни региони су они у којима највећи део бруто додате вредности стварају секундарни и терцијални сектор. Ово су региони који омогућавају руралном становништву да остваре доходак ван пољопривреде као традиционалне руралне делатности. На графикону 4 за сваку руралну област у Србији приказана је остварена бруто додата вредност (укупно и по секторима) и учешће сваког сектора у укупно оствареној бруто додатој вредности.

Графикон 4. Остварена бруто додата вредност по секторима, просек 2014-2015. год. (мил. РСД и %)

Извор: Приказ аутора на основу података из публикације: „Регионални бруто домаћи производ Региони и области Републике Србије“, Републички завод за статистику Србије, 2016, 2017. год.

Остварена бруто додата вредност по секторима омогућава сагледавање квалитета запошљавања. Јужнобачку област карактерише највећа остварена бруто додата вредност, пре свега захваљујући секундарном и терцијалном сектору који имају учешће у укупној бруто додатој вредности од 38% и 35% респективно. Учешће пољопривреде је ниско и најмање у односу на остале руралне области и износи око 8%. У Пиротској области преко 50% бруто додате вредности ствара прерађивачки сектор, а пољопривреда око 8%. Руралне области у којима преко 40% бруто додате вредности ствара терцијални сектор су Рашка и Подунавска област. Сектор пољопривреде има највеће учешће у бруто додатој вредности у Западнобачкој и Севернобанатској области (26,76% и 23,75% респективно). Учешће кварталног сектора у укупној бруто додатој вредности се креће од 13,59% у Сремској области до 31,21% у Пчињској области.

Анализа индикатора руралног развоја у Србији представља први неопходан корак за дефинисање мера и политика руралног развоја у складу са реалним потребама руралних подручја у Србији. У прошлости су се мере и инструменти намењени за обезбеђење подршке развоју пољопривреде и руралних подручја у Србији често мењали и зависили су од климатских промена и економске ситуације у земљи.

У погледу демографских индикатора повољнију структуру популације има Јужнобачка и Подунавска област. Руралне области на подручју Јужне и Источне Србије одликује неповољна демографска структура становништва. Јужнобачка, Рашка и Пчињска област имају најповољнији положај у погледу перформанси тржишта рада, а најлошији Поморавска, Расинска, Борска, Браничевска, Зајечарска и Пиротска област. У погледу индикатора социјалног благостања руралне области на подручју региона Војводине одликује бољи квалитет и доступност јавних услуга, док руралне области на подручју региона Јужне и Источне Србије одликују изузетне природне погодности које се огледају у богатом природном пејзажу, флори и фауни и различитој топографији. Анализа индикатора економске структуре и перформанси руралних подручја у Србији указује на повољнији положај Јужнобачке области у односу на остале руралне области.

5.2. Амбијенталне погодности и рурални економски раст Србије

Специфичан „*квалитет руралног окружења*“ има све значајнију улогу у руралном расту и развоју. У развијеним економијама погодности амбијента представљају нов, важан извор компаративне предности руралних области, пре свега захваљујући њиховом утицају на привлачење и задржавање људског/креативног капитала и раст предузетничких активности као неопходних фактора за унапређење руралних економских перформанси.

Предузетници, микро, мала и средња предузећа доприносе диверсификацији руралне економије, проширењу извора стицања дохотка и расту животног стандарда руралног становништва, повећању локалне запослености као и привлачењу потребног капитала за рурални индустријски сектор. У развијеним економијама рурална подручја која карактеришу квалитетни услови за живот постају атрактивна за нове руралне резиденте, креативне, високообразоване појединце који су окренути ка предузетништву и који доприносе руралном економском расту. Унапређење квалитета људског капитала и раст предузетничких активности у моделима раста руралне привреде може се посматрати као део механизма кроз који руралне економије расту.

Истраживање о улози погодности амбијента и предузетништва у руралном економском расту Србије, које је предмет ове докторске дисертације, чине два дела. У *првом делу емпијског истраживања* биће представљени економетријски модели и методи упоредних података помоћу којих се може проценити вредност погодности руралних области у Србији и тестирати хипотеза о сигнификантном утицају различитих амбијенталних погодности на укупну вредност погодности руралних области у Србији. Такође, у овом делу биће представљени и одговарајући статистички методи који омогућавају класификацију руралних области у Србији са становишта расположивих природних погодности и са становишта укупних погодности амбијента.

У *другом делу емпијског истраживања* биће представљен развијени модел руралног економског раста Србије у чијој основи су погодности амбијента, људски капитал и предузетништво као фактори који могу у значајној мери допринети економском расту руралних области у Србији. У циљу тестирања

значаја фактора *погодности амбијента, људског капитала и предузетништва* за рурални економски раст Србије биће коришћени економетријски модели и методи панела. Полазна спецификација модела панела за оцењивање детерминанти економског раста руралних области у Србији биће *pooled модел панела са вештачким варијаблама*, а методи оцењивања зависиће од резултата тестирања полазних претпоставки модела. Основни циљ оцене развијеног модела руралног економског раста Србије је да се сагледа на који начин руралне области могу најбоље да искористе расположиве амбијенталне погодности као полугу за нови рурални економски раст и развој заснован за понуди локално специфичних, нетржишних добара и услуга, а све у правцу креирања услова за бржи просперитет.

Развијени модел руралног економског раста биће оцењен на узорку који чине 24 руралне области²⁹ у Србији, а за које су у претходној глави обрачунате три основне групе индикатора руралног развоја: демографски, социјални и економски индикатори (узорак чини пет значајно руралних и деветнаест преобладајућих руралних области).

Три су основна задатка првог дела емпиријског истраживања о улози погодности амбијента и предузетништва у руралном економском расту Србије:

1. Процена вредности погодности руралних области у Србији, односно тражње за руралним погодностима.
2. Идентификовање фактора који имају сигнификантан утицај на обликовање вредности погодности руралних области у Србији и
3. Примена одговарајућих статистичких метода (композитног индекса) за потребе рангирања руралних области у Србији прво само са становишта природних погодности, а потом са становишта укупних амбијенталних погодности којима располажу.

Многи аутори су пружили теоријско објашњење и емпиријску потврду да се присуство амбијенталних погодности рефлектује у већој вредности некретнина како на подручју урбаних (*Glaeser et al., 2001*) тако и на подручју руралних

²⁹ Због нерасполагања подацима истраживањем неће бити обухваћене само руралне области на подручју Косова и Метохије.

области (*Hand et al., 2008; Wu and Gopinath, 2000; McGranahan, 2008*). Руралне амбијенталне погодности, попут пријатне климе, лепота природног пејзажа, могућности за обављање различитих рекреативних активности значајно детерминишу вредност некретнина на подручју руралних области.

По угледу на слична истраживања, у циљу одређивања *укупне вредности погодности* руралних области у Србији, коришћени су подаци о просечној вредности купљених некретнина по м² по руралним областима којима располаже Национална корпорација за осигурање стамбених кредита, док су подаци о просечној заради без пореза и доприноса по руралним областима преузети од Републичког завода за статистику Србије. По угледу на *Glaeser et al. (2001)* и *McGranahan et al. (2011)*, резидуал из регресије просечне вредности купљених некретнина по м² (2008. год.) на просечну зараду без пореза и доприноса по запосленом у Србији (2008. год.) представља *релативну вредност погодности* руралних области у Србији (n=24). У табели 13 приказана је дескриптивна статистика променљивих из полазног економетријског модела упоредних података који се може записати у следећем облику:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_i + \varepsilon, i=1,2,\dots,N$$

Y_i – просечна вредност купљених некретнина по м² у 2008. год. (\log_e)

X_i – просечна зарада без пореза и доприноса по запосленом у 2008. год. (\log_e)

Оценом полазног економетријског модела упоредних података добијају се резидуали:

$$Y_i = \hat{Y}_i + e_i, e_i = Y_i - \hat{Y}_i \text{ за } i=1,2,\dots,24$$

$$Y_i = b_0 + b_1 X_i + e_i$$

Табела 13. Дескриптивна статистика променљивих из полазног модела

2008. год.	Mean / средина	Median / медијана	Maximum / максимум	Minimum / минимум
Цена по м ² некретнина (РСД)	43282,36	41287,34	69095,52	23160,54
Нето-зарада (РСД)	28557,71	27970,50	35278,00	22398,00

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „EViews 7“

Добијени резидуал из оцењене регресије просечна вредност купљених некретнина по м² на просечну зараду без пореза и доприноса по запосленом рефлектује тражњу за локалним погодностима, односно вредност погодности по посматраним руралним областима у Србији. По угледу на *Glaeser et al. (2001)* на основу добијене вредности резидуала све посматране руралне области се могу рангирати са становишта услова за живот и одмор које пружају (табела 14), а које се односе на:

- Квалитет и доступност јавних услуга (образовање, здравство, савремени коловоз, комуникације и др.) и
- Квалитет и очување животне средине (природне погодности које се односе на климатске услове, биодиверзитет, топографију, водне ресурсе, шумске ресурсе и др.).

Већа вредност добијеног резидуала указује на бољи квалитет услова за живот. Високо рангиране руралне области у погледу услова за живот су шест руралних области за које је добијена вредност резидуала највећа, док најлошији услови за живот одликују шест руралних области за које је добијена вредност резидуала најмања.

Табела 14. Руралне области у Србији класификоване према условима за живот и одмор које пружају

Високо рангиране области (првих 6 руралних области)	Ниско рангиране области (последњих 6 руралних области)
<i>Јужнобачка област</i>	<i>Севернобанатска област</i>
<i>Нишавска област</i>	<i>Западнобачка област</i>
<i>Рашка област</i>	<i>Топличка област</i>
<i>Шумадијска област</i>	<i>Борска област</i>
<i>Моравичка област</i>	<i>Севернобачка област</i>
<i>Златиборска област</i>	<i>Средњобанатска област</i>

Извор: Приказ аутора

Након сагледавања укупне тражње за руралним погодностима, односно процене вредности погодности руралних области у Србији, можемо поставити следеће истраживачко питање: *Да ли се могу идентификовати руралне амбијенталне погодности (природне и изграђене) које имају сигнификантан утицај на обликовање укупне тражње за руралним погодностима, односно укупне вредности погодности на одређеном руралном подручју?*

За потребе емпиријског истраживања по угледу на *McGranahan (1999)* и *McGranahan et al. (2011)*, **погодност руралног амбијента дефинисана је као атрибут који чини одређену руралну област привлачном за живот, одмор и рекреацију**. Основна идеја је да се сагледају погодности руралног амбијента које чине *климатски услови, расположиви природни ресурси, доступне рекреативне активности и саобраћајна инфраструктура* као важни индикатори социјалног (друштвеног) благостања у руралним областима. У истраживању се полази од претпоставке да се погодности амбијента руралних области у Србији огледају у:

- *Пријатној клими,*
- *Различитој топографији (заступљеност различитих типова рељефа: низијски, брдски, ниско-планински, средњи и високо-планински рељеф),*
- *Богатим водним ресурсима,*
- *Богатим шумским ресурсима,*
- *Понуди различитих рекреативних активности и*
- *Развијеној саобраћајној инфраструктури.*

У табели 15 приказане су варијабле погодности амбијента и објашњен је начин на који су квантификоване за потребе тестирања хипотезе о њиховом значајном утицају на обликовање *релативне вредности погодности* руралних области у Србији (односно на добијену вредност резидуала из претходно оцењене регресије просечна вредност купљених некретнина по м² на просечну зараду без пореза и доприноса по запосленом).

Табела 15. Опис варијабли помоћу којих су квантификоване амбијенталне погодности руралних области у Србији

ВАРИЈАБЛА	ОПИС
Температура (Јануар)	Просечна температура у јануару за период 1991-2008. год. Извор: Климатолошки годишњаци Републичког хидрометеоролошког завода Србије
Сунчани дани (Јануар)	Просечан број ведрих дана у јануару за период 1991-2008. год. Извор: Климатолошки годишњаци Републичког хидрометеоролошког завода Србије
Температура (Јул)	Просечна температура у јулу за период 1991-2008. год. Извор: Климатолошки годишњаци Републичког хидрометеоролошког завода Србије
Влажност ваздуха (Јул)	Просечна влажност ваздуха у јулу за период 1991-2008. год. Извор: Климатолошки годишњаци Републичког хидрометеоролошког завода Србије
Топографска скала	Заступљеност различитих типова рељефа (низијски рељеф, брдски рељеф, ниско-планински и средњи и високо-планински рељеф) по руралним областима у Србији. Извор: Војногеографски институт, Београд, Република Србија
Водни ресурси	Процент територије руралне области коју чине водни ресурси. Извор: Институт за водопривреду „Јарослав Черни“, Београд, Република Србија
Шумски ресурси	Процент територије руралне области под шумом, 2008. год. Извор: Републички завод за статистику Србије
Запослени у ресторанима и хотелима	Процент запослених у ресторанима и хотелима, 2008. год. Извор: Републички завод за статистику Србије
Саобраћајна инфраструктура	Укупна дужина савременог коловоза (км), 2008. год. Извор: Републички завод за статистику Србије
Густина насељености	Густина насељености (Број становника/Површина км ²), 2008. год. Извор: Републички завод за статистику Србије

Извор: Приказ аутора

Након дефинисања и квантификовања варијабли које представљају апроксимацију за расположиве амбијенталне погодности (*природне и изграђене*) руралних области у Србији потребно је тестирати две хипотезе:

- Природне погодности, попут *климатских услова и лепота природног пејзажа*, имају сигнификантан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији и
- Изграђене погодности које омогућавају богату понуду рекреативног садржаја у руралним срединама имају сигнификантан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији.

5.2.1. Природне погодности руралних области у Србији

Концепт руралних погодности, који је развијен крајем XX века, односио се првобитно само на природне руралне погодности које се огледају у пријатној клими и лепоти природног предела (различитој топографији и богатим водним и шумским ресурсима).

За потребе емпиријског истраживања о улози амбијенталних погодности у руралном економском расту Србије *природне руралне погодности* биће квантификоване по угледу на *McGranahan (1999)* и *McGranahan et al. (2011)* помоћу следећих варијабли:

- **Климе** (четири варијабле):
 - просечна температура у јануару;
 - просечан број сунчаних дана у јануару;
 - просечна температура у јулу и
 - влажност ваздуха у јулу.
- **Пејзажа** (три варијабле):
 - топографска скала;
 - расположиви водни ресурси и
 - површина под шумама.

У *првом кораку* биће тестирана следећа хипотеза:

X1: Природне погодности, попут *климатских услова* (температура у јануару и јулу, број сунчаних дана у јануару и влажност ваздуха у јулу), имају сигнификантан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији.

Климатолошки подаци преузети су из Метеоролошких годишњака Републичког хидрометеоролошког завода Србије. Просечне вредности четири посматране варијабле климе израчунате су за период 1991-2008. год. По савету запослених у Републичком хидрометеоролошком заводу Србије, посматране су искључиво главне и обичне метеоролошке станице које су постојале током целог

периода посматрања.³⁰ У табели 16 приказана је дескриптивна статистика четири варијабле климе за 24 посматране руралне области у Србији.

Табела 16. Дескриптивна статистика варијабле климе, период 1991-2008. год.

Варијабле климе	Температура у јануару	Сунчани дани у јануару	Температура у јулу	Влажност ваздуха у јулу
Јединица мере	°C	Број дана	°C	%
Mean / средина	0,21	3,99	21,49	68,56
Median / медијана	0,37	3,99	21,86	68,46
Maximum / максимум	1,31	6,22	22,93	76,38
Minimum / минимум	-2,11	1,67	18,38	58,50
Std. Dev. / стд. дев.	0,78	0,96	1,21	3,90

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „EViews 7“

Коефицијент корелације између просечне температуре у јануару и просечне температуре у јулу је висок и износи 0,81, из чега следи да руралне области које карактеришу благе зиме карактеришу и топла лета. Како висок коефицијент корелације између просечне температуре у јануару и просечне температуре у јулу може бити узрок мултиколинearности када се обе варијабле укључе у модел по угледу на *McGranahan (1999)* и *McGranahan et al. (2011)* резидуал из регресије просечна температура у јулу на просечну температуру у јануару који представља процену за температурна колебања биће коришћен уместо варијабле просечне температуре у јулу. Резидуал из оцењене регресије просечне температуре у јулу на просечну температуру у јануару показује колико је температура у јулу виша или нижа од онога што би се на основу температуре у

³⁰ Првобитно су обрачунате просечне вредности четири посматране варијабле климе за два временска периода: дужи (1979-2008. год.) и краћи (1991-2008. год.). У оба периода посматране су искључиво главне и обичне метеоролошке станице које су постојале током свих година. Поређењем израчунатих просечних вредности четири варијабле климе за оба посматрана периода утврђено је да су добијене вредности приближно исте. У даљој анализи биће коришћени климатолошки подаци за краћи временски период (1991-2008. год.) зато што су у случају дужег временског периода подаци прикупљени са мањег броја главних и обичних метеоролошких станица (47 станица) у односу на краћи период (74 станице) и за четири везане године (1986-1989. год.) Републички хидрометеоролошки завод Србије не располаже климатолошким подацима због чега су за ове године коришћене просечне вредности четири показатеља климе за цео период 1979-2008. год.

јануару очекивало. Позитиван резидуал говори да је температура у јулу виша од онога што би се на основу температуре у јануару очекивало, док негативан говори да је температура у јулу предвиђена на основу јануара, виша од онога што је добијено. Нижа вредност резидуала указује на повољнију климу, односно мања температурна колебања.

Како би се тестирала хипотеза да клима може имати значајан утицај на вредност погодности руралних области у Србији, по угледу на *McGrath et al. (2011)*, резидуал из оцењене регресије просечне вредности купљених некретнина по м² (2008. год.) на просечну зараду без пореза и доприноса по запосленом у Србији (2008. год.) регресиран је на четири претходно дефинисане варијабле климе (просек за период 1991-2008. год., варијабле су стандардизоване у виду *Z* одступања) и контролну варијаблу - густину насељености која одражава расположивост услуга и могућност запошљавања по руралним областима (2008. год.). Како би се применом метода обичних најмањих квадрата (у даљем тексту метод ОНК) добиле пожељне оцене параметара, тестирана је испуњеност полазних претпоставки описаног модела упоредних података, а које се односе на својства случајне грешке и објашњавајућих променљивих (у табели 17 приказани су резултати тестирања полазних претпоставки модела).

Табела 17. Резултати тестирања испуњености полазних претпоставки за оцену модела упоредних података о утицају четири варијабле климе на релативну вредност погодности руралних области у Србији методом ОНК

Претпоставка / Тест	Реализована вредност стат. (p – вредност)
Аутокорелација / Breusch-Godfrey тест	0,28 (0,87)
Хетероскедастичност / White тест	12,44 (0,03)
Нормална расподела / Jarque-Bera	0,38 (0,83)
Грешка спецификације / RESET тест	0,27 (0,76)

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „EViews 7“

Durbin-Watson статистика износи 1,85 (близу 2 из чега следи да нема аутокорељације првог реда). Применом Breusch-Godfrey теста закључено је да у моделу нема аутокорељације ($\text{Obs} \cdot R\text{-squared} = 0,28$ што је мање од критичне вредности $\chi_2^2(5\%)$ и придружена вероватноћа износи 0,87 и већа је од 0,05). Применом White теста закључено је да је претпоставка о хомоскедастичности нарушена, односно да су резидуали хетероскедастични ($\text{Obs} \cdot R\text{-squared} = 12,44$ што је веће од критичне вредности $\chi_5^2(5\%)$ и придружена вероватноћа износи 0,03 и мања је од 0,05). Према резултатима Jarque-Bera теста, расподела резидуала не одступа значајно од нормалне ($p\text{-вредност} = 0,83$). Применом RESET теста закључено је да не постоји грешка спецификације у посматраном моделу.

У табели 18 представљени су резултати оцене регресионог модела упоредних података о утицају четири варијабле климе на релативну вредност погодности амбијента руралних области у Србији методом ОНК са применом Вајтове корекције стандардних грешака. Помоћу Вајтове корекције елиминишу се негативне последице примене метода ОНК у присуству хетероскедастичности: оцене су непристрасне, али неефикасне; стандардне грешке оцена нису прецизна мера варијабилитета оцена и најчешће потцењују стварну варијансу оцена параметара модела; интервали поверења и тестови базирани на оцени варијансе случајне грешке су непоуздани (*Јовичић и Драгутиновић Митровић, стр. 21*).

Табела 18. Резултати оцене модела упоредних података: релативна вредност погодности амбијента руралних области у Србији на четири варијабле климе и густину насељености

Независне варијабле	Оцењени рег. коефицијент	p - вредност
Константа	-0,285	0,0904
Температура (Јануар)	-0,087	0,0067
Сунчани дани (Јануар)	-0,067	0,1281
Температурна колебања	-0,229	0,0050
Влажност ваздуха (Јул)	0,012	0,6896
Густина насељености	0,004	0,1158
R^2 (R^2 кориговани)	0,59 (0,48)	
F статистика	5,241 (0,0038)	

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „EViews 7“

На основу оцењеног регресионог модела можемо закључити да су две од четири посматране варијабле климе, *температура у јануару* и *температурна колебања*, статистички значајне (на нивоу значајности 5%). Просечна температура у јануару и температурна колебања имају статистички значајан утицај на релативну вредност погодности амбијента руралних области у Србији. F статистика указује да је цела регресија статистички значајна (придружена вероватноћа је мања од 0,05). У табели 19 представљени су резултати оцене редукованог регресионог модела у коме су задржане само независне варијабле климе за које је утврђено у претходном кораку да имају сигнификантно дејство на релативну вредност погодности руралних области у Србији, *температура у јануару* и *температурна колебања* и густина насељености као контролна варијабла.

Табела 19. Резултати оцене редукованог модела упоредних података: релативна вредност погодности амбијента руралних области у Србији на температуру у јануару, температурна колебања и густину насељености

Независне варијабле	Оцењени рег. коефицијент	p - вредност
Константа	-0,335	0,0275
Температура (Јануар)	-0,079	0,0172
Температурна колебања	-0,219	0,0013
Густина насељености	0,004	0,0342
R ² (R ² кориговани)	0,54 (0,47)	
F статистика	7,761 (0,0013)	

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „EViews 7“

У табели 19 потврђени су резултати тестирања представљени у табели 18, односно да две од четири варијабле климе, температура у јануару и температурна колебања, имају статистички значајан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији и заједно са густином насељености објашњавају око 50% њених варијација.

У *другом кораку* биће тестирана следећа хипотеза:

X1: Природне погодности руралних области, *климатски услови и природни пејзаж* (топографија, расположиви водни и шумски ресурси), имају сигнификантан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији.

Како би се тестирала хипотеза да поред климатских услова и природни пејзаж, као важан део укупних природних погодности руралних области у Србији, може имати значајан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији по угледу на *McGranahan et al. (2011)* резидуал из регресије просечне вредности купљених некретнина по м² (2008. год.) на просечну зараду без пореза и доприноса по запосленом у Србији (2008. год.) регресиран је на две варијабле климе (температуру у јануару и температурна колебања) и три варијабле пејзажа (топографску скалу, проценат територије руралне области коју чине водни ресурси и проценат територије руралне области коју чине шумски ресурси, 2008. год.). По угледу на *McGranahan et al. (2011)*, поред променљиве проценат територије под шумом у модел је укључена и променљива проценат територије под шумом на квадрат као контролна варијабла зато што се полази од претпоставке да људи не преферирају за живот, одмор и рекреацију руралне области са великом површином под шумама. Променљива густина насељености је поново укључена у модел као контролна варијабла.

За потребе емпиријског истраживања топографија је квантификована по угледу на *McGranahan (1999)* на основу података о заступљености различитих типова рељефа по руралним областима у Србији који су за потребе овог истраживања процењени од стране Војногеографског института у Београду (табела 20). За сваку руралну област која на својој територији има два и више типова рељефа, број на топографској скали је додељен на основу највише рангираног типа рељефа у њој, под условом да је његова заступљеност у укупној територији руралне области минимум 25% (слика 9). Типовима рељефа су додељени следећи бројеви: *низијски рељеф* – број један на топографској скали; *брдски рељеф* – број два на топографској скали, *ниско-планински рељеф* – број три на топографској скали и *средњи и високо-планински рељеф* – број четири на топографској скали.

Табела 20. Заступљеност различитих типова рељефа по областима у Србији

		Низијски рељеф (1)		Брдски рељеф (2)		Ниско-планински рељеф (3)		Средњи и високо-планински рељеф (4)		Топографска скала мин. 25%	
		км ²	км ²	%	км ²	%	км ²	%	км ²		%
Београдски регион	Београдска област	3218	2462	76,5	755	23,5	1	0,04	-	-	1
Регион Војводине	Западнобачка област	2489	2489	100	-	-	-	-	-	-	1
	Јужнобанатска област	4242	4172	98,4	69	1,6	1	0,03	-	-	1
	Јужнобачка област	4028	3893	96,6	134	3,4	1	0,01	-	-	1
	Севернобанатска област	2321	2321	100	-	-	-	-	-	-	1
	Севернобачка област	1772	1772	100	-	-	-	-	-	-	1
	Средњобанатска област	3243	3243	100	-	-	-	-	-	-	1
	Сремска област	3492	3273	93,7	218	6,3	0,2	0,01	-	-	1
Регион Шумадије и Западне Србије	Златиборска област	6144	3	0,05	605	9,9	2991	48,7	2545	41,4	4
	Колубарска област	2473	822	33,2	1239	50,1	391	15,8	22	0,9	2
	Мачванска област	3259	1909	58,6	990	30,3	352	10,8	8	0,3	2
	Моравичка област	3019	-	-	1226	40,6	1248	41,3	545	18,1	3
	Поморавска област	2594	830	32	1200	46,3	534	20,6	29	11	2
	Расинска област	2661	447	16,8	1292	48,6	644	24,2	278	10,4	2
	Рашка област	3920	111	2,8	807	20,6	1725	44	1278	32,6	4
	Шумадијска област	2373	504	21,2	1656	69,8	212	8,9	1	0,1	2
Регион Јужне и Источне Србије	Борска област	3500	899	25,7	1899	54,3	680	19,4	22	0,6	2
	Браничевска област	3848	1667	43,3	1448	37,6	693	18	40	1,1	2
	Зајечарска област	3619	258	7,1	1756	48,5	1479	40,9	125	3,5	3
	Јабланичка област	2765	6	0,2	1322	47,8	1133	41	304	11	3
	Нишавска област	2727	349	12,8	1458	53,4	839	30,8	81	3	3
	Пиротска област	2749	-	-	448	16,3	1657	60,2	644	23,5	3
	Подунавска област	1243	1124	90,4	119	9,6	-	-	-	-	1
	Пчињска област	3500	-	-	520	14,9	1553	44,3	1427	40,8	4
Топличка област	2208	1	0,03	857	38,8	1216	55,1	135	6,1	3	

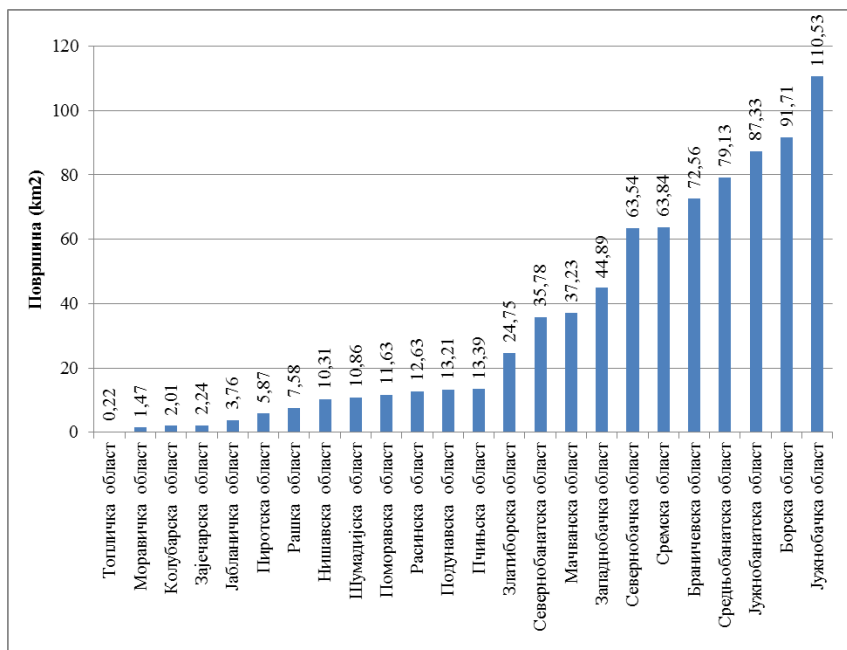
Извор: Војногеографски институт, Београд, Република Србија

Слика 9. Топографска скала (1-4) за 24 посматране руралне области у Србији

Извор: Приказ аутора на основу података из табеле 20

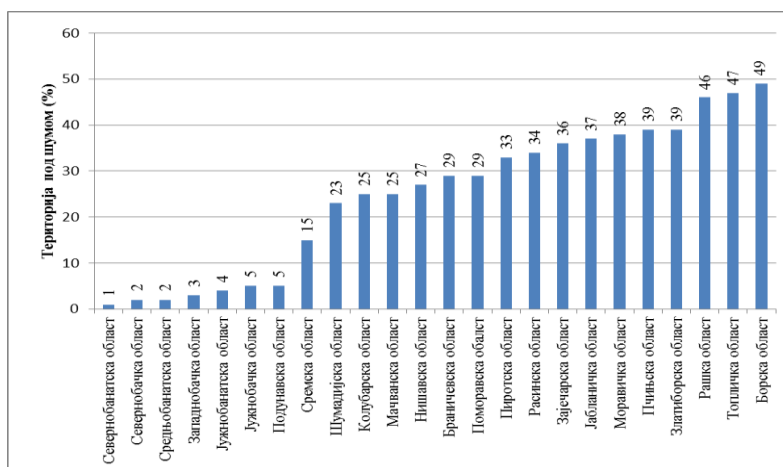
Подаци о водним површинама по руралним областима у Србији процењени су за потребе овог емпиријског истраживања од стране Института за водопривреду „Јарослав Черни“ у Београду. За процену водних површина коришћена је подлога CORINE Land cover GK7_RS Merge и границе области. Подацима су обухваћена језера и водотоци на територији руралних области у Србији. На графикону 5 приказане су водне површине (км²) по руралним областима у Србији.

Графикон 5. Водне површине (км²) по руралним областима у Србији

Извор: Института за водопривреду „Јарослав Черни“ у Београду

Поред топографије и водних ресурса погодности руралних области у Србији које пружа природни пејзаж чине и расположиви шумски ресурси. За потребе истраживања подаци о проценту територије руралне области под шумом преузети су од Републичког завода за статистику Србије (графикон 6).

Графикон 6. Процент територије под шумом по руралним областима у Србији

Извор: Републички завод за статистику Србије

У табели 21 приказана је дескриптивна статистика три варијабле природних погодности заснованих на пејзажу за 24 посматране руралне области у Србији.

Табела 21. Дескриптивна статистика три варијабле пејзажа

Варијабле природних погодности - пејзаж	Топографска скала	Водни ресурси	Шумски ресурси
Јединица мере	1-4	%	%
Mean / средина	2,17	1,07	24,71
Median / медијана	2,00	0,45	28,00
Maximum / максимум	4,00	3,56	49,00
Minimum / минимум	1,00	0,01	1,00
Std. Dev./ стд. девијација	1,05	1,04	16,11

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „EViews 7“

У табели 22 приказани су резултати тестирања испуњености полазних претпоставки које се односе на својства случајне грешке и објашњавајућих променљивих посматраног модела упоредних података о утицају природних погодности (температуре у јануару, температурних колебања, топографије и расположивих водних и шумских ресурса) на релативну вредност погодности 24 руралне области у Србији.

Табела 22. Резултати тестирања испуњености полазних претпоставки за оцену модела упоредних података о утицају климе и пејзажа на релативну вредност погодности руралних области у Србији методом ОНК

Претпоставка / Тест	Реализована вредност стат. (p - вредност)
Аутокорелација / Breusch-Godfrey тест	1,72 (0,42)
Хетероскедастичност / Breusch-Pagan-Godfrey	11,81 (0,11)
Нормална расподела / Jarque-Bera	0,16 (0,93)
Грешка спецификације / RESET тест	1,58 (0,24)

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „EViews 7“

Применом Breusch-Godfrey теста закључено је да у моделу нема аутокорељације ($Obs \cdot R\text{-squared} = 1,72$ што је мање од критичне вредности $\chi_2^2(5\%)$ и придружена вероватноћа износи 0,42 и већа је од 0,05). Применом Breusch-Pagan-Godfrey теста закључено је да у моделу не постоји хетероскедастичност (реализована р-вредност је већа од 0,05). Према резултатима Jarque-Bera теста, расподела резидуала не одступа значајно од нормалне (р-вредност=0,24). Применом RESET теста закључено је да не постоји грешка спецификације у посматраном моделу.

У табели 23 представљени су резултати оцене модела упоредних података о утицају две варијабле климе и четири варијабле пејзажа на релативну вредност погодности руралних области у Србији методом ОНК.

Табела 23. Резултати оцене модела упоредних података: релативна вредност погодности руралних области у Србији на две варијабле климе, четири варијабле пејзажа и густину насељености

Независне варијабле	Оцењени рег. коефицијент	р - вредност
Константа	-1,065	0,0000
Температура (Јануар)	-0,020	0,6499
Температурна колебања	-0,205	0,0054
Топографска скала	0,170	0,0098
Водни ресурси	0,171	0,0062
Шумски ресурси	0,028	0,0035
Шумски ресурси на квадрат	-0,001	0,0028
Густина насељености	0,004	0,0027
R^2 (R^2 кориговани)	0,82 (0,74)	
F статистика	10,47 (0,00)	

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „EViews 7“

На основу резултата оцене регресионог модела методом ОНК можемо закључити да су све објашњавајуће променљиве, осим просечне температуре у јануару, сигнификантне (на нивоу значајности 5%) и имају очекивани предзнак. F статистика указује да је цела регресија статистички значајна (придружена вероватноћа је мања од 0,05).

У табели 24 представљени су резултати оцене методом ОНК редукованог регресионог модела у коме су задржане само независне варијабле за које је утврђено у претходном кораку да су сигнификантне (искључена је само варијабла која се односи на просечну температуру у јануару).

Табела 24. Резултати оцене редукованог модела упоредних података: релативна вредност погодности амбијента руралних области у Србији на температурна колебања, четири варијабле пејзажа и густину насељености

Независне варијабле	Оцењени рег. коефицијент	р - вредност
Константа	-1,083	0,0000
Температурна колебања	-0,209	0,0035
Топографска скала	0,178	0,0041
Водни ресурси	0,182	0,0014
Шумски ресурси	0,028	0,0028
Шумски ресурси на квадрат	-0,001	0,0023
Густина насељености	0,004	0,0014
R^2 (R^2 кориговани)	0,82 (0,75)	
F статистика	12,77 (0,00)	

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „EViews 7“

На основу резултата тестирања представљених у табели 24 можемо закључити да температурна колебања, топографија, водни и шумски ресурси имају сигнификантан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији и објашњавају са густином насељености око 80% њених варијација.

5.2.1.1. Провера робусности резултата истраживања

У циљу провере робусности претходних резултата истраживања према којима једна од четири варијабле климе (температурна колебања) и све три варијабле природног пејзажа (топографска скала, водни и шумски ресурси) имају сигнификантан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији оцењен је модел упоредних података о утицају температурних колебања и четири варијабле пејзажа (топографска скала, водни ресурси, шумски ресурси и шумски ресурси на квадрат) на релативну вредност погодности руралних области

у Србији методом ОНК (табела 25). У модел није укључена густина насељености као контролна варијабла.

Табела 25. Резултати оцене редукованог модела упоредних података: релативна вредност погодности руралних области у Србији на температурна колебања и четири варијабле пејзажа (без густине насељености као контролне варијабле)

Независне варијабле	Оцењени рег. коефицијент	р - вредност
Константа	-0,750	0,0012
Температурна колебања	-0,295	0,0011
Топографска скала	0,183	0,0189
Водни ресурси	0,206	0,0041
Шумски ресурси	0,029	0,0116
Шумски ресурси ²	-0,001	0,0027
R ² (R ² кориговани)	0,66 (0,57)	
F статистика	7,08 (0,00)	

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „EViews 7“

На основу приказаних резултата оцењивања у табели 25 можемо још једном закључити да температурна колебања и све четири варијабле пејзажа имају сигнификантан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији.

Такође, оцењен је и модел у коме је резидуал из регресије просечне вредности купљених некретнина по м² (2008. год.) на просечну зараду без пореза и доприноса по запосленом у Србији (2008. год.) регресиран на четири варијабле климе (просечну температуру у јануару, просечан број сунчаних дана у јануару, просечну температуру у јулу и просечну влажност ваздуха у јулу), четири варијабле пејзажа (топографску скалу, водне ресурсе, шумске ресурсе и шумске ресурсе на квадрат) и густину насељености као контролну варијаблу. Оценом овог регресионог модела упоредних података методом ОНК³¹ (табела 26) потврђени су резултати тестирања из табела 23, 24 и 25 према којима само температурна

³¹ Тестирањем испуњености полазних претпоставки модела закључено је да у моделу нема аутокорелације и да није нарушена претпоставка о хомоскедастичности. Такође, расподела резидуала не одступа од нормалне расподеле и не постоји грешка спецификације у моделу.

колебања од четири варијабле климе имају сигнификантан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији. Остале варијабле су поново сигнификантне са истим предзнаком и приближно истом вредности оцењеног регресионог коефицијента.

Табела 26. Поређење резултата тестирања модела у који су укључене све варијабле природних погодности и коначног модела који укључује само варијабле природних погодности које према резултатима истраживања детерминишу релативну вредност погодности руралних области у Србији

Независне варијабле	Модел за свим варијаблама природних погодности		Коначан модел	
	Оцењени рег. коефицијент	р - вредност	Оцењени рег. коефицијент	р - вредност
Константа	-1,019	0,0002	-1,083	0,0000
Температура (Јануар)	-0,023	0,6159		
Бр. ведрих дана (Јануар)	-0,023	0,5236		
Температурна колебања	-0,204	0,0162	-0,209	0,0035
Влажност ваздуха (Јул)	0,007	0,8501		
Топографска скала	0,170	0,0143	0,178	0,0041
Водни ресурси	0,161	0,0161	0,182	0,0014
Шумски ресурси	0,025	0,0181	0,028	0,0028
Шумски ресурси ²	-0,001	0,0133	-0,001	0,0023
Густина насељености	0,004	0,0093	0,004	0,0014
R ² (R ² кориговани)	0,83 (0,71)		0,82 (0,75)	
F статистика	7,41 (0,00)		12,77 (0,00)	
Аутокорелација/ Breusch-Godfrey тест	2,23 (0,33)		1,72 (0,42)	
Хетероскедастичност/ White тест	14,23 (0,11)		11,81 (0,11)	
Нормална расподела/ Jarque-Bera	0,11 (0,94)		0,16 (0,93)	
Грешка спецификације/ RESET тест	1,10 (0,36)		1,58 (0,24)	

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „EViews 7“

Након провере робусности резултата истраживања можемо сумирати резултате тестирања полазних хипотеза о сигнификантном утицају различитих природних погодности на релативну вредност погодности руралних области у Србији:

- Природне погодности, попут климатских услова које се огледају у температури и броју сунчаних дана током зимског периода (просечној температури у јануару и броју сунчаних дана у јануару) и влажности ваздуха током лета (просечној влажности ваздуха у јулу) немају статистички значајан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији.
- Природне погодности, попут пријатне климе која се огледа у мањим температурним колебањима између летње и зимске температуре и лепоти нетакнутог природног пејзажа (различитој топографији и богатим водним и шумским ресурсима), имају статистички значајан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији.

5.2.2. Класификација руралних области у Србији са становишта природних погодности

Након идентификовања природних погодности које обликују *вредност погодности* руралних области у Србији, по угледу на *McGranahan (1999)*, применом композитног индекса биће извршена класификација руралних области у Србији са становишта природних погодности које их одликују. *Индекс природних погодности руралних области у Србији* формиран је сабирањем једне варијабле климе (температурних колебања) и три варијабле пејзажа (топографска скала, проценат територије руралне области коју чине водни ресурси и проценат територије руралне области под шумом). За потребе формирања индекса коришћене су стандардизоване вредности наведених варијабли у виду Z одступања.

Значај формираног индекса природних погодности огледа се у могућности рангирања посматраних руралних области у Србији ($n=24$) са становишта природних погодности које их одликују, а које се огледају у пријатној клими коју карактеришу мања температурна колебања, различитој топографији и значајним водним и шумским ресурсима.

Индекс природних погодности руралних области у Србији има високу корелисаност са резидуалом из регресије просечне вредности купљених некретнина по m^2 (2008. год.) на просечну зараду без пореза и доприноса по запосленом у Србији (2008. год.), а који је коришћен за процену релативне вредности погодности руралних области у Србији, $r=0,46$ (p -вредност=0,02).

У табели 27 приказано је седам рангова који су додељени руралним области у Србији на основу израчунате вредности индекса природних погодности амбијента. Рангови за сваку од 24 руралне области додељени су на следећи начин:

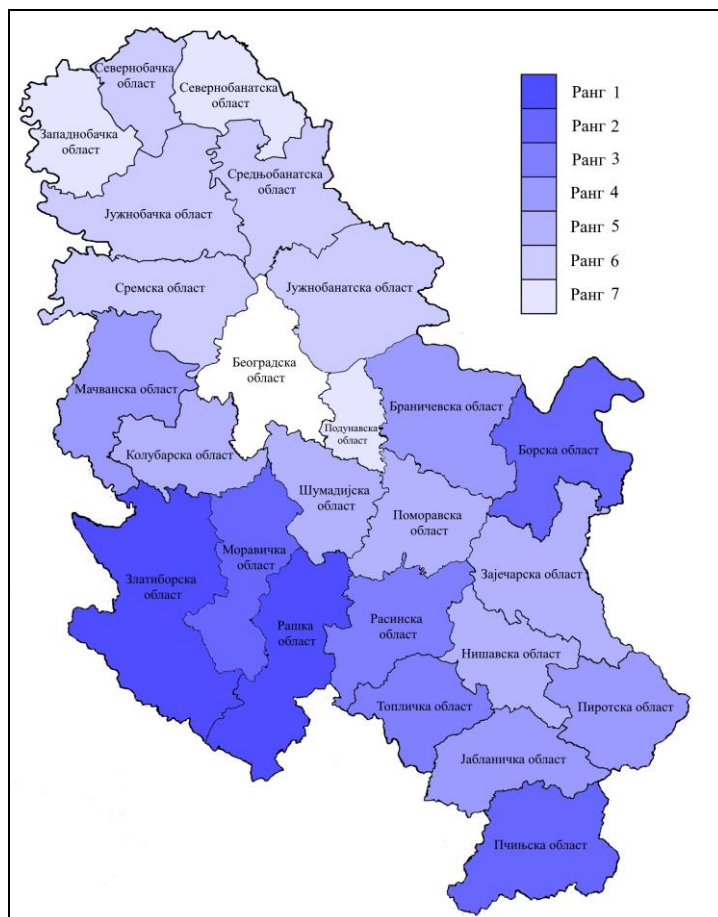
- **Ранг 1** – руралне области чија је вредност индекса природних погодности преко 3;
- **Ранг 2** – руралне области чија је вредност индекса природних погодности између 2 и 3;
- **Ранг 3** – руралне области чија је вредност индекса природних погодности између 1 и 2;
- **Ранг 4** – руралне области чија је вредност индекса природних погодности између 0 и 1;
- **Ранг 5** – руралне области чија је вредност индекса природних погодности између 0 и -1;
- **Ранг 6** – руралне области чија је вредност индекса природних погодности између -1 и -2;
- **Ранг 7** – руралне области чија је вредност индекса природних погодности испод -2.

Табела 27. Руралне области у Србији рангиране са становишта природних погодности

ПРИРОДНЕ ПОГОДНОСТИ		КЛИМА	ПЕЈЗАЖ			ИНДЕКС ПРИРОДНИХ ПОГОДНОСТИ	РАНГ
		Температурна колебања	Топографска скала	Водни ресурси	Шумски ресурси		
Регион Војводине	Западнобачка област	-0,9899	-1,1116	0,7490	-1,3475	-2,7001	7
	Јужнобанатска област	-0,3073	-1,1116	0,9421	-1,2855	-1,7623	6
	Јужнобачка област	-0,4769	-1,1116	1,6105	-1,2234	-1,2014	6
	Севернобанатска област	-1,3979	-1,1116	0,4445	-1,4717	-3,5367	7
	Севернобачка област	-1,6536	-1,1116	2,3826	-1,4096	-1,7923	6
	Средњобанатска област	-0,7060	-1,1116	1,3005	-1,4096	-1,9267	6
	Сремска област	0,0386	-1,1116	0,4962	-0,6026	-1,1794	6
Регион Шумадије и Западне Србије	Златиборска област	1,0645	1,7469	-0,6420	0,8872	3,0566	1
	Колубарска област	1,0540	-0,1588	-0,9497	0,0181	-0,0364	5
	Мачванска област	0,6411	-0,1588	0,0624	0,0181	0,5627	4
	Моравичка област	2,0603	0,7940	-0,9809	0,8251	2,6986	2
	Поморавска област	-0,2278	-0,1588	-0,6015	0,2664	-0,7216	5
	Расинска област	1,2310	-0,1588	-0,6185	0,5768	1,0305	3
	Рашка област	1,9712	1,7469	-0,8426	1,3217	4,1972	1
	Шумадијска област	0,5501	-0,1588	-0,5917	-0,1060	-0,3065	5
Регион Јужне и Источне Србије	Борска област	-0,7473	-0,1588	1,4770	1,5079	2,0787	2
	Браничевска област	-0,7518	-0,1588	0,7708	0,2664	0,1266	4
	Зајечарска област	-1,1464	0,7940	-0,9683	0,7009	-0,6198	5
	Јабланичка област	-0,4277	0,7940	-0,8975	0,7630	0,2319	4
	Нишавска област	-0,6984	0,7940	-0,6230	0,1423	-0,3851	5
	Пиротска област	-0,0573	0,7940	-0,8239	0,5147	0,4275	4
	Подунавска област	-0,1945	-1,1116	-0,0152	-1,2234	-2,5448	7
	Пчињска област	0,4918	1,7469	-0,6626	0,8872	2,4632	2
	Топличка област	0,6802	0,7940	-1,0183	1,3837	1,8397	3

Извор: Приказ аутора

На слици 10 представљена је мапа на којој су 24 посматране руралне области у Србији обележене према додељеном рангу на основу обрачунате вредности развијеног индекса природних погодности.

Слика 10. Руралне области у Србији рангиране према индексу природних погодности

Извор: Приказ аутора на основу података из табеле 27

Од 24 посматране руралне области у Србији пет се могу идентификовати као руралне области високих природних погодности. Израчуната вредност индекса природних погодности за ове руралне области је преко 2 (руралне области које имају ранг 1 и 2). Три руралне области високих природних погодности припадају региону Шумадије и Западне Србије: *Рашка област*, *Златиборска област* и *Моравичка област*. Две руралне области високих

природних погодности припадају региону Јужне и Источне Србије: *Пчињска и Борска област*. Као руралне области ниских природних погодности, чија је вредност индекса природних погодности испод -2, идентификоване су две руралне области које припадају региону Војводине: *Западнобачка област, Севернобанатска област* и једна рурална област која припада региону Јужне и Источне Србије: *Подунавска област*.

Све руралне области за које је вредност индекса природних погодности између -2 и 2 (чији је ранг између два и седам) идентификоване су као руралне области средњих природних погодности.

5.2.3. Укупне погодности амбијента руралних области у Србији

Према истраживањима спроведеним на подручју Америке и Европе на покретање обрнутог тока миграционих кретања становништва (од урбаних ка руралним срединама) утичу и *природне* (клима и пејзаж) и *изграђене руралне погодности* (развијеност одговарајуће инфраструктуре и богата понуда различитих рекреативних активности).

Укупну вредност погодности на одређеном руралном подручју детерминишу поред природних погодности и развијеност инфраструктуре (саобраћајне инфраструктуре и инфраструктуре везане за понуду различитих рекреативних активности) која олакшава приступ различитим природним погодностима у руралним срединама. Без одговарајуће инфраструктуре економска вредност богатих природних погодности за потенцијалне кориснике је врло ниска (*Marcouiller and Clendenning, 2005, Pp 13*).

У емпиријском истраживању о улози амбијенталних погодности у руралном економском расту Србије полази се од претпоставке да значајни фактори укупних амбијенталних погодности, поред природних погодности, могу бити и понуда различитих рекреативних активности и развијеност саобраћајне инфраструктуре у руралним областима. Могућности за различите рекреативне активности у руралним срединама за потребе емпиријског истраживања по угледу на *McGranahan et al. (2011)* биће квантификоване као проценат запослених у ресторанима и хотелима.

Према *Кубуровић (2013)* саобраћајна инфраструктура би требало да доведе у корелациону везу ниво развоја саобраћајне инфраструктуре са висином цена некретнина у једној територијалној јединици. Посматрано у ширем смислу, вредност овог показатеља погодности амбијента индиректно указује на ниво развијености локалне средине, као и на начин и степен њене интегрисаности у шири контекст региона и националне економије. За потребе истраживања подаци о дужини савременог коловоза у руралним областима обрачунати су на основу података Републичког завода за статистику Србије и односе се на дужину путева (магистрални, регионални и локални) на територији сваке руралне области.

У циљу сагледавања значаја и класификације руралних области у Србији не само са аспекта природних погодности којима располажу, већ и са аспекта изграђених погодности биће тестирана следећа хипотеза:

X1: Изграђене руралне погодности које се огледају у доступности различитих рекреативних активности и развијености саобраћајне инфраструктуре у руралним срединама имају сигнификантан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији.

У табели 28 приказана је дескриптивна статистика варијабли помоћу којих су квантификоване изграђене руралне погодности и густине насељености.

Табела 28. Дескриптивна статистика варијабли понуде рекреативних активности, саобраћајне инфраструктуре и густине насељености

Варијабле погодности амбијента	Јед. мере	Mean / средина	Median / медијана	Maximum / максимум	Minimum / минимум	Std. Dev. / std. дев.
Запослени у ресторанима и хотелима (2008. год.)	%	1,40	1,30	3,33	0,26	0,71
Дужина савременог коловоза (2008. год.)	км	996,04	969	2112	455	364,72
Густина насељености (2008. год.)	Број становника / км ²	81,04	74,82	163,55	34,83	35,22

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „EViews 7

За потребе тестирања хипотезе да изграђене амбијенталне погодности, доступност различитих рекреативних активности и развијеност саобраћајне инфраструктуре, могу имати сигнификантан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији по угледу на *McGranahan et al. (2011)* резидуал из регресије просечне вредности купљених некретнина по м² (2008. год.) на просечну зараду без пореза и доприноса по запосленом у Србији (2008. год.) је регресиран на варијаблу која одражава доступност различитих рекреативних активности (процент запослених у ресторанима и хотелима, 2008. год.) и варијаблу која одражава развијеност саобраћајне инфраструктуре у руралним областима (дужина савременог коловоза, 2008. год.). Варијабла густина насељености поново је укључена у модел као контролна варијабла.

Како би се применом метода ОНК добиле пожељне оцене параметара, тестирана је испуњеност полазних претпоставки описаног модела упоредних података, а које се односе на својства случајне грешке и објашњавајућих променљивих. У табели 29 приказани су резултати тестирања полазних претпоставки модела.

Табела 29. Резултати тестирања испуњености полазних претпоставки за оцену модела упоредних података о утицају понуде различитих рекреативних активности и развијености саобраћајне инфраструктуре на релативну вредност погодности руралних области у Србији методом ОНК

Претпоставка / Тест	Реализована вредност стат. (p – вредност)
Аутокорелација / Breusch-Godfrey тест	4,20 (0,12)
Хетероскедастичност / White тест	0,14 (0,99)
Нормална расподела / Jarque-Bera	3,76 (0,15)
Грешка спецификације / RESET тест	1,67 (0,22)

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „EViews 7“

Применом Breusch-Godfrey теста закључено је да у моделу нема аутокорељације ($\text{Obs} \cdot R\text{-squared} = 4,20$ што је мање од критичне вредности $\chi_2^2(5\%)$ и придружена вероватноћа већа је од 0,05). Применом White теста закључено је да у моделу не постоји хетероскедастичност ($\text{Obs} \cdot R\text{-squared} = 0,14$ што је мање од критичне вредности $\chi_3^2(5\%)$ и придружена вероватноћа износи 0,99 и већа је од 0,05). Према резултатима Jarque-Bera теста, расподела резидуала не одступа значајно од нормалне ($p\text{-вредност} = 0,15$). Применом RESET теста закључено је да не постоји грешка спецификације у посматраном моделу.

У табели 30 представљени су резултати оцене методом ОНК регресионог модела упоредних података о утицају понуде различитих рекреативних активности и развијености саобраћајне инфраструктуре на релативну вредност погодности амбијента 24 руралне области у Србији.

Табела 30. Резултати оцене модела упоредних података: релативна вредност погодности руралних области у Србији на варијабле изграђених погодности: понуде рекреативних активности, развијености саобраћајне инфраструктуре и густину насељености

Независне варијабле	Оцењени рег. коефицијент	p - вредност
Константа	-0,819	0,0000
Запослени у ресторанима и хотелима	0,104	0,0492
Саобраћајна инфраструктура	0,372	0,0006
Густина насељености	0,004	0,0004
R^2 (R^2 кориговани)	0,73 (0,69)	
F статистика	17,80 (0,00)	

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „EViews 7“

Из оцењеног регресионог модела методом ОНК можемо закључити да поред природних погодности и изграђене погодности које се огледају у доступности различитих рекреативних активности и развијености саобраћајне инфраструктуре имају статистички значајан, позитиван утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији (обе варијабле су сигнификантне на нивоу значајности 5% и заједно са густином насељености објашњавају око 70%

варијација релативне вредности погодности руралних области у Србији). F статистика указује да је цела регресија статистички значајна (придружена вероватноћа је мања од 0,05).

5.2.4. Класификација руралних области у Србији са становишта укупних погодности амбијента

Након идентификовања различитих амбијенталних погодности (природних и изграђених) које имају сигнификантан утицај на вредност погодности руралних области у Србији по угледу на *McGranahan (1999)* и *McGranahan et al. (2011)* биће формиран одговарајући композитни индекс и биће представљена класификација руралних области у Србији са становишта укупних погодности амбијента.

Индекс укупних погодности амбијента руралних области у Србији формиран је сабирањем варијабли климе (температурних колебања), пејзажа, рекреативних активности и саобраћајне инфраструктуре. За потребе формирања индекса коришћене су стандардизоване вредности наведених варијабли у виду Z одступања. Индекс представља проширење претходно формираног индекса природних погодности додавањем индикатора који се односе на изграђене погодности у руралним областима. Индекс укупних погодности амбијента чине варијабле:

- ***Климе (једна варијабла):***
 - температурна колебања;
- ***Пејзажа (три варијабле):***
 - топографска скала;
 - расположиви водни ресурси и
 - расположиви шумски ресурси.
- ***Израђених погодности (две варијабле):***
 - понуда различитих рекреативних активности и
 - развијеност саобраћајне инфраструктуре.

Значај формираног индекса укупних погодности амбијента огледа се у могућности рангирања посматраних руралних области у Србији (n=24) са становишта њихових погодности амбијента које се огледају у *пријатној клими*

(мањим температурним колебањима), богатом нетакнутом природном пејзажу, понуди различитих рекреативних активности и развијеној саобраћајној инфраструктури.

Индекс укупних погодности амбијента руралних области у Србији има високу корелисаност са резидуалом из регресије просечне вредности купљених некретнина по м² (2008. год.) на просечну зараду без пореза и доприноса по запосленом у Србији (2008. год.), а који је коришћен за процену релативне вредности погодности руралних области у Србији, **r=0,59** (p-вредност=0,0025). Такође, индекс укупних погодности амбијента има високу корелисаност са индексом природних погодности, **r=0,94** (p-вредност=0,00). Од свих посматраних варијабли погодности амбијента индекс је највише корелисан са топографском скалом.

У табели 31 приказани су рангови посматраних руралних области у Србији додељени на основу израчунатог индекса укупних погодности амбијента. Рангови за сваку од 24 руралне области додељени су на следећи начин:

- **Ранг 1** – руралне области чија је вредност индекса укупних погодности амбијента преко 3;
- **Ранг 2** – руралне области чија је вредност индекса укупних погодности амбијента између 2 и 3;
- **Ранг 3** – руралне области чија је вредност индекса укупних погодности амбијента између 1 и 2;
- **Ранг 4** – руралне области чија је вредност индекса укупних погодности амбијента између 0 и 1;
- **Ранг 5** – руралне области чија је вредност индекса укупних погодности амбијента између 0 и -1;
- **Ранг 6** – руралне области чија је вредност индекса укупних погодности амбијента између -1 и -2;
- **Ранг 7** – руралне области чија је вредност индекса укупних погодности амбијента испод -2.

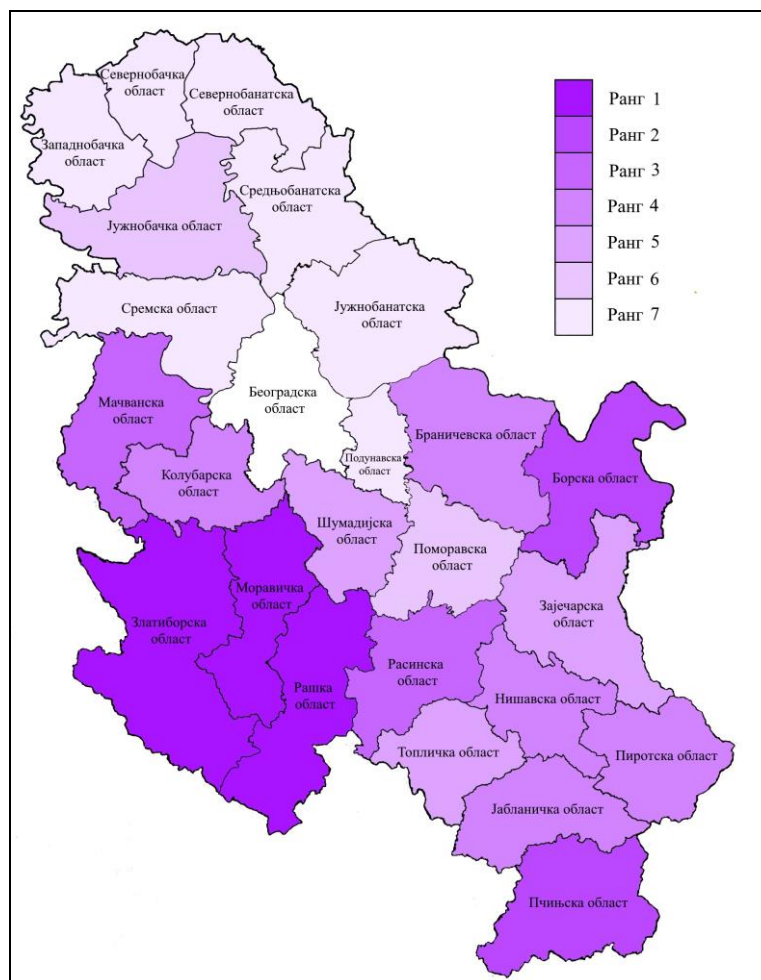
Табела 31. Руралне области у Србији рангиране према нивоу погодности амбијента

УКУПНЕ ПОГОДНОСТИ АМБИЈЕНТА		КЛИМА	ПЕЈЗАЖ			КРЕИРАНЕ АКТИВНОСТИ		ИНДЕКС УКУПНИХ ПОГОДНОСТИ АМБИЈЕНТА	РАНГ
		Температурна колебања	Топографска скала	Водни ресурси	Шумски ресурси	Хотели и ресторани	Укупна дужина савременог коловоза		
Регион Војводине	Западнобачка област	-0,9899	-1,1116	0,7490	-1,3475	-0,1107	-1,2241	-4,0348	7
	Јужнобанатска област	-0,3073	-1,1116	0,9421	-1,2855	-0,6859	-0,5181	-2,9663	7
	Јужнобачка област	-0,4769	-1,1116	1,6105	-1,2234	-0,5747	0,6897	-1,0864	6
	Севернобанатска област	-1,3979	-1,1116	0,4445	-1,4717	-1,0488	-1,2026	-5,7882	7
	Севернобачка област	-1,6536	-1,1116	2,3826	-1,4096	-0,6651	-1,4522	-3,9096	7
	Средњобанатска област	-0,7060	-1,1116	1,3005	-1,4096	-0,9784	-0,8188	-3,7238	7
	Сремска област	0,0386	-1,1116	0,4962	-0,6026	-1,6041	-0,1612	-2,9447	7
Регион Шумадије и Западне Србије	Златиборска област	1,0645	1,7469	-0,6420	0,8872	2,1493	2,9954	8,2013	1
	Колубарска област	1,0540	-0,1588	-0,9497	0,0181	-0,0412	0,7407	0,6631	4
	Мачванска област	0,6411	-0,1588	0,0624	0,0181	-0,7936	1,3446	1,1138	3
	Моравичка област	2,0603	0,7940	-0,9809	0,8251	0,3019	0,7729	3,7734	1
	Поморавска област	-0,2278	-0,1588	-0,6015	0,2664	-0,6221	-0,1289	-1,4727	6
	Расинска област	1,2310	-0,1588	-0,6185	0,5768	-0,1557	0,4132	1,2881	3
	Рашка област	1,9712	1,7469	-0,8426	1,3217	2,7120	0,5770	7,4861	1
	Шумадијска област	0,5501	-0,1588	-0,5917	-0,1060	-0,4801	0,4696	-0,3170	5
Регион Јужне и Источне Србије	Борска област	-0,7473	-0,1588	1,4770	1,5079	0,4495	-0,0162	2,5120	2
	Браничевска област	-0,7518	-0,1588	0,7708	0,2664	0,6775	0,3971	1,2012	3
	Зајечарска област	-1,1464	0,7940	-0,9683	0,7009	0,1817	0,3032	-0,1349	5
	Јабланичка област	-0,4277	0,7940	-0,8975	0,7630	0,2889	-0,2819	0,2388	4
	Нишавска област	-0,6984	0,7940	-0,6230	0,1423	0,9098	0,4213	0,9460	4
	Пиротска област	-0,0573	0,7940	-0,8239	0,5147	1,0836	-1,1221	0,3891	4
	Подунавска област	-0,1945	-1,1116	-0,0152	-1,2234	-0,4676	-0,9020	-3,9144	7
	Пчињска област	0,4918	1,7469	-0,6626	0,8872	0,3021	-0,1907	2,5746	2
	Топличка област	0,6802	0,7940	-1,0183	1,3837	-0,8283	-1,1060	-0,0946	5

Извор: Приказ аутора

Највећу вредност индекса укупних погодности амбијента имају руралне области које одликују мања температурна колебања, различита топографија (поседују средњи и високо-планински рељеф) и богати шумски ресурси. Такође, ове руралне области одликује и понуда различитих рекреативних активности и развијена саобраћајна инфраструктура.

На слици 11 представљена је мапа на којој су 24 посматране руралне области у Србији обележене према додељеном рангу на основу обрачунате вредности развијеног индекса укупних погодности амбијента.

Слика 11. Руралне области у Србији рангиране према индексу укупних погодности амбијента

Извор: Приказ аутора

У табели 32 приказана је класификација 24 посматране руралне области у Србији у три групе: високих, средњих и ниских погодности амбијента.

Табела 32. Класификација руралних области у Србија с обзиром на укупне погодности амбијента којима располажу

Руралне области високих погодности амбијента	Руралне области средњих погодности амбијента	Руралне области ниских погодности амбијента
<i>Златиборска област</i>	<i>Расинска област</i>	<i>Сремска област</i>
<i>Рашка област</i>	<i>Браничевска област</i>	<i>Јужнобанатска област</i>
<i>Моравичка област</i>	<i>Мачванска област</i>	<i>Средњобанатска област</i>
<i>Пчињска област</i>	<i>Нишавска област</i>	<i>Севернобачка област</i>
<i>Борска област</i>	<i>Колубарска област</i>	<i>Подунавска област</i>
	<i>Пиротска област</i>	<i>Западнобачка област</i>
	<i>Јабланичка област</i>	<i>Севернобанатска област</i>
	<i>Топличка област</i>	
	<i>Зајечарска област</i>	
	<i>Шумадијска област</i>	
	<i>Јужнобачка област</i>	
	<i>Поморавска област</i>	

Извор: Приказ аутора

Од 24 посматране руралне области у Србији, пет се могу дефинисати као руралне области високих амбијенталних погодности. Израчуната вредност индекса укупних погодности амбијента за ове руралне области је преко 2. Три руралне области високих погодности амбијента припадају региону Шумадије и Западне Србије: *Златиборска област*, *Рашка област* и *Моравичка област*. Две руралне области високих погодности амбијента припадају региону Јужне и Источне Србије: *Пчињска* и *Борска област*.³²

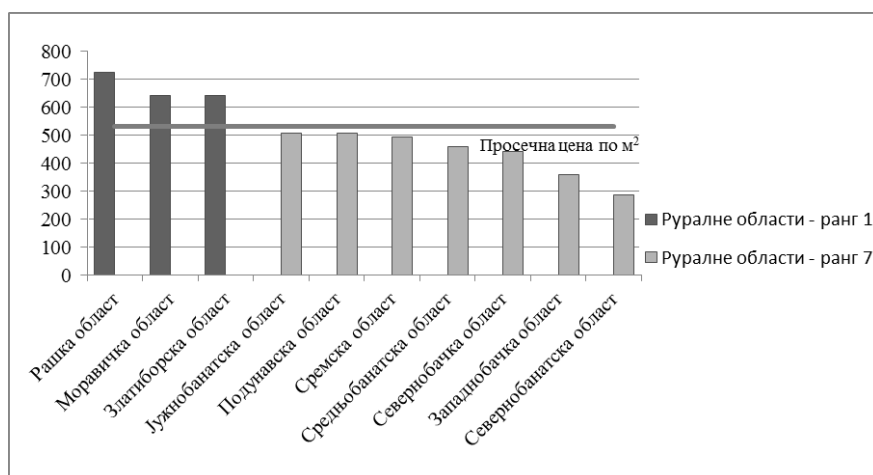
Као руралне области ниских амбијенталних погодности, чија је вредност индекса укупних погодности амбијента испод -2, идентификовано је шест руралних области које припадају региону Војводине: *Западнобачка област*,

³² Руралне области високих погодности амбијента идентификоване су у претходном делу истраживања и као руралне области високих природних погодности.

Јужнобанатска област, Севернобанатска област, Севернобачка област, Средњобанатска област, Сремска област и једна рурална област која припада региону Јужне и Источне Србије: Подунавска област.³³

Све руралне области за које је вредност индекса укупних погодности амбијента између -2 и 2 (чији је ранг између два и седам) идентификоване су као руралне области средњих погодности амбијента.

На графикону 7 приказана је просечна цена по м² купљених некретнина за све посматране руралне области и за руралне области чији је ранг 1 и ранг 7 у погледу укупних погодности амбијента којима располажу у 2008. год. како би се тестирала следећа хипотеза: *Ако постоје разлике у погледу погодности амбијента између руралних области у Србији, онда се оне одсликавају у виду разлика у погледу просечне цене некретнина између руралних области.*

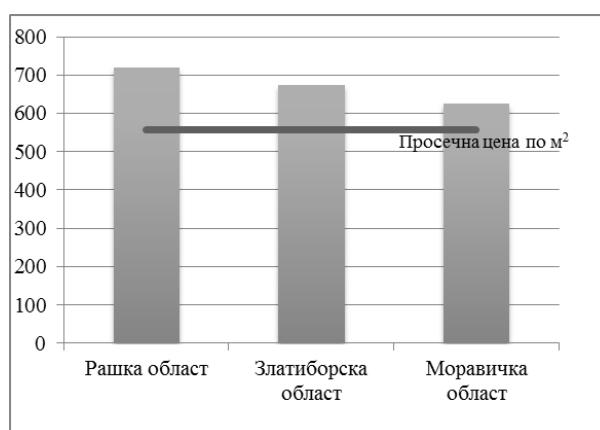
Графикон 7. Просечна цена по м² купљених некретнина (ЕУР) за све руралне области и за руралне области чији је ранг 1 и ранг 7 у погледу укупних погодности амбијента (2008. год.)

Извор: Приказ аутора на основу података Националне корпорације за осигурање стамбених кредита

³³ Западнобачка, Срвернобанатска и Подунавска област су идентификоване и као области ниских природних погодности амбијента.

У 2008. год. просечна цена по m^2 купљених некретнина у руралним областима са највећим рангом укупних погодности амбијента (ранг 1) била је изнад просека за све посматране руралне области. За разлику од ових руралних области, у руралним областима са најнижим рангом укупних погодности амбијента (ранг 7) просечна цена по m^2 купљених некретнина била је испод просечне цене за све посматране руралне области.

На графикону 8 приказана је просечна цена по m^2 купљених некретнина за период 2008-2016. год. за све посматране руралне области и за руралне области чији је ранг 1 у погледу укупних погодности амбијента којима располажу.

Графикон 8. Просечна цена по m^2 купљених некретнина (ЕУР) за руралне области чији је ранг 1 у погледу укупних погодности амбијента (2008-2016. год.)

Извор: Приказ аутора на основу података Националне корпорације
за осигурање стамбених кредита

Просечна цена по m^2 купљених некретнина за период 2008-2016. год. у руралним областима са највећим рангом укупних погодности амбијента (ранг 1) била је изнад просека за све посматране руралне области. Наведено потврђује хипотезу коју су теоријски објаснили и емпиријски потврдили аутори (*Roback, 1982; Glaeser et al., 2001; Wu and Gopinath, 2008; Hand et al. 2008*) према којима је вредност амбијенталних погодности капитализована у цени некретнина

које су веће у областима које располажу богатим квалитетом амбијенталних погодности.

5.2.5. Руралне области изузетних амбијенталних погодности у Србији

У првом делу емпиријског истраживања о улози погодности амбијента и предузетништва у руралном економском расту Србије као руралне области изузетних амбијенталних погодности идентификоване су: Рашка, Златиборска, Моравичка, Пчињска и Борска област.

Рашка област се налази у југозападном делу Републике Србије и припада региону Шумадије и Западне Србије. У овој преобладајућој руралној области површине 3.920 км² живи, према попису из 2011. год., 309.258 становника. Само Рашка и Јужнобачка област су забележиле повећање броја становника између два последња пописа (2002. и 2011. год.). На њеној територији налази се пет општина: Рашка, Краљево, Нови Пазар, Тутин и Врњачка Бања.

У погледу структуре популације ову област карактерише веће учешће младе популације (око 19%) и ниже учешће старије популације (око 14%) у односу на просек за све руралне области. Такође, за ову област индекс старења становништва је испод 100 (на сваких 100 становника до 14 година старости долази око 70 становника старости преко 60 година). Показатељи перформанси тржишта рада су добри: на сваких 100 становника до 14 година старости долази 75 становника преко 64 година старости, однос популације између 15-24 година према популацији између 55-64 година старости је 1:1.

Ову област одликују богате природне погодности (вредност индекса природних погодности је 4,20): умерено континентална, субалпска и алпска клима, богатство водних токова (река, речица и потока), разноврстан шумски покривач, плодно земљиште и разноврсност биљног и животињског света. На подручју ове области преовлађује брдски (20,6% територије), ниско-планински (44% територије) и средњи и високо-планински рељеф (32,6% територије). Национални парк Копаоник је највећи скијашки центар Србије, а планина Голија највиша планина југозападне Србије богата стајаћим водама и минералним изворима. Голија је 2001. год. проглашена од стране Владе Републике Србије за

Парк природе. Бањски туризам је развијен на подручју Јошаничке бање која обилује изворима минералних вода (пет извора за које се сматра да су најтоплији у Србији). У погледу квалитета и доступности јавних услуга у овој области налази се 180 основних и 41 средњих школа, број лекара на 1000 становника је 415 и учешће савременог коловоза у укупној путној мрежи је око 43%.

Водеће привредне гране су пољопривреда, рударство и туризам. Око 5% запослених везује се за примарни сектор, 32% за секундарни, 25% за терцијални и 38% за квартарни. Бруто додата вредност по становнику је значајно испод просека за све руралне области. У укупно оствареној бруто додатој вредности учешће примарног сектора је 10%, секундарног 23%, терцијалног 41% и квартарног 26%. Поред планинског туризма (подручје Копаоника и Голије), потенцијал ове руралне области огледа се у могућности производње здраве хране и у развоју сточарства, сеоског, еко, спортско-рекреативног и здравственог туризма.

Златиборска област се налази у западном делу Републике Србије и припада региону Шумадије и Западне Србије. Ово је највећа област у земљи чија површина износи 6.144 km² и у којој живи према попису из 2011. год. 286.549 становника. На територији ове преобладајуће руралне области налази се десет општина: Ужице, Бајина Башта, Косјерић, Пожега, Чајетина, Ариље, Прибој, Нова Варош, Пријепоље и Сјеница.

Демографски индикатори руралног развоја ове руралне области су на нивоу просека за све руралне области. У укупном броју становника учешће младе популације је око 14%, радно способног становништва око 67% и популације преко 65 година старости око 18%. Такође, и показатељи перформанси тржишта рада су на нивоу републичког просека за све руралне области. На сваких 100 становника од 15 до 65 година старости долази 22 становника до 14 година старости. На сваких 100 становника од 55 до 64 године старости долази 65 становника од 5 до 14 година старости и 80 становника од 15 до 24 година старости.

У погледу показатеља социјалног (друштвеног) благостања ову област карактерише бољи квалитет и доступност јавних услуга у односу на просек за све руралне области и изузетне амбијенталне погодности (вредност индекса

природних погодности за ову област је 3,06, а индекса укупних погодности амбијента 8,20). У овој области налази се 211 основних и 46 средњих школа, број лекара на 1000 становника је 409, а учешће савременог коловоза у укупној путној мрежи је око 50%

Златиборску област одликује алпска и субалпска клима која се огледа у хладним зимама и умерено топлим летима и мањим температурним колебањима. У погледу заступљености различитих типова рељефа преовлађује ниско-планински (48,7% територије) и средњи и високо-планински рељеф (41,4% територије). Поред планине Златибор (највиши врх Торник) на територији ове области налази се и планина Тара са језером Заовине која представља највећи парк и ботаничку башту у природи, као и планина Златар окружена рекама Лим, Увац, Милешевска и Бистрица која је проглашена за ваздушну бању. Област располаже богатим шумским ресурсима с обзиром да је око 40% њене површине под шумом које су богате шумским плодовима (купинама, боровницама, малинама и др.) и лековитим биљем. Ову област карактеришу и богати водни ресурси, реке: Дрина, Увац, Лима, Западна Морава и др. и језера: Перућац, Златарско и Рибничко језеро.

Привредне гране које су заступљене у овој области су: пољопривреда, шумарство, металска индустрија, грађевинарство, трговина и туризам. Око 5% запослених везује се за примарни сектор, 45% за секундарни, 19% за терцијални и 32% за квартарни сектор. Ову област карактерише већи број незапослених лица на хиљаду становника (око 114) у односу на просек за све руралне области. Од укупно остварене бруто додате вредности 13% припада примарном, 41% секундарном, 30% терцијалном и 16% квартарном сектору.

Моравичка област се налази у централном делу Републике Србије и припада региону Шумадије и Западне Србије. У овој значајно руралној области површине 3.019 км² живи, према попису из 2011. год., 212.603 становника. На њеној територији налазе се четири општине: Горњи Милановац, Ивањица и Лучани.

Ову област карактерише неповољна демографска структура становништва. У укупном броју становника учешће младе популације је 13,83%, радно способног становништва 67,17%, популације преко 65 година старости 19,00%. Густина насељености је испод 70 становника по км² и на сваких 100 становника између 0-14 година старости долази 136 становника преко 60 година старости. Такође, и перформансе тржишта рада су врло неповољне. На сваких сто становника између 55-64 година старости долази 58 становника између 5-14 година старости и 72 становника између 15-24 година старости.

У погледу показатеља социјалног (друштвеног) благостања Моравичку област одликује: мањи број институција образовања у односу на просек за све руралне области (129 основних и 28 средњих школа), развијеност савременог коловоза (учешће преко 70% у укупној путној мрежи) и богате природне и изграђене амбијенталне погодности (вредност индекса природних погодности је 2,70, а индекса укупних погодности амбијента 3,77). У погледу климатских услова ову област одликују хладне зиме са доста снежног покривача и умерено топла лета. Доминантни облици рељефа на територији ове области су брдски и ниско-планински рељеф. Планине Голија, Јавор, Мућањ, Чемерница и Кукутница су богате густим шумама, пашњацима, језерима, хладним изворима, бистрим и чистим рекама (Моравица, Студеница, Ношница и др.). Овчарско-кабларска клисура сматра се најживописнијом клисуром у Србији због јединствене флоре и фауне и богатих природних карактеристика. Богато културно наслеђе ове руралне области огледа се у великом броју манастира и цркава које се налазе на њеној територији.

У привреди доминантно место има пољопривреда, индустрија и туризам. Око 3% запослених везује се за примарни сектор, 45% за секундарни, 25% за терцијални и 27% за квартални. У укупно оствареној бруто додатној вредности највеће је учешће секундарног и терцијалног сектора (39% и 35% респективно). Ова рурална област има велики потенцијал за развој бањског туризма. Овчар бања богата је термалним водама и одликује је чист ваздух и богата флора и фауна. Поред бањског туризма ова област је погодна и за развој спортског риболова, ловног, зимског и сеоског туризма.

Пчињска област се налази на југу Републике Србије и припада региону Јужне и Источне Србије. У овој преобладајно руралној области површине 3.500 км² живи, према попису из 2011. год., 159.081 становника. На њеној територији налази се седам општина: Врање, Владичин Хан, Сурдулица, Босилеград, Трговиште, Бујановац и Прешево.

У односу на остале руралне области демографска структура становништва Пчињске области је повољнија. Индекс старења становништва је испод сто, на сваких сто становника између 0-14 година старости долази око 70 становника преко 60 година старости. У укупном броју становника учешће младе популације је око 18,47%, а становника преко 65 година старости 14,40%. Повољнија демографска структура утиче и на повољније перформансе тржишта рада. На сваких 100 становника између 55-64 година старости долази 94 становника између 15-24 година старости.

На подручју ове области заступљена је умерено континентална клима и субалпска клима која је заступљена на планинским врховима. Најзаступљенији типови рељефа на територији ове руралне области су ниско-планински и средњи и високо-планински рељеф. Богате природне погодности изражене су на подручју: Власинског језера које је најпосећенији туристички центар југа Србије, Врњачке Бање која је позната по најтоплијој води у Европи, Бујановачке бање и др.

Три подручја означена као заштићена природна подручја на територији ове области су: Резерват природе: „Кукавица“ (Владичин Хан); Предео изузетних одлика: „Долина Пчиње“ (Бујановац) и Предео изузетних одлика: „Власина“ (Сурдулица, Црна Трава). Неразвијеност савременог коловоза (учешће око 35% у укупној путној мрежи) отежава коришћење потенцијала расположивих природних погодности ове руралне области.

Привреду ове области чине пољопривреда, шумарство, рударство, индустрија, грађевинарство, трговина и рурални туризам. Највећи број запослених је у секундарном и кварталном сектору (43,33% и 36,26% респективно) који имају и највеће учешће у укупној бруто додатној вредности (по 31%).

Борска област се налази у источној Србији и припада региону Јужне и Источне Србије. У овој преобладајно руралној области површине 3.500 км² живи, према попису из 2011. год., 124.922 становника. Овој области припадају четири општине: Бор, Кладово, Мајданпек и Неготин.

Демографска структура становништва Борске области је врло неповољна: густина насељености је испод 40 становника по км², учешће младе популације у укупном броју становника је 13,20%, а становништва преко 65 година старости 20,70%. Лоши демографски индикатори се одражавају и на неповољне индикаторе тржишта рада. На сваких 100 становника између 0-14 година старости долази 158 становника преко 64 година старости. Такође, на сваких 100 становника између 55-64 година старости долази 52 становника између 5-14 година старости, односно 64 становника између 15-24 година старости.

У погледу индикатора услова за живот Борска област поседује богате природне погодности што потврђује и вредност индекса природних погодности (2,08). На подручју ове области заступљена је умерено континентална клима са преласком у највишим деловима планинског рељефа у субалпску климу. Ову област карактерише разноврстан рељеф (брдски рељеф чини преко 50% њене територије) и позната је по планинама Дели Јован, Црни Врх, Кучајске планине, Стол и др. Област располаже са значајним шумским ресурсима (богата је буковом шумом) и водним ресурсима. Већина река припада сливу Тимока, а област је препознатљива по Борском језеру и по богатству подземних вода и термоминералних извора. Недовољна изграђеност савременог коловоза у овој области представља препреку за потпуно искоришћење потенцијала расположивих природних погодности.

Најзаступљеније привредне гране су: пољопривреда, рударство, прерађивачка индустрија и трговина. Највећи број запослених везује се за секундарни и квартални сектор (33,89% и 34,45% респективно). У терцијалном сектору запослено је око 17,28% укупног броја запослених. Око 50% укупне бруто додате вредности ствара секундарни сектор, 24% терцијални, 16% квартални и 12% примарни сектор.

Позитивне екстерналије природних амбијенталних погодности доприносе развоју руралног туризма (сеоски, еко, здравствени, зимски, ловни и др.). Врло често су неке од руралних области изузетних амбијенталних погодности и тзв. *рекреативне руралне области*. На основу званичних података Републичког завода за статистику Србије могу се анализирати показатељи понуде и тражње за рекреативним активностима по руралним областима како би се идентификовале потенцијалне рекреативне руралне области у Србији.

У складу са расположивим званичним подацима по руралним областима понуда рекреативних активности може се квантификовати помоћу учешћа броја запослених у ресторанима и хотелима у укупном броју запослених, а тражња за рекреативним активностима помоћу броја туриста (домаћих и страних). Ови показатељи су коришћени и за идентификовање рекреативних руралних области и у другим истраживањима (*Beale and Johnson, 1998*).

Током периода 2008-2015. год. десет руралних области је имало учешће броја запослених у ресторанима и хотелима у укупном броју запослених изнад просека за све руралне области и то су: Златиборска, Колубарска, Рашка, Шумадијска, Борска, Браничевска, Зајечарска, Јабланичка, Нишавска и Пчињска област. Током истог периода осам руралних области је имало број туриста током године изнад просека за све руралне области и то су: Јужнобачка, Севернобачка, Златиборска, Моравичка, Рашка, Борска, Зајечарска и Нишавска област.

Из наведеног се може закључити да пет руралних области карактерише изнад просека за све руралне области и понуда и тражња за рекреативним активностима (табела 33). На основу изабраних показатеља потенцијалне рекреативне руралне области су:

- *Златиборска област,*
- *Рашка област,*
- *Борска област,*
- *Зајечарска и*
- *Нишавска област.*

Табела 33. Показатељи понуде и тражње за рекреативним активностима по руралним областима, просек 2008-2015. год.

ОБЛАСТИ	Учешће броја запослених у ресторанима и хотелима (%)	Број туриста		
		укупно	домаћи	страни
Посек за све области	1,17	61298	46754	14544
Западнобачка област	0,92	18008	12951	5057
Јужнобанатска област	0,81	23140	16716	6423
Јужнобачка област	1,06	134631	62775	71856
Севернобанатска област	0,62	23799	16946	6853
Севернобачка област	0,98	67565	44053	23513
Средњобанатска област	0,56	20987	13881	7106
Сремска област	0,42	39354	28341	11013
Златиборска област	2,63	243501	202751	40750
Колубарска област	1,33	54257	48824	5433
Мачванска област	0,68	35117	29260	5857
Моравичка област	1,09	62941	50570	12371
Поморавска област	1,05	16342	10597	5745
Расинска област	1,05	48676	39116	9560
Рашка област	2,70	266514	231190	35324
Шумадијска област	1,27	56568	37301	19267
Борска област	1,20	63925	54979	8946
Браничевска област	1,63	33536	29173	4363
Зајечарска област	1,58	79736	72950	6786
Јабланичка област	1,24	21269	13424	7845
Нишавска област	1,68	82663	46791	35873
Пиротска област	1,13	9928	6087	3840
Подунавска област	0,70	20466	12438	8028
Пчињска област	1,57	23183	18428	4756
Топличка област	0,29	25045	22553	2491

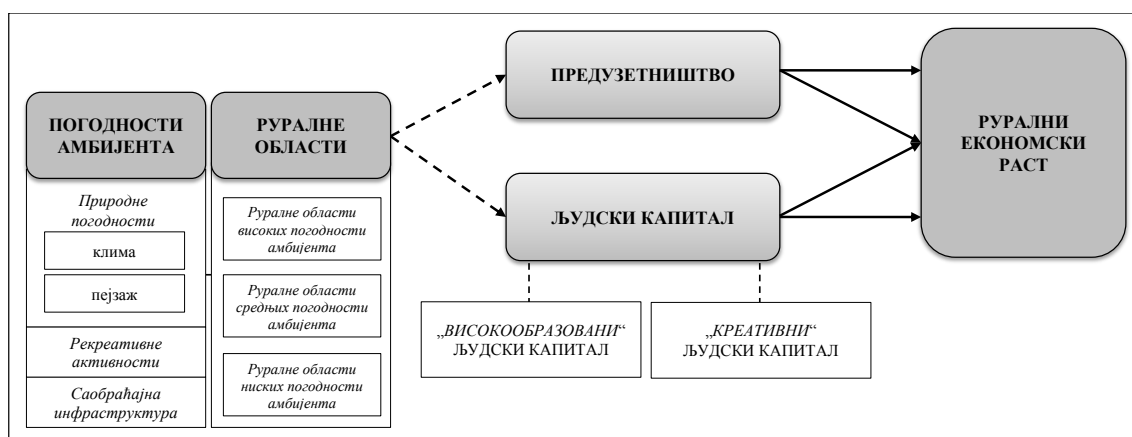
Извор: Приказ аутора на основу публикација: „Општине у Србији“, Републички завод за статистику Србије, 2009., 2010. год., „Општине и региони у Републици Србији“, Републички завод за статистику Србије, 2011., 2012., 2013., 2014., 2015. год.

Три од пет руралних области идентификованих као потенцијално рекреативне области су идентификоване и као руралне области изузетних амбијенталних погодности (Златиборска, Рашка и Борска област). Наведени закључак потврђује резултате многих истраживања према којима велики број руралних области изузетних амбијенталних погодности су и рекреативне руралне области (Beale and Johnson, 1998; Gunderson and Ng., 2005; McGranahan, 1999).

5.3. Модел руралног економског раста Србије

5.3.1. Дефинисање модела руралног економског раста Србије

Након идентификовања фактора који имају сигнификантан утицај на вредност погодности руралних области у Србији и класификације руралних области у Србији са становишта природних погодности и укупних амбијенталних погодности којима располажу, предмет другог дела емпиријског истраживања о утицају погодности амбијента и предузетништва на рурални економски раст Србије је представљање и оцена модела руралног економског раста Србије (слика 12).

Слика 12. Модел руралног економског раста Србије

Извор: Приказ аутора

У основи развијеног модела руралног економског раста Србије су погодности амбијента, људски капитал и предузетништво као фактори који могу бити значајни за рурални економски раст. Модел је развијен како би се истражила повезаност између концепта погодности руралних подручја и концепта људског капитала и предузетништва у руралним срединама, као и да се објасни веза између погодности и раста руралне привреде у Србији.

У овом делу емпиријског истраживања биће тестиране следеће хипотезе:

- „Високообразовани“ људски капитал и предузетништво имају сигнификантан утицај на рурални економски раст.

- „Креативни“ људски капитал и предузетништво имају сигнификантан утицај на рурални економски раст.
- Постоје разлике у погледу стопе економског раста између три групе руралних области формираних на основу *индекса укупних погодности амбијента* у првом делу емпиријског истраживања (руралних области високих, средњих и ниских погодности амбијента).

Три су основна задатка другог дела емпиријског истраживања о улози погодности амбијента и предузетништва у руралном економском расту Србије:

1. Квантификовање свих променљивих из модела руралног економског раста Србије;
2. Оцена модела руралног економског раста Србије са „високообразованим“ људским капиталом и
3. Оцена модела руралног економског раста Србије са „креативним“ људским капиталом.

Новија истраживања отворила су питање релевантности људског капитала за рурални економски раст (*Биљана Јовановић Гавриловић, 2005; McGranahan and Wojan, 2007; Wojan and McGranahan, 2007; McGranahan et al., 2011*). Иако је обим људског капитала мањи у руралним у односу на урбане области, у развијеним земљама рурални економски раст такође зависи од нових комбинација знања и идеја. У новој економији, заснованој на знању и иновацијама, руралне области које поседују високе погодности амбијента могу искористити своју компаративну предност тако што ће привући и задржати људски капитал значајан за развој руралне економије.

Предузетнички капитал, као посебан облик друштвеног капитала, представља способност друштва да подстиче предузетничке активности путем формирања нових облика пословања. У развијеном моделу руралног економског раста Србије предузетништво се посматра као један од могућих начина повезивања расположивог људског капитала са руралним економским растом помоћу његове комерцијализације покретањем нових предузетничких

иницијатива. Претпоставља се да раст учешћа броја предузетника у укупном броју предузећа може имати значајан, позитиван утицај на руралне економске перформансе.

Циљ оцене развијеног модела руралног економског раста Србије је анализа утицаја два фактора: *људског капитала* и *предузетништва* на *економски раст руралне привреде* на подручју 24 руралне области у Србији класификованих у три групе према вредности развијеног индекса укупних погодности амбијента: *руралне области високих погодности амбијента*, *руралне области средњих погодности амбијента* и *руралне области ниских погодности амбијента*. Крајњи је циљ да се сагледа на који начин руралне области високих погодности амбијента могу најбоље да искористе своје расположиве амбијенталне погодности као полугу за нови рурални економски раст и развој заснован за понуди локално специфичних, нетржишних добара и услуга.

5.3.2. Извори података и методологија за процену варијабли модела руралног економског раста Србије

За квантификовање варијабли модела руралног економског раста Србије (људског капитала, предузетништва, структуре запослених по секторима, радно способног становништва, младе популације и економског раста) биће коришћени извори података којима располаже Републички завод за статистику Србије, Министарство економије и регионалног развоја Србије, Републички завод за развој и Национална агенција за регионални развој.

У табели 34 приказане су променљиве из развијеног модела руралног економског раста Србије који ће бити оцењен на узорку који чине 24 руралне области у Србији.

Табела 34. Модел руралног економског раста Србије – опис променљивих

ПРОМЕНЉИВЕ	ОПИС
Људски капитал	<p>Два начина мерења људског капитала:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Традиционална мера</i> – учешће броја запослених са високим образовањем у укупном броју запослених; 2. <i>Креативна класа</i> - учешће броја запослених који припадају креативној класи у укупном броју запослених. <p>Извор: Одељење Анкете о радној снази, Републички завод за статистику Србије.</p>
Предузетништво	<p>Учешће броја предузетника у укупном броју предузећа (предузетници, микро, мала, средња и велика предузећа).</p> <p>Извор: „<i>Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву</i>“, Министарство економије и регионалног развоја, Републички завод за развој и Национална агенција за регионални развој.</p>
Примарни сектор – запосленост	<p>Учешће броја запослених у примарном сектору (Пољопривреда, шумарство и водопривреда; Рударство; Вађење руда и камена) у укупном броју запослених.</p> <p>Извор: „<i>Општине и региони у републици Србији</i>“, Републички завод за статистику Србије.</p>
Секундарни сектор – запосленост	<p>Учешће броја запослених у секундарном сектору (Прерађивачка индустрија; Снабдевање електричном енергијом, гасом и паром; Снабдевање водом и управљање отпадним водама; Грађевинарство) у укупном броју запослених.</p> <p>Извор: „<i>Општине и региони у републици Србији</i>“, Републички завод за статистику Србије.</p>
Терцијални сектор – запосленост	<p>Учешће броја запослених у терцијалном сектору (Трговина на велико и мало и поправка моторних возила; Саобраћај и складиштење; Услуге смештаја и исхране; Информисање и комуникације; Финансијске делатности и делатност осигурања; Пословање некретнинама) у укупном броју запослених.</p> <p>Извор: „<i>Општине и региони у републици Србији</i>“, Републички завод за статистику Србије.</p>
Квартарни сектор – запосленост	<p>Учешће броја запослених у кварталном сектору (Стручне, научне, иновационе и техничке делатности; Административне и помоћне услужне делатности; Државна управа и обавезно социјално осигурање; Образовање; Здравствена и социјална заштита; Уметност, забава и рекреација; Остале услужне делатности) у укупном броју запослених.</p> <p>Извор: „<i>Општине и региони у републици Србији</i>“, Републички завод за статистику Србије.</p>
Радно способно становништво	<p>Учешће броја становника од 15 до 64 година старости у укупном броју становника.</p> <p>Извор: „<i>Општине и региони у републици Србији</i>“, Републички завод за статистику Србије.</p>
Млада популација	<p>Учешће броја становника до 14 година у укупном броју становника.</p> <p>Извор: „<i>Општине и региони у републици Србији</i>“, Републички завод за статистику Србије.</p>
Стопа руралног економског раста	<p>Стопа раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених израчуната као учешће броја предузетника у укупном броју запослених у текућој години у односу на учешће броја предузетника у укупном броју запослених у претходној години.</p> <p>Извор: „<i>Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву</i>“, Министарство економије и регионалног развоја, Републички завод за развој и Национална агенција за регионални развој, Публикација: „<i>Општине и региони у републици Србији</i>“, Републички завод за статистику Србије.</p>

Извор: Приказ аутора

За потребе емпиријских истраживања о доприносу људског капитала економском расту и развоју, широко је прихваћена традиционална мера која квантификује обим људског капитала помоћу учешћа броја запослених са високим образовањем у укупном броју запослених (*Barro, 1991; Rauch, 1993; Simon and Nardinelli, 1996; Simon, 1998; Glaeser, 2000, 2005*). У овим истраживањима полази се од претпоставке да образовање представља најважнију инвестицију у људски капитал. У новијим истраживањима представљен је још један могући начин квантификовања људског капитала. Према новијим истраживањима важније је измерити шта људи раде него шта су студирали па је представљена тзв. *класификација занимања креативне класе* као алтернативна мера квантификовања људског капитала за потребе емпиријских истраживања о његовом доприносу економском развоју на националном, регионалном и локалном нивоу (*Florida, 2002, 2004; Wojan et al., 2007; McGranahan et al., 2011*). Полази се од претпоставке да ће обим људског капитала бити већи у подручјима у којима већи део запослених обавља креативна занимања у односу на подручја са истим бројем запослених који су високообразовани али мањим учешћем оних који обављају креативна занимања.

По угледу на два објашњена приступа мерења људског капитала која су заступљена у литератури, за потребе оцене предложеног модела руралног економског раста Србије, **људски капитал** биће квантификован на два начина:

1. „*Високообразовани*“ *људски капитал* - традиционална мера људског капитала према којој се људски капитал може квантификовати као учешће броја запослених са високим образовањем у укупном броју запослених (односно преко нивоа формалног образовања запослених) и
2. „*Креативни*“ *људски капитал* - нова мера људског капитала према којој се за потребе емпиријских истраживања људски капитал може квантификовати као учешће броја запослених који припадају креативној класи у укупном броју запослених (односно преко структуре занимања запослених).

У циљу праћења запослености у Србији према занимањима, Републички завод за статистику Србије развио је 2002. год. класификацију занимања по угледу на Међународну стандардну класификацију занимања (енгл. *International Standard Classification of Occupations – ISCO 88*) у чијој основи су два концепта:

- *концепт врсте посла који се обавља* и
- *концепт квалификације*

За разлику од посла који се дефинише као скуп задатака и дужности које је једно лице обавило или тек треба да обави, квалификација се односи на способност да се обаве задаци и дужности једног задатог посла.³⁴ Скуп послова чије главне задатке и дужности карактерише висок степен сличности, чини једно занимање. Концептуални приступ у основи дефинисане Класификације занимања чини пирамида чија се хијерархијска структура састоји од десет група на највишем нивоу агрегирања, подељена на 28 врста, 116 подврста и 392 скупине. Основне групе занимања према развијеној Класификацији су:

- Законодавци, функционери и руководиоци – менаџери;
- Стручњаци;
- Стручни сарадници и техничари;
- Службеници;
- Услужни радници и трговци;
- Радници у пољопривреди, рибарству и шумарству;
- Занатлије и сродни радници;
- Руководиоци машинама и уређајима и монтери;
- Основна – једноставна занимања и
- Војна лица.

У табели 35 представљена је класификација занимања у Србији према којој су одређене групе креативних занимања.

³⁴ Видети: Републички завод за статистику Србије, 2002. год.

Табела 35. Класификација занимања у Србији

Основне групе занимања	Посао	Квалификација*	Креативна класа
Законодавци, функционери и руководиоци - менаџери Законодавци и функционери Корпорацијски руководиоци Руководиоци - менаџери малих предузећа	Одређивање и формулисање државне политике и закона јавне регулативе, надгледање њихове примене, представљање власти и функционисање у њихово име, или планирање, усмеравање и координација политике и делатности предузећа и организација или њихових сектора	Није дефинисан	X
Стручњаци Стручњаци физичких, математичких и техничких наука Стручњаци биолошких и медицинских наука Наставно особље Стучњаци друштвених наука и остали	Повећање постојећег фонда знања, примена научних и уметничких концепата и теорија у решавању проблема, као и обучавање	Четврти квалификациони ниво	X
Стручни сарадници и техничари Стручни сарадници и техничари природних наука и инжењерства Стручни сарадници и техничари биолошких и медицинских наука Стучни сарадници у настави Стручни сарадници и техничари друштвених наука и остали	Извођење техничких послова повезаних са применом концепата и оперативних метода у области природних примењених и/или друштвених наука и обука на одређеним образовним нивоима	Трећи квалификациони ниво	
Службеници Административни службеници и сродни Шалтерски службеници	Секретарски послови, рад на рачунарима и другим канцеларијским машинама, унос и обрада нумеричких података и послови везани за рад са странкама	Други квалификациони ниво	
Услужни радници и трговци Радници личних услуга и заштите Продавци, демонстратори и манекени	Туристичке услуге, одржавање зграда, снабдевање, услуге личне неге, заштита лица и имовине и продаја робе	Други квалификациони ниво	X
Радници у пољопривреди, рибарству и шумарству Радници у пољопривреди, рибарству и шумарству - произвођачи за тржиште Пољопривредници - произвођачи за сопствене потребе	Узгој житарица, узгој или лов животиња, узгој и улов риба, заштита и експлоатација шума и продаја производа (у случају тржишно оријентисаних пољопривредних и рибарских радника)	Други квалификациони ниво	
Занатлије и сродни радници Рудар и грађевински радници Металски и машински и сродни радници Прецизни механичари, занатлије, штампари и сродни радници Остале занатлије и сродни	Зидање објеката, прерада камена, дрвета, метала и сл. и израда разних производа и ручних радова	Други квалификациони ниво	
Руководиоци машинама и уређајима и монтери Оператери индустријским постројењима Оператери и монтери машина и уређаја Возачи и руковаоци превозним средствима	Руковање и контрола рударских, процесних и производних машина и опреме, руковање возилима и разним уређајима и послови склапања производа из готових делова	Други квалификациони ниво	
Основна - једноставна занимања Основна-једноставна занимања у трговини и услугама Физички радници у пољопривреди, рибарству и сродни Физички радници у рударству, грађевинарству, индустрији и транспорту Радници без одређеног занимања	Улична продаја робе, портирски и чуварски послови, чишћење, прање и пеглање, физички рад у рударству, пољопривреди и рибарству, грађевинарству и индустрији	Први квалификациони ниво	
Војна лица	Послови које обављају лица која су у служби оружаних снага, укључујући помоћне службе	Није дефинисан	

* У образовном систему Србије првом нивоу квалификација одговара прва фаза основног образовања; другом нивоу квалификација одговара виша фаза основног и ниже средње образовање у двогодишњем и трогодишњем трајању; трећем нивоу квалификација одговара средње образовање у четворогодишњем трајању или завршена виша школа, а четвртм нивоу квалификација одговара образовање које почиње са 17 и 18 година старости, траје око три, четири или више година и води ка универзитетској дипломи или дипломи пост-дипломских студија (високо стручно образовање, магистратура и докторат).

Извор: Приказ аутора на основу: Републички завод за статистику (2002), *Класификација занимања*, Република Србија, Београд.

По угледу на истраживања која су се бавила улогом људског капитала, посматраног преко структуре занимања запослених, у руралном економском расту на подручју САД-а и земаља ЕУ (*McGranahan and Wojan, 2007; Boschma and Fritsch, 2009; McGranahan et al., 2011*) и на основу Класификације занимања у Србији развијене од стране Републичког завода за статистику идентификоване су три групе занимања које припадају тзв. креативној класи:

- *Законодавци, функционери и руководиоци – менаџери;*
- *Стручњаци и*
- *Стручни сарадници и техничари.*

За потребе истраживања подаци по руралним областима о учешћу броја запослених који су виоскообразовани у укупном броју запослених и учешћу броја запослених који обављају занимања која су идентификована да припадају креативној класи у укупном броју запослених добијени су од Републичког завода за статистику Србије и обрачунати су на основу Анкете о радној снази којом се прикупљају подаци о основним карактеристикама радне снаге и на основу које се врши процена укупне радне снаге у Србији.

За потребе оцене модела руралног економског раста Србије *предузетништво* биће квантификовано као учешће броја предузетника у укупном броју предузећа (предузетници, микро, мала, средња и велика предузећа), а *рурални економски раст* (зависна варијабла) биће квантификован као стопа раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених.

5.3.3. Резултати оцене модела руралног економског раста Србије

Полазна спецификација модела панела за оцењивање детерминанти руралног економског раста Србије биће *pooled модел панела са вештачким варијаблама*, а метод оцењивања зависиће од резултата тестирања полазних претпоставки модела.

Предност коришћења метода панела у овом делу емпиријског истраживања у односу на метод упоредних података огледа се у следећем (*Baltagi, 2005*):

- Број јединица посматрања је мали, посматрају се 24 руралне области у Србији без могућности проширења узорка. Коришћењем података панела биће значајно повећан број опсервација у узорку са 24 (N података) на 120 (NT података, 24 руралне области и пет година посматрања) и број степени слободе.³⁵ Такође, са повећањем узорка постиже се већа информативност и ефикасност оцена регресионих параметара модела;
- Могућност укључивања већег варијабилитета, односно веће хетерогености у модел, што повећава ефикасност добијених оцена и смањује могућност појаве штетне мултиколинеарности;
- С обзиром да свака јединица посматрања има временску серију, не постоји проблем избора репрезентативног периода;
- Могућност истовремене анализе структуре и промена у структури током времена;
- Могућност проширења модела укључивањем нових независних променљивих за које се претпоставља према претходно спроведеним сличним истраживањима (*McGranahan et al., 2011*) да поред људског капитала и предузетништва могу имати сигнификантан утицај на рурални економски раст. Нове независне променљиве су: учешће броја запослених у примарном, секундарном, терцијалном и кварталном сектору, учешће радно способног становништва у укупном броју становника и учешће младе популације у укупном броју становника.
- Како би се моделом обухватила хетерогеност, разлике између посматраних руралних области с становишта амбијенталних погодности које их одликују, у модел биће укључене и вештачке варијабле за три групе руралних области које су у првом делу

³⁵ Балансирани панел: ни за једну јединицу посматрања не постоји проблем недостајућих података (24 руралне области и за сваку временска серија исте дужине од пет година).

истраживања формиране на основу вредности развијеног индекса укупних погодности амбијента. Три формиране групе су: *руралне области високих погодности амбијента*, *руралне области средњих погодности амбијента* и *руралне области ниских погодности амбијента*. Изабрани *pooled* модел панела са вештачким варијаблама је модел са константом због чега ће број вештачких варијабли бити за један мањи од броја формираних група руралних области (две вештачке варијабле, једна која се односи на руралне области високих погодности амбијента и друга која се односи на руралне области средњих погодности амбијента). Циљ је да се на овај начин у модел директно укључи варирање зависне променљиве (стопе раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених) по руралним областима (јединицама посматрања) и постигне боља објашњеност модела.

Као период посматрања изабран је 2009-2013. год. из два разлога:

- Званични подаци Републичког завода за статистику Србије о расположивом људском капиталу по руралним областима у Србији упоредиви су само за период 2009-2013. год. Републички завод за статистику Србије је Анкету о радној снази спроводио једанпут годишње од 2000. до 2008. год., од 2008. до 2013. год. два пута годишње, а од 2014. год. на кварталном нивоу.
- Као прва година посматрања изабрана је 2009. год. зато што је публикација: „*Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву*“ први пут објављена за 2008. год. и нису доступни подаци о броју предузетника за 2007. год. који су потребни за обрачун показатеља економског раста по руралним областима за 2008. год.

На основу података за 24 руралне области у Србији за период од пет година (2009-2013. год.) биће оцењен *pooled* модел панела *руралног економског раста Србије* са две вештачке варијабле који се може записати у следећем облику:

$$SR_{it} = \beta_1 + \beta_2 V_2 + \beta_3 V_3 + \beta_4 K_{it} + \beta_5 P_{it} + \beta_6 KP_{it} + \beta_7 PR_{it} + \beta_8 SE_{it} + \beta_9 TER_{it} + \beta_{10} KVA_{it} + \beta_{11} RS_{it} + \beta_{12} MP_{it} + u_{it}$$

- SR_{it} – стопа раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених;
- V_2 – вештачка варијабла, узима вредност 1 за руралне области високих погодности амбијента, а вредност 0 за остале руралне области;
- V_3 – вештачка варијабла, узима вредност 1 за руралне области средњих погодности амбијента, а вредност 0 за остале руралне области;
- K_{it} – људски капитал;
- P_{it} – учешће броја предузетника у укупном броју предузећа;
- KP_{it} – интеракција људског капитала и предузетништва;
- PR_{it} – учешће броја запослених у примарном сектору у укупном броју запослених;
- SE_{it} – учешће броја запослених у секундарном сектору (Прерађивачка индустрија, Грађевинарство, Снабдевање електричном енергијом, гасом и паром и Снабдевање водом и управљање водним отпадом) у укупном броју запослених;
- TER_{it} – учешће броја запослених у терцијалном сектору (Трговина на велико и мало и поправка моторних возила, Саобраћај и складиштење, Услуге смештаја и исхране, Финансијске делатности и делатност осигурања и Пословање некретнинама) у укупном броју запослених;
- KVA_{it} – учешће броја запослених у квартарном сектору (Стручне, научне, иновационе и техничке делатности, Административне и помоћне услужне делатности, Државна управа и обавезно социјално осигурање, Образовање, Здравствена и социјална заштита и Уметност, забава и рекреација) у укупном броју запослених;
- RS_{it} – учешће радно способног становништва (15-65 година старости) у укупном броју становника;
- MS_{it} – удео младе популације (0-14 година старости) у укупном броју становника;
- u_{it} – случајна грешка модела.

У табели 36 приказана је дескриптивна статистика свих променљивих из *rooled* модела панела руралног економског раста Србије са две вештачке варијабле.

Табела 36. Дескриптивна статистика свих променљивих из pooled модела панела руралног економског раста Србије са две вештачке варијабле

Варијабла		Mean/ средина	Minimum/ минимум	Maximum/ максимум	Std. dev./ стд. дев.
Стопа раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених	укупно	3,10	-11,19	27,75	7,27
	између		-2,71	8,54	2,43
	унутар		-8,12	23,54	6,87
„Високообразовани“ људски капитал	укупно	17,05	7,76	30,01	4,64
	између		10,36	25,63	3,92
	унутар		10,91	23,69	2,50
„Креативни“ људски капитал	укупно	24,92	14,51	39,06	5,30
	између		18,41	34,97	4,39
	унутар		12,50	32,32	3,07
„Високообразовани и креативни“ људски капитал	укупно	13,35	7,73	26,52	3,50
	између		9,09	19,82	2,68
	унутар		5,03	20,65	2,31
Учешће броја предузетника у укупном броју предузећа	укупно	77,62	56,99	84,62	5,30
	између		58,78	83,81	5,35
	унутар		74,45	79,53	0,70
Запосленост – примарни сектор	укупно	5,52	0,98	15,72	3,55
	између		1,33	14,49	3,55
	унутар		3,64	8,05	0,62
Запосленост – секундарни сектор	укупно	38,77	26,98	52,71	6,01
	између		29,11	50,20	5,97
	унутар		33,93	43,57	1,29
Запосленост – терцијални сектор	укупно	20,44	10,38	32,27	4,76
	између		12,34	30,42	4,67
	унутар		16,53	24,14	1,27
Запосленост – квартални сектор	укупно	35,17	20,72	48,24	5,10
	између		27,39	46,13	4,72
	унутар		28,08	39,50	2,12
Радно способно становништво	укупно	67,20	63,08	69,91	1,64
	између		63,84	69,58	1,62
	унутар		65,72	68,26	0,41
Млада популација	укупно	14,52	11,49	20,65	1,68
	између		11,86	19,33	1,59
	унутар		11,83	16,71	0,62

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „STATA“

Представљени модел руралног економског раста Србије биће оцењен два пута у зависности од начина квантификовања људског капитала. Прво ће бити оцењен модел руралног економског раста Србије у коме се људски капитал квантификује помоћу „високообразованог“ људског капитала, а други пут ће бити оцењен модел у коме се људски капитал квантификује помоћу „креативног“ људског капитала.

5.3.3.1. Модел руралног економског раста Србије – „високообразовани“ људски капитал

У овом делу докторске дисертације биће представљени резултати оцене модела руралног економског раста Србије у коме је људски капитал квантификован на традиционалан начин као „високообразовани“ људски капитал, односно као учешће броја запослених са високим образовањем у укупном броју запослених.

Изабрани pooled модел панела са вештачким варијаблама је модел са константом због чега је број вештачких варијабли за један мањи од броја формираних група руралних области са становишта њихових расположивих погодности амбијента у првом делу истраживања. Једна вештачка варијабла се односи на руралне области високих погодности амбијента (узима вредност 1 за руралне области високих погодности амбијента, а вредност 0 за остале руралне области). Друга вештачка варијабла се односи на руралне области средњих погодности амбијента (узима вредност 1 за руралне области средњих погодности амбијента, а вредност 0 за остале руралне области). Pooled модел панела са две вештачке варијабле биће оцењен методом Уопштених најмањих квадрата (у даљем тексту метод УНК) због идентификованог присуства аутокорелације и хетероскедастичности.

У табели 37 приказани су резултати тестирања полазних претпоставки модела панела, а у табели 38 приказани су резултати његове оцене методом УНК.

Табела 37. Провера полазних претпоставки Модела руралног економског раста Србије – „високообразовани“ људски капитал

Претпоставка / Тест	Реализована вредност стат. (p – вредност)
Аутокорелација / Wooldridge Test	12,18 (0,0020)
Хетероскедастичност / Breusch Pagan/Cook Weisberg Тест	10,83 (0,0013)
Грешка спецификације / RESET тест	0,88 (0,4547)

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „STATA“

Табела 38. Резултати оцене модела руралног економског раста Србије – „високообразовани“ људски капитал (pooled модел панела са две вештачке варијабле оцењен методом УНК)

Независне варијабле	Оцењени рег. коефицијент	р - вредност
Константа	-210,023	0,001
Људски капитал	8,137	0,002
Предузетништво	2,303	0,000
Људски капитал*Предузетништво	-0,103	0,002
Запосленост – примарни сектор	1,677	0,000
Запосленост – секундарни сектор	1,133	0,001
Запосленост – терцијални сектор	1,660	0,000
Запосленост – квартални сектор	0,434	0,172
Радно способно становништво	-1,484	0,000
Млада популација	2,040	0,000
Рур. обл. високих погодности амбијента	-4,575	0,002
Рур. обл. средњих погодности амбијента	-1,891	0,228
R ² (R ² кориговани)	0,41 (0,35)	
F статистика	6,71 (0,00)	

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „STATA“

У табели 39 представљени су резултати оцене редукованог модела панела који представља полазни модел без променљиве која нема сигнификантан утицај на стопу раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених, односно без учешћа броја запослених у кварталном сектору у укупном броју запослених.

Табела 39. Резултати оцене редукованог модела руралног економског раста Србије – „високообразовани“ људски капитал (pooled модел панела са две вештачке варијабле оцењен методом УНК)

Независне варијабле	Оцењени рег. коефицијент	р - вредност
Константа	-164,016	0,027
Људски капитал	8,133	0,002
Предузетништво	2,312	0,000
Људски капитал*Предузетништво	-0,102	0,002
Запосленост – примарни сектор	1,242	0,000
Запосленост – секундарни сектор	0,708	0,000
Запосленост – терцијални сектор	1,255	0,000
Радно способно становништво	-1,546	0,000
Млада популација	2,038	0,000
Рур. обл. високих погодности амбијента	-4,692	0,002
Рур. обл. средњих погодности амбијента	-2,089	0,190
R ² (R ² кориговани)	0,40 (0,35)	
F статистика	7,31 (0,00)	

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „STATA“

На основу приказаних резултата оцењивања модела руралног економског раста Србије са „високообразованим“ људским капиталом (табеле 38 и 39), можемо закључити следеће:

- Цела регресија је статистички значајна (на нивоу значајности од 1%).
- Све објашњавајуће променљиве у моделу, осим процента броја запослених у кварталном сектору, су статистички значајне (придružена вероватноћа F статистике је мања од 0,05) и објашњавају заједно око 40% варијација зависне варијабле, стопе руралног економског раста.
- И „високообразовани“ људски капитал и учешће броја предузетника у укупном броју предузећа имају сигнификантан, позитиван утицај на стопу руралног економског раста.
- Раст броја запослених у примарном, секундарном и терцијалном сектору као и младе популације има сигнификантан, позитиван утицај на стопу раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених.
- Раст радно способног становништва не доприноси повећању стопе раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених.

Негативан предзнак оцењеног коефицијента уз променљиву интеракције „високообразованог“ људског капитала и учешћа броја предузетника у укупном броју предузећа указује на могућу међузависност између ефеката људског капитала и предузетништва на стопу економског раста.

Негативан предзнак може указивати да је на вишим нивоима предузетништва, веза „високообразованог“ људског капитала и стопе раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених слабија тј. да слаби како расту вредности првог предиктора (учешћа броја предузетника у укупном броју предузећа).

У табели 40 израчунат је коефицијент корелације између „високообразованог“ људског капитала и стопе економског раста за руралне области које карактерише најмање учешће броја предузетника у укупном броју предузећа (шест руралних области, 25% узорка).

Табела 40. Повезаност „високообразованог“ људског капитала и стопе економског раста - руралне области са ниским учешћем броја предузетника у укупном броју предузећа

Руралне области са ниским учешћем броја предузетника у укупном броју предузећа	„Високообразовани“ људски капитал	Стопа економског раста	Коеф. корелације људског капитала и стопе економског раста
Моравичка област	17,31	2,29	0,72
Западнобачка област	20,58	4,62	
Нишавска област	25,63	4,18	
Севернобанатска област	17,54	1,66	
Јужнобачка област	24,91	8,54	
Севернобачка област	17,56	4,08	

Извор: Приказ аутора на основу података обрачунатих за период посматрања 2009-2013. год.

Коефицијент корелације између „високообразованог“ људског капитала и стопе економског раста за руралне области које карактерише најмање учешће броја предузетника у укупном броју предузећа је висок и износи 0,72 што потврђује негативан предзнак оцењеног коефицијента уз променљиву интеракције „високообразованог“ људског капитала и предузетништва, односно указује на интензивнију везу између „високообразованог“ људског капитала и економског раста у руралним областима са мањим учешћем броја предузетника у укупном броју предузећа.

У табели 41 израчунат је коефицијент корелације између „високообразованог“ људског капитала и стопе економског раста за руралне области које имају највеће учешће броја предузетника у укупном броју предузећа (шест руралних области, 25% узорка).

Табела 41. Повезаност „високообразованог“ људског капитала и стопе економског раста - руралне области са високим учешћем броја предузетника у укупном броју предузећа

Руралне области са високим учешћем броја предузетника у укупном броју предузећа	„Високообразовани“ људски капитал	Стопа економског раста	Коеф. корелације људског капитала и стопе економског раста
Топличка област	16,90	-2,71	
Јабланичка област	13,55	1,37	
Златиборска област	15,11	3,28	-0,49
Зајечарска област	18,80	1,52	
Шумадијска област	20,54	-1,11	
Расинска област	15,43	2,74	

Извор: Приказ аутора на основу података обрачунатих за период посматрања 2009-2013. год.

Коефицијент корелација између „високообразованог“ људског капитала и стопе економског раста за руралне области које имају највеће учешће броја предузетника у укупном броју предузећа је негативан и износи -0,49.

Укључена вештачка варијабла у модел која се односи на руралне области високих погодности амбијента је сигнификантна са негативним предзнаком оцењеног коефицијента из чега следи да руралне области високих погодности амбијента имају мању стопу раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених у односу на руралне области ниских погодности амбијента. Стопа раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених је мања за 4,69% у поређењу са руралним областима ниских погодности амбијента (када су остале објашњавајуће променљиве константне).

5.3.3.2. Модел руралног економског раста Србије – „креативни“ људски капитал

У овом делу докторске дисертације биће представљени резултати оцене модела руралног економског раста Србије у коме је људски капитал квантификован помоћу нове мере „креативног“ људског капитала као учешће броја запослених који припадају креативној класи у укупном броју запослених.

Изабрани pooled модел панела са вештачким варијаблама је модел са константом због чега је број вештачких варијабли за један мањи од броја формираних група руралних области са становишта њихових расположивих погодности амбијента у првом делу истраживања. Једна вештачка варијабла се односи на руралне области високих погодности амбијента (узима вредност 1 за руралне области високих погодности амбијента, а вредност 0 за остале руралне области). Друга вештачка варијабла се односи на руралне области средњих погодности амбијента (узима вредност 1 за руралне области средњих погодности амбијента, а вредност 0 за остале руралне области). Pooled модел панела са две вештачке варијабле биће оцењен методом УНК због идентификованог присуства аутокорелације и хетероскедастичности.

У табели 42 приказани су резултати тестирања полазних претпоставки модела панела, а у табели 43 приказани су резултати оцене методом УНК модела руралног економског раста Србије са „креативним“ људским капиталом.

Табела 42. Провера полазних претпоставки Модела руралног економског раста Србије – „креативни“ људски капитал

Претпоставка / Тест	Реализована вредност стат. (p – вредност)
Аутокорелација / Wooldridge Test	8,95 (0,0065)
Хетероскедастичност / Breusch Pagan/Cook Weisberg Тест	10,65 (0,0014)
Грешка спецификације / RESET тест	1,24 (0,30)

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „STATA“

Табела 43. Резултати оцене модела руралног економског раста Србије – „креативни“ људски капитал (pooled модел са две вештачке варијабле оцењен методом УНК)

Независне варијабле	Оцењени рег. коефицијент	р - вредност
Константа	-687,766	0,016
Креативна класа	3,827	0,052
Предузетништво	1,717	0,014
Креативна класа*Предузетништво	-0,048	0,062
Запосленост – примарни сектор	1,573	0,000
Запосленост – секундарни сектор	1,073	0,001
Запосленост – терцијални сектор	1,628	0,000
Запосленост – квартални сектор	0,419	0,176
Радно способно становништво	-1,355	0,001
Млада популација	2,034	0,000
Рур. обл. високих погодности амбијента	-3,772	0,007
Рур. обл. средњих погодности амбијента	-1,074	0,507
R ² (R ² кориговани)	0,40 (0,34)	
F статистика	6,46 (0,00)	

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „STATA“

У табели 44 представљени су резултати оцене редукованог модела који представља полазни модел без променљиве која нема сигнификантан утицај на стопу раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених, односно без учешћа броја запослених у кварталном сектору у укупном броју запослених.

Табела 44. Резултати оцене редукованог модела руралног економског раста Србије – „креативни“ људски капитал (pooled модел панела са две вештачке варијабле оцењен методом УНК)

Независне варијабле	Оцењени рег. коефицијент	р - вредност
Константа	-123,114	0,043
Креативна класа	3,862	0,051
Предузетништво	1,735	0,014
Креативна класа*Предузетништво	-0,048	0,061
Запосленост – примарни сектор	1,143	0,000
Запосленост – секундарни сектор	0,659	0,000
Запосленост – терцијални сектор	1,233	0,000
Радно способно становништво	-1,439	0,001
Млада популација	2,023	0,000
Рур. обл. високих погодности амбијента	-3,876	0,006
Рур. обл. средњих погодности амбијента	-1,332	0,415
R ² (R ² кориговани)	0,39 (0,34)	
F статистика	7,05 (0,00)	

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „STATA“

На основу приказаних резултата оцењивања модела руралног економског раста Србије са „креативним“ људским капиталом (табеле 43 и 44), можемо закључити:

- Цела регресија је статистички значајна (на нивоу значајности од 1%).
- Све објашњавајуће променљиве у моделу, осим учешћа броја запослених у кварталном сектору, су статистички значајне. Креативна класа и интеракција „креативног“ људског капитала и предузетништва су статистички значајне само на нивоу значајности од 10%, док су остале објашњавајуће променљиве статистички значајне на нивоу значајности од 5%. Све објашњавајуће променљиве објашњавају око 39% варијација стопе раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених.
- Учешће броја предузетника у укупном броју предузећа има сигнификантан, позитиван утицај на стопу руралног економског раста (на нивоу значајности 5%).
- Раст броја запослених у примарном, секундарном и терцијалном сектору, као и младе популације има сигнификантан, позитиван утицај на стопу раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених.
- Вештачка варијабли која се односи на руралне области високих погодности амбијента је сигнификантна са негативним предзнаком оцењеног коефицијента из чега следи да руралне области високих погодности амбијента имају мању стопу раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених у односу на руралне области ниских погодности амбијента. Стопа раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених је мања за 3,88% у поређењу са руралним областима ниских погодности амбијента (када су остале објашњавајуће променљиве константне).

С обзиром да креативна класа има сигнификантан, позитиван утицај на рурални економски раст само на нивоу значајности од 10% биће тестирана још једна хипотеза:

X1: Део креативне класе који се односи на појединце чија занимања захтевају најчешће четврти ниво квалификација (две групе занимања: Законодавци, функционери и руководиоци – менаџери и Стручњаци) може имати сигнификантан утицај на рурални економски раст.

Разлог тестирања горе наведене хипотезе огледа се у жељи да се истражи да ли запослени који су високообразовани и креативни („високообразовани и креативни“ људски капитал) имају сигнификантан утицај на стопу раст учешћа броја предузетника у укупном броју запослених.

Модел руралног економског раста Србије у коме се људски капитал посматра кроз део креативне класе који се односи на појединце чија занимања захтевају четврти ниво квалификација биће оцењен методом УНК због идентификованог присуства аутокорељације и хетероскедастичности (табела 45 и табела 46).

Табела 45. Провера полазних претпоставки Модела руралног економског раста Србије – „високообразовани и креативни“ људски капитал

Претпоставка / Тест	Реализована вредност стат. (p – вредност)
Аутокорељација / Wooldridge Test	10,69 (0,0034)
Хетероскедастичност / Breusch Pagan/Cook Weisberg Тест	6,88 (0,0098)
Грешка спецификације / RESET тест	0,46 (0,7085)

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „STATA“

Табела 46. Резултати оцене модела руралног економског раста Србије – „високообразовани и креативни“ људски капитал (pooled модел панела са две вештачке варијабле оцењен методом УНК)

Независне варијабле	Оцењени рег. коефицијент	р - вредност
Константа	-175,252	0,004
„Високообразовани и креативни“ људски капитал	6,881	0,010
Предузетништво	1,660	0,001
„Високообразовани и креативни“ људски капитал*Предузетништво	-0,091	0,009
Запосленост – примарни сектор	1,663	0,000
Запосленост – секундарни сектор	1,087	0,002
Запосленост – терцијални сектор	1,693	0,000
Запосленост – квартални сектор	0,478	0,143
Радно способно становништво	-1,174	0,008
Млада популација	1,946	0,000
Рур. обл. високих погодности амбијента	-3,195	0,029
Рур. обл. средњих погодности амбијента	-0,613	0,706
R ² (R ² кориговани)	0,38 (0,32)	
F статистика	5,98 (0,00)	

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „STATA“

У табели 47 представљени су резултати оцене редукованог модела који је представља полазни модел без променљиве која нема сигнификантан утицај на стопу раста удела броја предузетника у укупном броју запослених, односно без удела броја запослених у кварталном сектору у укупном броју запослених.

Табела 47. Резултати оцене редукованог модела руралног економског раста Србије – „високообразовани и креативни“ људски капитала (pooled модел панела са две вештачке варијабле оцењен методом УНК)

Независне варијабле	Оцењени рег. коефицијент	р - вредност
Константа	-123,987	0,010
„Високообразовани и креативни“ људски капитал	6,866	0,011
Предузетништво	1,665	0,001
„Високообразовани и креативни“ људски капитал *Предузетништво	-0,091	0,010
Запосленост – примарни сектор	1,181	0,000
Запосленост – секундарни сектор	0,619	0,000
Запосленост – терцијални сектор	1,240	0,000
Радно способно становништво	-1,242	0,005
Млада популација	1,933	0,000
Рур. обл. високих погодности амбијента	-3,308	0,026
Рур. обл. средњих погодности амбијента	-0,830	0,618
R ² (R ² кориговани)	0,37 (0,32)	
F статистика	6,52 (0,00)	

Извор: Приказ аутора коришћењем софтверског пакета „STATA“

На основу резултата оцењивања модела руралног економског раста Србије, у коме се као мера квантификовања људског капитала користи број запослених који су креативни и високообразовани (табеле 46 и 47), можемо закључити да је цела регресија статистички значајна и да су све објашњавајуће променљиве, осим учешћа броја запослених у кварталном сектору, статистички значајне (придružена вероватноћа F статистике је мања од 0,05) и објашњавају заједно око 37% варијација стопе руралног економског раста.

Део креативне класа који се односи на појединце чија занимања припадају групама: Законодавци, функционери и руководиоци – менаџери и Стручњаци (високообразовани и креативни људски капитал) има сигнификантан, позитиван утицај на рурални економски раст на нивоу значајности од 5%.

Као и у претходно оцењеним моделима руралног економског раста Србије (са „високообразованим“ људским капиталом и са „креативним“ људским капиталом) учешће броја предузетника у укупном броју предузећа има сигнификантан, позитиван утицај на рурални економски раст (на нивоу значајности 5%).

Негативан предзнак оцењеног коефицијента уз променљиву интеракције „креативног“ људског капитала и учешћа броја предузетника у укупном броју предузећа и уз променљиву интеракције „високообразовани и креативни“ људски капитал и учешће броја предузетника у укупном броју предузећа значи да су ефекти „креативног“/„високообразованог и креативног“ људског капитала и предузетништва на стопу економског раста међузависни. Негативан предзнак може указивати да је на вишим нивоима предузетништва, веза „креативног“/„високообразованог и креативног“ људског капитала и стопе раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених слабија тј. да опада како расту вредности првог предиктора (учешћа броја предузетника у укупном броју предузећа). Конкретно, утицај „креативног“/„високообразованог и креативног“ људског капитала на економски раст је нижи у руралним областима са већим учешћем броја предузетника у укупном броју предузећа и обрнуто ова веза је интензивнија у руралним областима са мањим учешћем броја предузетника у укупном броју предузећа (табеле 48 и 49).

Табела 48. Повезаност „креативног“ и „високообразованог и креативног“ људског капитала и предузетништва - руралне области са ниским учешћем броја предузетника у укупном броју предузећа

Руралне области са ниским учешћем броја предузетника у укупном броју предузећа	„Креативни“ људски капитал	„Високообразовани и креативни“ људски капитал	Стопа економског раста	Коеф. корелације „креативног“ људског капитала и стопе економског раста	Коеф. корелације „високообразованог и креативног“ људског капитала и стопе економског раста
Моравичка област	24,66	13,36	2,29	0,71	0,65
Западнобачка област	30,56	19,22	4,62		
Нишавска област	34,30	17,50	4,18		
Севернобанатска област	28,27	15,68	1,66		
Јужнобачка област	34,97	19,82	8,54		
Севернобачка област	25,65	12,29	4,08		

Извор: Приказ аутора на основу података обрачунатих за период посматрања 2009-2013. год.

Табела 49. Повезаност „креативног“ и „високообразованог и креативног“ људског капитала и предузетништва - руралне области са високим учешћем броја предузетника у укупном броју предузећа

Руралне области са високим учешћем броја предузетника у укупном броју предузећа	„Креативни“ људски капитал	„Високообразовани и креативни“ људски капитал	Стопа економског раста	Коеф. корелације „креативног“ људског капитала и стопе економског раста	Коеф. корелације „високообразованог и креативног“ људског капитала и стопе економског раста
Топличка област	18,41	10,90	-2,71	0,06	-0,17
Јабланичка област	19,71	12,42	1,37		
Златиборска област	21,62	11,06	3,28		
Зајечарска област	23,87	13,71	1,52		
Шумадијска област	27,38	15,63	-1,11		
Расинска област	22,54	12,34	2,74		

Извор: Приказ аутора на основу података обрачунатих за период посматрања 2009-2013. год.

Коефицијент корелација између „креативног“ људског капитала и стопе економског раста за руралне области које карактерише мање учешће броја предузетника у укупном броју предузећа је 0,71, док је коефицијент корелације између „креативног“ људског капитала и стопе економског раста за руралне области које карактерише веће учешће броја предузетника у укупном броју предузећа 0,06.

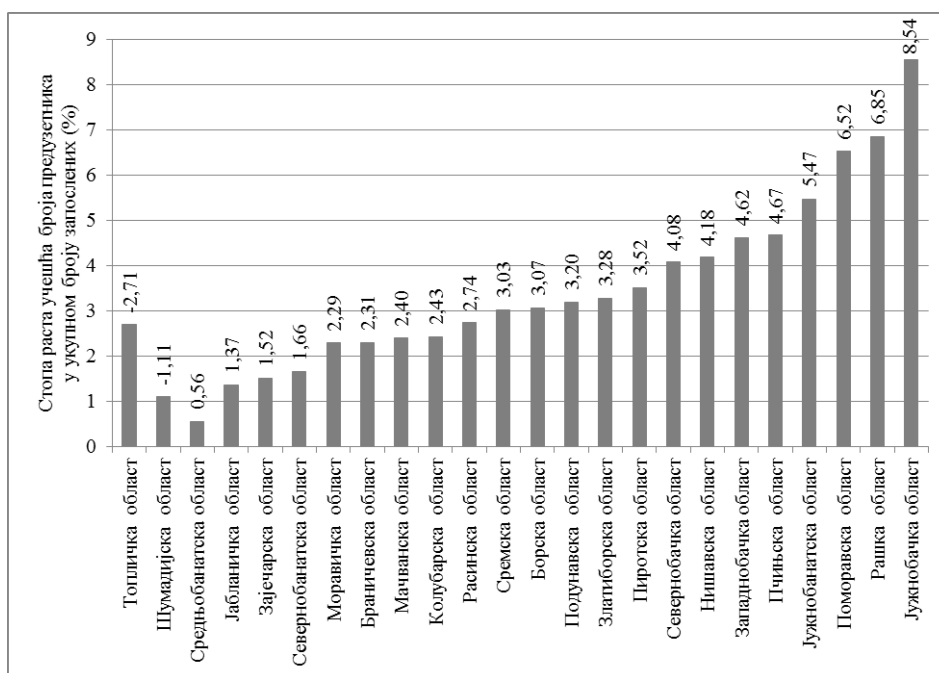
Коефицијент корелација између „високообразованог и креативног“ људског капитала и стопе економског раста за руралне области које карактерише мање учешће броја предузетника у укупном броју предузећа је 0,65, док је коефицијент корелације између „високообразованог и креативног“ људског капитала и стопе економског раста за руралне области које карактерише веће учешће броја предузетника у укупном броју предузећа -0,17.

5.3.4. Улога погодности амбијента, људског капитала и предузетништва у руралном економском расту Србије

На основу резултата оцењивања развијеног Модела економског раста руралних подручја у Србији закључено је да:

- На рурални економски раст сигнификантан, позитиван утицај на нивоу значајности од 5% имају људски капитал традиционално посматран преко учешћа броја запослених који су високообразовни у укупном броју запослених и учешће броја предузетника у укупном броју предузећа. Креативна класа као нов начин квантификовања расположивог људског капитала има сигнификантан, позитиван утицај на рурални економски раст само на нивоу значајности од 10%.
- Поред људског капитала и предузетништва, раст запослености у примарном, секундарном и терцијалном сектору и раст младе популације доприноси руралном економском расту, односно повећању стопе раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених.
- Између три идентификоване групе руралних области: високих, средњих и ниских погодности амбијента постоје разлике у погледу стопе раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених.

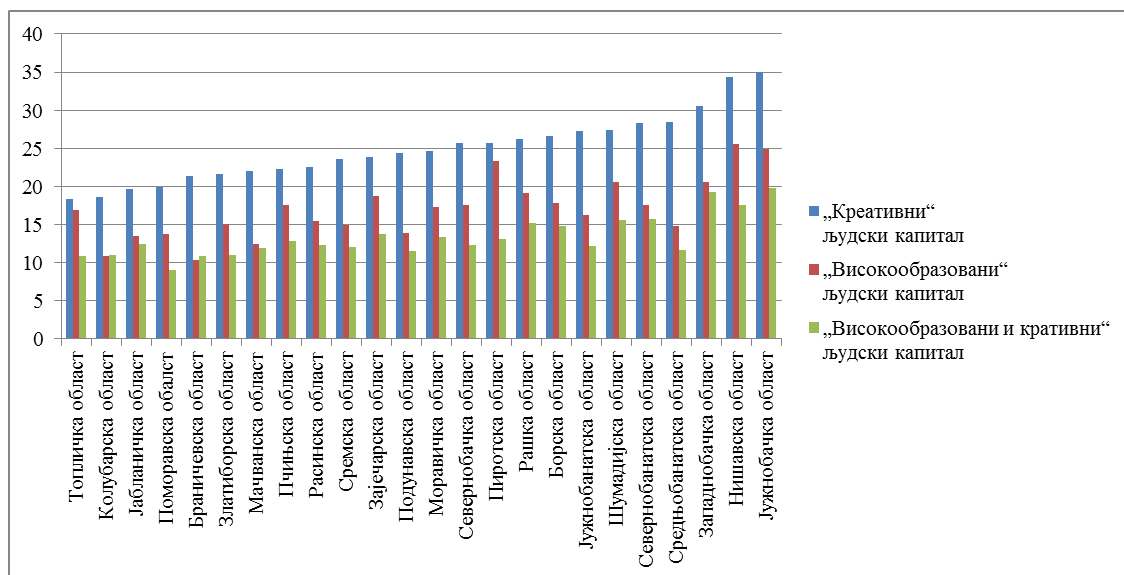
Разлика у погледу стопе раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених је значајна између руралних области високих и ниских погодности амбијента. Руралне области високих погодности амбијента имају ниже стопе раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених у односу на руралне области ниских погодности амбијента, из чега следи да руралне области високих погодности амбијента нису довољно искористила своју компаративну предност, расположиве амбијенталне погодности као инструмента за привлачење значајнијег људског капитала и предузетништва. Три руралне области високих погодности амбијента, Рашка област, Пчињска област и Златиборска област, имале су током периода 2009-2013. год. просечну стопу показатеља економског раста изнад просека за све руралне области од 3,10% (графикон 9).

Графикон 9. Стопа раста учешћа броја предузетника у укупном броју запослених, просек за период 2009-2013. год.

Извор: Приказ аутора на основу података из публикације: „Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву“ и публикације: „Општине и региони у републици Србији“, Републички завод за статистику Србије

Обим расположивог људског капитала измерен на сва три начина: као „високообразовани“, „креативни“ и „високообразовани и креативни“ значајнији је у руралним областима ниских погодности амбијента (графикон 10).

Графикон 10. Показатељи људског капитала на подручју 24 руралне области у Србији, просек 2009-2013. год.

Извор: Приказ аутора на основу података Анкете о радној снази,

Републички завод за статистику Србије

На подручју свих посматраних руралних области у Србији највећи је обим „креативног“ људског капитала, а најмањи „високообразованог и креативног“ људског капитала. Само у Колубарској области и Браничевској области је обим „високообразованог“ и „високообразованог и креативног“ људског капитала приближно исти.

Две од пет идентификованих руралних области високих погодности амбијента, Рашка област и Борска област, имају изнад просека за све руралне области вредности сва три показатеља људског капитала. Пчињску област и Моравичку област карактерише обим „креативног“ и „високообразованог и креативног“ људског капитала испод просека, док је обим „високообразованог“ људског капитала на нивоу просека за све руралне области. Златиборска област

располаже „високообразованим“, „креативним“ и „високообразованим и креативним“ људским капиталом испод просека за све руралне области.

Две од седам идентификованих руралних области ниских погодности амбијента, Севернобанатска област и Западнобачка област, имају изнад просека за све руралне области вредности сва три показатеља људског капитала. Севернобачку област карактеришу изнад просека обим „креативног“ и „високообразованог“ људског капитала, док је у Јужнобанатској области и Средњобанатској области само обим „креативног“ људског капитала изнад просека. Сремску област и Подунавску област карактеришу вредности сва три показатеља људског капитала испод просека за све руралне области.

6. СМЕРНИЦЕ ЗА ВОЂЕЊЕ РУРАЛНЕ ПОЛИТИКЕ У СРБИЈИ

6.1. Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. год.

У циљу напуштања дуго присутног секторског приступа, усвајања концепта интегралног руралног развоја и убрзања процеса интеграције са Заједничком аграрном политиком ЕУ (енгл. *Common Agricultural Policy*, у даљем тексту ЗАП), Стратегијом пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. год. дефинисани су основни стратешки циљеви, приоритетна подручја стратешких промена у домену пољопривреде и руралног развоја, мере и активности неопходне за реализацију стратешких циљева и пројектована је структура аграрног буџета по три основна стуба подршке.

У основи нове стратегије је жеља за остварењем две визије у будућности. Прва визија везана је за *сектор пољопривреде* и односи се на стварање конкурентног пољопривредног сектора заснованог на знању, иновацијама, примени нових технологија и неопходних стандарда за унапређење квалитета. Друга визија односи се на *рурални развој* заснован на диверсификацији руралне економије и управљању руралним амбијенталним погодностима (богатим природним ресурсима, животном средином и културном баштином) у складу са принципима одрживог развоја како би рурална подручја постала атрактивна за нове руралне резиденте, пре свега „повратнике“ из градова.

Како би дефинисане визије биле остварене утврђени су следећи циљеви стратешког пољопривредног и руралног развоја до 2024. год.: (1) раст пољопривредне производње и обезбеђење доходне стабилности и сигурности запослених у пољопривреди; (2) раст конкурентности уз прилагођавање захтевима домаћег и иностраног тржишта и техничко-технолошко унапређење сектора пољопривреде; (3) одрживо управљање ресурсима и заштита животне средине; (4) унапређење квалитета живота у руралним подручјима и смањење сиромаштва; (5) ефикасно управљање јавним политикама и унапређење институционалног оквира развоја пољопривреде и руралних средина (*Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије, 2014, стр. 64*).

У стратешком документу је препозната компаративна предност руралних подручја у Србији која се огледа у повољним климатским условима за различите типове пољопривредне производње, разноврсном природном пејзажу и биодиверзитету и богатом културном наслеђу. И поред ових предности рурална подручја карактеришу неповољна демографска³⁶ и образовна структура становништва, низак квалитет јавних услуга, неразвијеност делатности које се налазе око пољопривреде, слаба предузетничка активност руралног становништва и висок ниво сиромаштва. Реформа аграрне и руралне политике Републике Србије одвијаће се у правцу њиховог приближавања правилима и принципима ЗАП и Светске трговинске организације (енгл. *World Trade Organization*, у даљем тексту СТО).

Рурална подручја у Србији одликују повољни климатски услови и богати природни ресурси за различите типове пољопривредне производње. У структури пољопривредне производње око 60% учешћа има биљна производња (доминантно учешће има ратарско-повртарска производња). Руралне области на подручју Јужне и Источне Србије и Шумадије имају повољне климатске услове и земљиште за воћарску и виноградарску производњу. У погледу структуре сточарске производње рурална подручја имају повољне природне услове посебно за развој говедарства и овчарства.

Услед уситњеног поседа ефикасност коришћења расположивог пољопривредног земљишта је ограничена. У укупном броју пољопривредних газдинстава преко 70% су газдинства која имају до 5 ха пољопривредног земљишта. Процес повећања пољопривредних газдинстава је израженији у руралним областима које припадају региону Војводине где просечно коришћено пољопривредно земљиште по газдинству износи око 11 ха, док је просек за све руралне области у Србији 4,10 ха (*Попис пољопривреде, 2012.*).³⁷ Процес укрупњавања поседа се одвија отежано услед недостатка информационог система

³⁶ Према попису становништва из 2011. год. руралне области су изгубиле значајан број становништва као последица негативног природног прираштаја и одласка великог броја становника у иностранство.

³⁷ Средњобанатска област има највеће просечно коришћено пољопривредно земљиште по газдинству од 15,70 ха.

о пољопривредном земљишту, незавршеног поступка реституције, недостатка повољних извора финансирања и дуготрајног процеса оставинске расправе.

Како би се обезбедио раст пољопривредне производње неопходна је замена дуго коришћене технолошки превазиђене механизације и примена нових технологија са циљем обезбеђења стабилнијих приноса уједначеног квалитета и унапређења ефикасности и конкурентности агро-прехрамбеног сектора. У прошлости механизми подршке пољопривреди и руралном развоју и критеријуми за доделу средстава из аграрног буџета су се често мењали и зависили су пре свега од економске ситуације у земљи, а не од стварних потреба агро-руралне привреде.

У циљу унапређења конкурентности пољопривредне производње, посебно тржишно оријентисаних породичних пољопривредних газдинстава, у наредном периоду механизми подршке ће бити постепено реформисани, од политике подстицаја производњи и дохотку ка подстицању инвестиција. Поред подршке из аграрног буџета биће обезбеђена и подршка из других извора финансирања:

- Оснивање финансијских институција које ће обезбедити подршку мерама пољопривредне и руралне политике и осигурање од различитих производних и тржишних ризика.
- Доступност повољних облика кредита намењених за унапређење физичких ресурса (реновирање објеката, куповину нове опреме и механизације и техничко-технолошко унапређење ресурса).
- Развој услуга лизинга намењених пољопривреди.

Само адекватним уређењем и стварањем подстицајног пословног амбијента биће обезбеђена стабилизација дохотка не само за пољопривредне произвођаче већ и за постојеће и нове руралне предузетнике.

Неповољна образовна структура руралног становништва је главни узрок економске неразвијености руралних подручја и неразвијености предузетничког духа међу руралном популацијом. За покретање обрнутог миграционог тока становништва из урбаних ка руралним подручјима потребно је створити амбијент који пружа могућност запослења у и изван пољопривреде, стабилан доходак и унапређење социјалног капитала (повећати и ојачати капацитете заједничког

удруживања руралних резидената како би се обезбедио бољи пласман и конкурентност на тржишту).

Унапређење образовне структуре руралног становништва и решавање проблема недовољне обучености пољопривредних произвођача за увођење неопходних стандарда квалитета је могуће само обезбеђењем различитих видова едукације, тренинга и обуке како би се унапредила знања и вештине. Такође, потребно је обезбедити саветодавну подршку пољопривредним произвођачима како би се информисали о предностима удруживања, доброј пракси управљања на газдинству, начинима брендирања, промоције и маркетинга и др.

Стратегијом пољопривреде и руралног развоја предвиђени су пројекти очувања природних и културних руралних вредности. Како би се обезбедила заштита и унапређење животне средине и очување природних ресурса у оквиру агроеколошке политике предвиђени су финансијски подстицаји намењени за очување руралних пејзажа. Мере агроеколошке подршке намењене су за: заштиту и очување земљишта, квалитета ваздуха, подземних и површинских вода, биодиверзитета и традиционалних руралних предела. Како би рурална подручја изузетних природних погодности постала атрактивна за живот, пре свега младих породица, неопходно је изградити одговарајућу инфраструктуру и обезбедити подршку за развој предузетништва.

Трансформација руралне економије биће извршена стварањем могућности за нова радна места у секундарном и терцијалном сектору. Шанса руралних подручја у Србији се огледа у: развоју органске биљне и сточарске производње, могућности брендирања нових производа и услуга који су засновани на локалном идентитету и традицији и имају препознатљиве карактеристике и квалитет и развоју руралног туризма (сеоског, рекреативног, здравственог, зимског и др.).

У претходном периоду структура и обим подршке пољопривреди и руралном развоју значајно је одступала од модела финансирања и добре праксе земаља чланица ЕУ. У структури буџета највеће учешће имале су мере директне подршке производњи, док је подршка за рурални развој била занемарљива. Структуру аграрног буџета чине три стуба: (1) *Први стуб* обухвата мере тржишно-ценовне подршке и мере директне подршке производњи; (2) *Други стуб*

обухвата структурне мере и мере политике руралног развоја; (3) *Трећи стуб* обухвата мере обезбеђења стабилизације дохотка пољопривредних произвођача које су дозвољене према правилима и принципима ЗАП-а.

Реформа аграрног буџета биће извршена у правцу јачања сва три стуба подршке пољопривреди и руралном развоју (табела 50).

Табела 50. Пројекција структуре и мера аграрног буџета Србије за период 2014-2024. год.

<i>Први стуб подршке</i>
<ul style="list-style-type: none"> - Плаћања по аутпуту (производњи): плаћања по хектару/грлу - Субвенционисање горива - Подршка малим пољопривредним газдинствима - Тржишно-ценовна подршка
<i>Други стуб подршке</i>
<p><u>Раст конкурентности</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Инвестиције у физичке ресурсе - Инвестиције за прераду, маркетинг и промоцију пољопривредних производа - Унапређење система трансфера знања - Развој тржишних ланаца <p><u>Унапређење животне средине</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Подршка произвођачима са отежаним условима рада у пољопривреди - Подстицаји за органску производњу и очување генетичких ресурса <p><u>Диверсификација економских активности и унапређење квалитета живота у руралним подручјима</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Креирање нових активности на пољопривредним газдинствима - Развој сеоског туризма - Унапређење стања руралне инфраструктуре
<i>Трећи стуб подршке</i>
<ul style="list-style-type: none"> - Подршка општим мерама и услугама у пољопривреди које имају за циљ обезбеђење бољих услова пословања у пољопривреди: инспекција, надзор, истраживачки и развојни послови, промотивне активности и др.

Извор: Приказ аутора

У оквиру *првог стуба подршке* биће извршено постепено смањење мера директне подршке пољопривреди и субвенционисања инпута (изузев субвенционисања горива) које нису у складу са правилима СТО и ЗАП. Такође, биће преусмерен део подршке за већа пољопривредна газдинства ка малим

пољопривредним газдинствима. Циљ је да до краја 2024. год. први стуб подршке највећим делом чине мере које се односе на плаћања по хектару и условном грлу стоке. У оквиру првог стуба предвиђен је и раст мера тржишно-ценовне подршке намењених за финансирање дела трошкова одржавања залиха, јачање произвођачких асоцијација, маркетинг, промоцију и др.

У оквиру *другог стуба подршке* биће обезбеђен раст подршке за све три предвиђене мере: раст конкурентности, унапређење животне средине и диверсификацију дохотка и унапређење квалитета живота у руралним подручјима. У оквиру *трећег стуба подршке* предвиђа се раст средстава намењених за пренос знања и технолошки напредак и већа подршка за унапређење система контроле безбедности хране (ветеринарске услуге и заштита биља).

Пројектована структура аграрног буџета Републике Србије указује на жељу да се направи заокрет, по узору на ЕУ модел подршке - од политике подстицаја производњи и дохотку ка подстицању инвестиција и структурних реформи агросектора.

За опоравак руралне економије неопходно је да мере и инструменти аграрне политике буду у наредном периоду усмерени не само на пољопривреду, већ и на руралну економију која је била запостављена у претходном периоду. Нови модел развоја, „*рурална индустријализација*“³⁸, подразумева интегрисану (мултисекторалну), територијално заокружену сеоску привреду коју чини скуп међусобно повезаних привредних делатности и других активности. Поред примарне пољопривредне производње њу чине и остале делатности које се налазе око пољопривреде: прерађивачка индустрија, водопривреда са рибарством, рударство, шумарство, ловство, трговина, туризам, занатство и друге активности везане за просторно уређење, организацију становања, коришћење слободног времена, очување здравља људи, образовање и перманентну обуку и очување еколошке равнотеже између човека и природе (*Закић и Стојановић, стр. 213*).

³⁸ У литератури на српском говорном подручју овај термин први пут је употребио у својим радовима проф. др Гојко Рикаловић, редовни професор Економског факултета Универзитета у Београду.

Пољопривреда ће и даље бити значајна, али не више са становишта обезбеђења радних места руралној популацији, већ са становишта заштите животне средине и природног наслеђа.

6.2. Хармонизација руралне политике ЕУ и Србије

На подручју земаља чланица ЕУ руралне области чине преко 90% територије и у њима живи преко 50% становништва. Данас рурална политика има за циљ да обезбеди одрживи развој свих руралних подручја земаља чланица ЕУ.

Развој концепта политике руралног развоја земаља чланица ЕУ до сада је прошао кроз неколико фаза, односно реформи :

- Прва фаза – *Маншолтов план*

Прва фаза односи се на период од формирања Европске економске заједнице и ЗАП-а до средине 70-их година XX века. ЗАП је конституисана 1957. год. имала је за циљ формирање заједничког тржишта како би се олакшала трговина између земаља чланица Европске уније.

Овај период је одликовала велика подршка за развој пољопривреде помоћу примене интервентних и циљних цена, заштите унутрашњих цена пољопривредних производа и субвенционисања извоза пољопривредних производа. Овакви видови подршке имали су за циљ да омогуће раст продуктивности, смањење трошкова и формирање великих пољопривредних система.

Маншолтовим планом из 1968. год. усвојене су три директиве које се односе на:

1. Модернизацију фарми кроз финансијску помоћ за реализацију инвестиционих пројеката (*Директива 72/159*),
2. Програм за укрупњавање поседа и смањење броја запослених (*Директива 72/160*) и
3. Развој саветодавне службе, тренинг и едукацију (*Директива 72/161*).

Наведене мере нису дале очекиване резултате: број запослених у пољопривреди није довољно смањен, мали број газдинстава је имало корист од укрупњавања поседа и покушај реструктурирања саветодавне службе није био успешан.

- Друга фаза – **Реформа ЗАП-а**

Друга фаза реформе ЗАП-а обухвата период од друге половине 70-их до прве половине 80-их година XX века. Током ове фазе настављена је политика субвенционисања пољопривреде. Са циљем да се задржи популација и очувају села посебно у руралним подручјима која су под утицајем неповољних природних фактора донета је Директива 268/75. Како би се пружила подршка мање развијеним подручјима формирана су три фонда: Европски социјални фонд, Европски пољопривредни и усмеравајући и гарантни фонд и Фонд за европски регионални развој.

- Трећа фаза – **Мекшеријева реформа**

У овој фази концепт руралног развоја ЕУ је усмерен на решавање проблема неуједначеног регионалног развоја. Доношењем 1984. год. тзв. Зеленог документа (енгл. *Green Paper*) традиционална ЗАП је значајно трансформисана. Као нови циљеви постављени су: унапређење ефикасности аграрног сектора и очување природних ресурса и животне средине (мере аграрне политике треба да буду у функцији заштите и очувања животне средине руралних подручја). Овом реформом представљен је концепт интегралног руралног развоја који се односи на комплексан развој одређеног руралног подручја на основу расположивих природних, материјалних, инфраструктурних и људских ресурса којима се управља са дужном пажњом у циљу очувања равнотеже између човека и природе (Закић и Стојановић, стр. 517).

Мекшеријевом реформом из 1992. год. нову ЗАП чине два стуба. *Први стуб* се односи на ценовну подршку пољопривреди, док се *други стуб* односи на подршку заштити и очувању животне средине која ће у будућности даљим реформама бити све значајнија. Овом реформом значајно је измењен облик подршке - од подршке пољопривредној производњи ка подршци дохотку

пољопривредних произвођача. Такође, овом реформом по први пут су уведене мере усмерене ка очувању животне средине и борби против климатских промена.

- Четврта фаза – *Агенда 2000*

Четврта фаза почела је почетком 90-их година XX века када је донета одлука о трансформисању аграрне политике у политику интегралног руралног развоја (Кор Декларација о руралном развоју из 1996. год.). Усвојене две регулативе од стране Европске комисије (Регулатива о развоју руралних подручја и Регулатива структурних фондова) постале су део пакета мера под називом Агенда 2000. Политика руралног развоја ЕУ дефинисана Агендом 2000 названа је други стуб ЗАП-а и чинила су је четири принципа:

1. Мултифункционалност пољопривреде под којом се подразумева да пољопривреда поред традиционалних врши и додатне функције као што су: очување животне средине, традиционалне културне баштине и пејзажа, локалних језика итд.
2. Мултисекторски и интегрални приступ руралној економији у правци диверсификације делатности, креирању нових извора прихода и могућности запошљавања као и заштите руралног богатства.
3. Флексибилност извора за рурални развој – заснована на самопомоћи и децентрализацији, партнерству на локалном и регионалном нивоу.
4. Транспарентност у креирању и руковођењу развојним програмима.

Реформом ЗАП-а из 2003. год. значајно је промењен облик подршке пољопривреди. Овом реформом предвиђено је постепено укидање подршке путем квота и интервентних цене и уведена су директна плаћања намењена фармерима одвојена од текуће производње (висина је одређивана на основу просечних плаћања из буџета у последње три године) и значајно је смањена висина директних плаћања намењених већим пољопривредним газдинствима.

- Пета фаза – **Стратегија развоја руралних подручја ЕУ-27 за период 2007-2013. год.**

Реформа политике руралног развоја спроведена у периоду 2007-2013. год. била је усмерена на раст конкурентности, запослености и иновативности у руралним подручјима. Основи циљеви односили су се на:

- *Повећање конкурентности сектора пољопривреде и шумарства* кроз повећање инвестиција на пољопривредном газдинству, развој иновација (нових технологија, сорти, раса и др.), унапређење квалитета хране и развој предузетништва;
- *Унапређење животне средине и руралног амбијента* (доношењем одговарајућих мера усмерених ка заштити животне средине, очувању биодиверзитета, одрживом коришћењу земљишта и водних ресурса) и
- *Унапређење квалитета живота и промоција неопходне диверсификације активности у руралним подручјима* (обезбеђење могућности запослења ван пољопривреде, у делатностима које се налазе око пољопривреде како би се створиле чвршће везе између пољопривреде и осталих сектора руралне економије).

Формирањем Европског пољопривредног фонда за рурални развој (енгл. *European Agricultural Fund for Rural Development - EAFRD*) обезбеђена је подршка за рурални развој.

У табели 51 приказане су промене извршене у погледу концепта руралног развоја ЕУ од њеног формулисања до данас.

Табела 51. Промене у политици руралног развоја

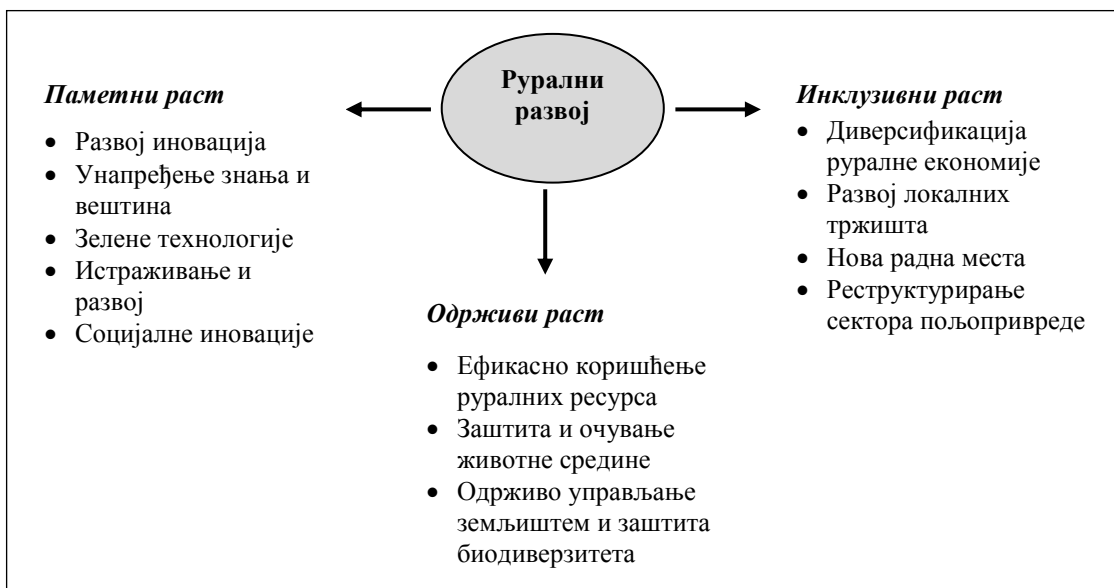
Области	Померања од	Према
Опште развојне мере	Подстицаји самофинансирању (<i>егзогени развојни модел</i>)	Подизање вредности локалних развојних потенцијала (<i>ендогени развојни модел</i>)
Пољопривредна структурна политика	Раст продуктивности	Мултифункционалност
Обухватност	Секторска	Просторна
Руковођење	Од вишег – према нижем (енгл. <i>Top - Down</i>) тј. централизовано	Од нижег – према вишем (енгл. <i>Bottom - up</i>) тј. децентрализовано

Извор: Terluin, J. I. (2001), Rural regions in the EU – Exploring differences in economic development, Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen Rijksuniversiteit Groningen, на основу: Богданов, 2007, стр. 46.

- Шеста фаза – **Нова ЗАП дефинисана за период 2014-2020. год. прилагођена Стратегији Европа 2020**

На Европском самиту 2010. год. усвојена је Стратегија Европа 2020 у чијој основи је промовисање економског раста земаља чланица ЕУ чији су приоритети *паметан, одржив и инклузивни раст*. *Паметан раст* подразумева развој заснован на образовању, знању, истраживању и иновацијама. Главни показатељи паметног економског раста су: улагања у истраживање и развој, стопа настанка и опстанака предузећа, учешће високообразованих и креативних појединаца у укупном броју запослених/укупној популацији и развој иновација (нових производа и услуга, усавршавање постојећих производа и услуга, примена нових метода управљања, организовања и маркетинга, развој нових облика сарадње и др.). *Одрживи раст* подразумева промовисање тзв. *зеленог раста* (енгл. *green growth*) у чијој основи је ефикасније коришћење расположивих ресурса и јачање конкурентности националне економије. *Инклузивни раст* подразумева раст запослености у циљу јачања социјалне кохезије.

За успешно остварење циља нове стратегије потребно је обезбедити паметан, одржив и инклузивни раст на локалном нивоу (слика 13).

Слика 13. Стратегија Европа 2020 и рурални развој

Извор: European Commission, 2011, Пр 6.

Стратегија Европа 2020 је заправо поставила и оквир за развој руралних подручја који такође мора бити заснован на промовисању иновативности и креативности на локалном нивоу. Као *дугорочни циљеви* политике руралног развоја земаља чланица ЕУ у периоду 2014-2020. год. постављени су:

1. Одржива и конкурентна производња хране,
2. Одрживо управљање природним ресурсима и
3. Уравнотежен (равномеран) територијални развој руралних подручја.

Политика руралног развоја земаља чланица ЕУ дефинисана за период 2014-2020. год., а ослања се на *6 основних приоритета* (Downing, 2013):

1. Подстицање трансфера знања и развој иновација;
2. Раст конкурентности сектора пољопривреде и одрживо управљање шумама;
3. Организација ланца исхране и управљање ризицима;
4. Обнова, очување и унапређење екосистема;

5. Промовисање ефикасног коришћења расположивих руралних ресурса и заштита животне средине и
6. Промовисање социјалне инклузије, смањење сиромаштва и економског развоја у руралним подручјима.

Како би се остварили дефинисани дугорочни циљеви и обезбедила ефективнија и ефикаснија подршка, реформа ЗАП-а биће извршена са фокусом на раст конкурентности и обезбеђење одрживости сектора пољопривреде и руралног развоја. Новом реформом задржана су два стуба подршке и обезбеђена је чвршћа повезаност између њих како би имали комплементарну улогу у остварењу постављених стратешких циљева пољопривреде и руралног развоја.

Нова, боље таргетирана, праведнија и „зеленија“ структура директних плаћања заједно са мерама подршке које припадају другом стубу доприноси стварању ефикасније, конкурентније пољопривреде и одрживом руралном развоју земаља чланица ЕУ. У оквиру оба стуба подршке предвиђене су мере за подстицање формирања производних кооперација које могу обезбедити раст конкурентности, смањење укупних трошкова и могућност задуживања под повољнијим условима.

Структуру плаћања у оквиру *првог стуба ЗАП-а* чине нови инструменти. Директна плаћања су и даље главни облик подршке, али су реформом боље таргетирана и намењена искључиво појединцима чија примарна делатност је пољопривреда. Мере озелењавања, тзв. *зелена директна плаћања* (енгл. *green direct payments*) предвиђене су и у оквиру првог стуба подршке заједно са директним плаћањима и плаћањима намењених за рурална подручја са природним ограничењима. Уведено је правило да 30% подршке намењене за директна плаћања пољопривредницима је условљено применом одређених пољопривредних пракси које доприносе очувању животне средине. Такође, у оквиру првог стуба подршке предвиђена су и плаћања за нове младе пољопривреднике као подршка плаћањима која су њима намењена у оквиру другог стуба. Оба стуба подршке развоју пољопривреде и руралном развоју сада имају комплементарну улогу у реализацији постављених стратешких циљева.

Структуру плаћања у оквиру *другог стуба ЗАП-а* у наредном периоду чиниће: мере за реструктурирање и модернизацију на фарми, мере подршке младим фармерима за покретање сопственог бизниса и за мала комерцијално оријентисана пољопривредна газдинства. Како би се унапредио трансфер знања и примене нових технологија обезбеђена је подршка кроз формирање Саветодавног система за пољопривреду, понуду различитих тренинга и обука, као и кроз програме намењене за развој иновација. Новом реформом, 30% буџета намењеног за реализацију програма руралног развоја мора бити искоришћен за примену мера које доприносе очувању животне средине: развој органске производње, реализација инвестиција и примена иновација које су у сагласности са принципима одрживости и др.

Паметан, одржив и инклузивни рурални развој мора бити заснован на заштити и очувању амбијенталних погодности руралних подручја, унапређењу знања и вештина руралне популације и социјалног капитала, примени нових технологија и производних пракси и развоју предузетништва и предузетничког духа међу руралном популацијом. Руралне погодности су важан индикатор услова за живот за високообразоване и креативне појединце и треба да послуже као инструмент за опоравак руралне економије, раст животног стандарда и запослености у руралним подручјима.

Уместо висине директних плаћања по хектару намењених за сваку државу чланицу која је одређивана на основу висине плаћања у претходном периоду, реформом је одређен минимални износ директних плаћања по хектару за сваку државу чланицу. На овај начин је обезбеђена уравнотеженија, транспарентнија и праведнија дистрибуција директних плаћања како између земаља чланица, тако и између фармера (*European Commission, 2013, Pp 8*).

6.3. Смернице за унапређење квалитета руралног амбијента и инструменти подршке за развој руралног предузетништва

У наредном периоду потребно је применити *ендогени* (заснован на богатим руралним ресурсима), *холастички* (заснован на креирању заједничких и координисаних активности свих заинтересованих појединаца, организација и институција) и *децентрализовани* (заснован на примени одлучивања одоздо-на-горе) приступ у планирању и реализацији развоја пољопривреде и руралних подручја у Србији. Ендогени развој руралних подручја у Србији треба да буде заснован на: (1) локално специфичним ресурсима руралних подручја – природни, људски, инфраструктурни и културни; (2) мултифункционалности пољопривреде; (3) диверсификацији руралне економије; (4) локалним иницијативама и предузетништву; (5) брендирању, маркетингу и промоцији квалитетних локалних производа; (6) унапређењу локалних знања и вештина; (7) изградњи локалне инфраструктуре и институција и (8) промоцији руралних вредности.

Политика руралног развоја Србије мора бити вођена на измењеним принципима и приоритетима, као што су:

1. јачање конкурентности и ефикасности сектора пољопривреде кроз примену нових технологија и неопходних стандарда квалитета,
2. развој органске производње и производње традиционалних пољопривредних производа са заштићеним географским пореклом,
3. уместо секторског, треба примењивати територијални, мултисекторски приступ интегралног руралног развоја,
4. неопходност постојања локалних иницијатива, односно подстицања приступа креирања иницијатива/идеја одоздо-на-горе који је заснован на ендогеним ресурсима,
5. подстицање умрежавања и формирања партнерских односа између различитих субјеката на локалу,
6. развој предузетништва и предузетничког духа међу руралном популацијом кроз едукацију и обуку,
7. поред индивидуалне, фокус се мора ставити и на колективну ефикасност,

8. усмеравање пажње ка очувању локалног идентитета, социјалног капитала, културног наслеђа и унапређењу амбијенталних погодности које људи преферирају за живот, одмор и рекреацију.

Потребно је аграрним буџетом предвидети средства намењена за рурално становништво које својим активностима доприноси очувању различитих руралних вредности. Ова плаћања могу бити пројектована на годишњем нивоу или периодично за финансирање инвестиционих пројеката и пројеката који имају за циљ прелазак са конвенционалне на органску производњу (*OECD, 1999, Pp 67*). Руралне вредности чине (*Nemes, 2005*):

1. *Еколошке вредности* – чист ваздух, богат природни пејзаж, разноврстан биодиверзитет, повољни климатски услови за различите типове пољопривредне производње, могућност производње органске хране и др.
2. *Културне вредности* – рурална култура и традиција, локално специфични производи и методи производње, традиционални начин живота и др.
3. *Социјалне вредности* – међусобно поверење и разумевање.

Мере, инструменти и активности руралног развоја треба да буду усмерене ка: широј примени информационих и комуникационих технологија, образовању младих, организовању различитих обука и тренинга, обезбеђену повољнијих услова кредитирања од стране банака и других финансијских институција, обезбеђењу подршке за младе пољопривреднике који покрећу сопствени бизнис, чвршћој сарадњи између јавног, приватног и цивилног сектора (нпр. између истраживачких института, школа, предузећа и фармера) и др.

Потребно је донети дугорочне локалне стратегије прилагођене специфичностима локалних средина и њиховим реалним потребама са циљем обезбеђења њиховог економског и друштвеног развоја и заштите и очувања амбијенталних погодности. У основи ендемог развоја руралних области изузетних амбијенталних погодности у Србији (*Рашке, Златиборске, Моравичке, Пчињске и Борске области*) је развој са фокусом на покретање предузетничких иницијатива посебно у делатностима као што су: органска производња и

производња традиционалних руралних производа, рурални туризам (еко, зимски, рекреативни, бањски и др.) и делатности везане за културу и уметност.

Развијеност предузетничке културе, предузетничког понашања које охрабрује предузетничке иницијативе на локалном нивоу подразумева:

- локално становништво које је окренуто ка предузетништву, односно постојање високе стопе новооснованих предузећа (броја новооснованих предузећа у односу на укупан број предузећа или у односу на укупну запосленост) на регионалном нивоу и
- формирање локалних институција које обезбеђују подршку предузетничким иницијативама (финансијске институције, институције образовања и др.).

За стварање конкурентног и иновативног руралног предузетништва потребно је обезбедити четири фактора који се често у литератури дефинишу као *четири стране дијаманта руралног предузетништва* (Harra, 2017, Pp 966):

- *Капитал* (локација, природни ресурси, људски ресурси, финансијски ресурси, технологија и инфраструктура);
- *Стратегија предузећа и структура* (политике и стратегије, циљеви, компетенције и вештине, мотивација, култура и локална традиција);
- *Тржишна тражња* (купци, тржишно учешће, степен иновативности и комплексности) и
- *Остали локални актери* (добављачи, кооперанти, сродне индустрије и конкуренти).

На слици 14 приказан је модел конкурентности и иновативности руралног предузетништва.

Слика 14. Модел конкурентности и иновативности руралног предузетништва

Извор: Приказ аутора на основу: Harper, 2017, Pp 967.

Поред наведена четири кључна фактора, за унапређење конкурентности и иновативности руралног предузетништва потребно је обезбедити и одговарајући пословни амбијент и формирати неопходне институције на локалном нивоу (институције образовања, институције које ће пружити подршку развоју иновација и организовати различите обуке и тренинге и др.).

Улога руралне политике је да помогне регионима да креирају предузетнички екосистем који дефинишу четири кључна елемента: политике и програм развоја треба да генеришу културу предузетништва, образовање и обука за предузетништво, пословне мреже које повезују предузетнике са добављачима и изворима капитала и обезбеђење приступа капиталу, инфраструктура и подршка институција (Рикаловић, 2004, стр. 46 и 47).

Поред изградње одговарајуће инфраструктуре у руралним подручјима потребно је обезбедити и квалификовану радну снагу, омогућити умрежавање и формирање партнерских односа између различитих субјеката на локалу и развој предузетништва и предузетничког духа међу руралном популацијом кроз едукацију и обуку. Руралне области које пружају погодне услове за живот могу искористити своју предност тако што ће привући и задржати значајан ниво људског капитала неопходног за трансформацију руралне економије и побољшање руралних економских перформанси.

7. ЗАКЉУЧАК

Утицај концепта погодности на раст руралне економије је релативно новија тема у међународној академској јавности која све више заокупља пажњу. Са економским растом и развојем квалитет руралног амбијента који се огледа у пријатној клими, богатству нетакнутог природног пејзажа, квалитету и доступности различитих јавних услуга постаје све значајнији фактор обликовања миграционих кретања становништва на релацији урбане – руралне области.

Крајем XX века, у литератури је представљен *концепт руралних погодности* које се огледају у локално специфичним добрима и услугама које чине одређену руралну средину привлачном не само за живот и одмор, већ и за покретање нових предузетничких иницијатива. Очување животне средине, богат природни пејзаж, могућности за различите рекреативне активности, спорији темпо живота, бољи живот за децу и нижи трошкови живота препознати су као кључне предности живота у руралним срединама. У почетку је концепт руралних погодности посматран уско, само кроз сагледавање значаја климатских услова и природног пејзажа за раст руралног становништва и опоравак руралне економије. Како би се указало на значај за рурални развој не само природних погодности, већ и развијености одговарајуће инфраструктуре која је пре свега везана за понуду различитих рекреативних активности и саобраћајну мрежу представљен је *концепт амбијенталних погодности*.

Данас је концепт руралних погодности значајно проширен и чине га три основне групе погодности које имају комплементарну улогу у руралном расту и развоју. Прву групу погодности чине *природне руралне погодности* које се односе на пријатну климу, очување животне средине, различиту топографију, богате водне и шумске ресурсе и биодиверзитет у руралним срединама. Другу групу погодности чине *изграђене руралне погодности* које се односе на богатство понуде различитих рекреативних активности и доступност и висок квалитет различитих јавних услуга у руралним срединама (образовање, здравство, комуникације, савремена путна мрежа и др.). Трећу групу погодности чине *културно-историјске руралне погодности* које се односе на богато културно и историјско наслеђе и традицију.

С обзиром да постоје разлике између руралних области у погледу квалитета локалног амбијента може се поставити следеће питање: *На који начин се различите руралне погодности могу квантификовати за потребе класификације руралних области у три групе: руралне области високих погодности, руралне области средњих погодности и руралне области ниских погодности.* За потребе збирног (синтетичког) приказивања руралних погодности на одређеном подручју често се примењује одговарајући композитни индекс.

Индекс природних руралних погодности представља композитни индекс који се формира сабирањем стандардизованих вредности варијабли које одражавају климатске услове и лепоте природног пејзажа: просечна температура у јануару, просечан број сунчаних дана у јануару, просечна температура у јулу, просечна влажност ваздуха у јулу, топографска скала, учешће водних површина у укупној површини руралне области и учешће шумских ресурса у укупној површини руралне области.

Индекс укупних руралних амбијенталних погодности представља композитни индекс који се формира проширењем индекса природних руралних погодности сабирањем стандардизованих вредности поред варијабли које одражавају климатске услове и лепоте природног пејзажа и варијабли које се односе на развијеност савремене путне мреже и одговарајуће инфраструктуре која је везана за понуду различитих рекреативних активности у руралним срединама.

У развијеним економијама посебан фокус је на руралним областима које се могу описати као области богатих природних, изграђених и културних погодности. На подручју САД-а и развијених земаља ЕУ погодности амбијента, као важни индикатори социјалног (друштвеног) благостања, имале су значајан утицај на обликовање миграционих кретања становништва ка руралним областима током последње три деценије XX века. Природне погодности и други квалитети локалног амбијента који унапређују услове за живот идентификовани су као кључни фактори раста руралног становништва. Раст руралне популације огледа се у расту радно способног становништва који преферирају за живот руралне области високих погодности, туриста и популације која је завршила свој радни век, а који желе да уживају у локалним погодностима које им пружају други дом. Такође, руралне погодности могу бити и у функцији привлачења и

задржавања нових предузетника који покрећу пословање у руралним областима високих погодности зато што желе да максимизују свој нематеријални доходак и изађу у сусрет тражњи за погодностима радне снаге од које зависи успешност њиховог бизниса. Како би обезбедили за себе и своју породицу адекватне услове за живот појединци су спремни да се одрекну једног дела свог дохотка у замену за различите руралне погодности.

Руралне погодности имају и имаће у будућности још значајнију улогу у руралном економском расту и развоју. У развијеним економијама посебан фокус је на руралним областима које се могу описати као области богатих природних, изграђених и културних/историјских погодности. Миграциона кретања становништва из урбаних ка руралним областима су доказ да са економским растом становништво све више вреднује локално специфичне руралне погодности, а све у циљу обезбеђења бољих услова за живот за себе и своју породицу. Природне погодности и други квалитети локалног окружења који унапређују услове за живот препознати су као кључни фактори раста руралних области које имају највеће стопе раста становништва, запослености и дохотка.

У развијеним земљама руралне области високих погодности амбијента успеле су не само да повећају своју популацију већ и да трансформишу своју економију. Трансформација руралне економије огледа се у смањењу зависности од традиционалних сектора, попут пољопривреде, који уступају место терцијалном сектору. Ове руралне области користе расположиве природне ресурсе као инпуте за бројне рекреативне активности (пре свега туризам: планински, спортско-рекреативни, здравствени, ловни, еко и др.) које чине главну полугу новог руралног економског раста и развоја. Рурални пољопривредни пејзажи се вреднују не само с обзиром на њихове могућности за производњу различитих пољопривредних производа, већ и са становишта могућности обезбеђења руралних еколошких јавних добара. Руралне области високих амбијенталних погодности треба да искористе своју компаративну предност у односу на остале руралне области за унапређење људског капитала и развој руралног предузетништва неопходних за трансформацију руралне економије и раст и развој.

У XXI веку рурални економски раст и развој мора бити заснован на знању, идејама и вештинама. Поставља се питање: *Да ли руралне погодности (природне, изграђене и културне) имају снагу привлачења и задржавања нових руралних резидената, пре свега високообразованих, креативних и талентованих појединаца који су неопходни за трансформацију руралне економије и побољшање руралних економских перформанси (раст запослености и животног стандарда руралног становништва)?*

Новија истраживања отворила су питање релевантности људског капитала и за рурални економски раст и развој. У погледу разматрања могућих стратегија руралног раста и развоја поставља се питање: *Да ли се хипотеза о значајном доприносу људског и предузетничког капитала економском расту и развоју може потврдити и на примеру руралних подручја, односно да ли обим људског и предузетничког капитала детерминише и економски раст руралних подручја?* Иако је обим људског капитала мањи у руралним у односу на урбане области, рурални економски раст такође зависи од нових комбинација знања, способности, вештина и креативности.

Рурални економски развој треба да буде заснован на знању, а руралне погодности амбијента спадају у групу фактора који детерминишу обим људског капитала на одређеном подручју. Теоријско објашњење за повезивање предузетништва са руралним економским растом огледа се у томе што предузетништво омогућава трансформисање знања у економско знање које ће бити комерцијализовано у оквиру нових предузетничких иницијатива. Високообразовани и/или креативни појединци који су окренути ка предузетништву могу допринети побољшању руралних економских перформанси.

Различите природне, изграђене и културне/историјске погодности имају снагу привлачења значајног обима људског и предузетничког капитала неопходних за развој руралне привреде. *Уколико постоји погодан амбијент и динамично предузетништво, онда постоје кључни предуслови за успостављање одговарајућег модела руралног развоја.* Повезаност амбијенталних погодности са руралним економским растом зависи од два географска фактора. Први фактор се односи на динамику (концентрисаност) људског капитала који је

најзаступљенији у руралним областима високих погодности (које нуде висок квалитет услова за живот) и којима обезбеђује предност у виду знања, вештина и креативности. Високообразовани и креативни појединци могу се определити да замене висока урбана примања са бољим условима за живот које нуде руралне области високих погодности што доприноси расту предузетничке активности у руралним срединама. Други фактор односи се на *обим предузетничких активности* у руралним срединама. Развој информационих технологија и руралне инфраструктуре омогућава предузетницима да уживају у богатим амбијенталним погодностима (богатом еколошком, рекреативном и културном амбијенту) док управљају својим бизнисом.

Уколико руралне области карактеришу високе погодности, онда људски капитал има позитиван утицај на рурални раст. Висока концентрисаност људског капитала у руралним областима високих погодности обезбеђује предност у виду знања и креативности. Руралне области са већим учешћем људског капитала имаће боље економске перформансе захваљујући иновацијама, високом нивоу предузетништва и креативним облицима пословања. Истраживања су показала да висок ниво људског капитала у руралним областима може бити повезан са релативно високим нивоом предузетничке активности. Помоћу позитивног утицаја руралних погодности на привлачење и задржавање људског капитала и позитивног утицаја људског капитала на покретање нових предузетничких активности може се објаснити повезаност између руралних погодности и стварања конкурентне руралне привреде. Унапређење квалитета људског и предузетничког капитала у моделима раста руралне привреде може се посматрати као део механизма кроз који рурална подручја обезбеђују сопствени напредак.

У литератури су се издвојила два приступа мерења људског капитала, као важног фактора који обликује економски раст и развој, како на националном тако и на регионалном и локалном нивоу. Према првом приступу (*традиционални приступ*) људски капитал се посматра преко нивоа образовања запослених, док се према другом приступу (*нови приступ*) посматра преко структуре занимања запослених. Традиционални приступ полази од претпоставке да је образовање предуслов за висок људски капитал чији се обим на одређеном подручју може процењивати помоћу учешћа броја запослених који су високообразовани у

укупном броју запослених или укупном броју становника. За разлику од овог приступа, нови приступ полази од претпоставке да је за процену обима људског капитала на одређеном подручју важно анализирати структуру занимања запослених, односно сагледати да ли појединци адекватно користе своје знање, способности и вештине. У том циљу представљена је класификација занимања креативне класе према којој учешће појединаца који обављају креативна занимања у укупном броју запослених представља прецизнију меру за обим расположивог људског капитала на одређеном подручју. У основи креативних занимања су послови који се односе на стварање нових идеја и производа, као и на решавање проблема на креативан начин.

Поставља се питање: Која мера је ефикаснија за сагледавање стварног доприноса људског капитала економском расту и развоју: квантификовање људског капитала мерењем нивоа достигнутог формалног образовања популације или мерењем њихових практичних способности и вештина?

Ако је веће присуство креативне класе на руралним подручјима, онда таленат и креативност имају већи значај за развој локалне економије. Истраживања су потврдила хипотезу о сигнификантном, позитивном утицају нове мере људског капитала, креативне класе на рурални економски раст. За разлику од мере образовања (изражава потенцијал у погледу расположивих способности/талента), мера креативне класе показује употребу расположивог талента или способности. Недостатак традиционалне мере људског капитала огледа се у томе што она обухвата само део способности појединца које, поред образовања, чине и искуство, креативност, интелигенција, иновативност и предузетничке способности.

Предузетништво представља један од механизма који повезује људски капитал са руралним економским растом и одражава способност отварања нових предузећа, иновативних организација од стране појединаца који су спремни да преузму ризик. Предузетништво је препознато као важан фактор трансформисања знања у економско знање које може бити успешно комерцијализовано у оквиру нових пословних организација. Мали бизнис може имати главну и виталну улогу у економским активностима руралних области. Он обезбеђује флексибилност и прилагодљивост руралној економији и доприноси њеној диверсификацији.

Рурална подручја високих погодности у погледу услова живљења привлаче нове руралне резиденте који су окренути ка предузетништву.

Рурално предузетништво се односи на све облике предузетништва у чијој основи је чврста повезаност између предузетништва и одређеног руралног амбијента (јединствених фактора којима располаже одређено рурално подручје као неопходних инпута за предузетничку активност: природни, историјски, културни, људски, друштвени и сл.). У основи руралног предузетништва је комбиновање локално специфичних ресурса у циљу стварање додате вредности не само за предузетника већ и за руралну економију. Специфичност руралног предузетништва у односу на остало облике предузетништва се управо огледа у његовој чврстој повезаности са одређеним руралним подручјем.

Развијеност предузетничке културе на одређеном подручју зависи од два фактора: окренутости радно способног становништва ка предузетништву и од постојања локалних, финансијских и образовних институција које ће пружити подршку предузетничким иницијативама. За обезбеђење раста броја предузећа и запослености у руралним срединама неопходно је присуство креативних и високообразованих појединаца и стимулативно предузетничко окружење.

Погодности, људски капитал и предузетништво треба да имају комплементарну улогу у развоју руралних области са посебним (високим) погодностима. Предузетништво, односно раст и покретање нових предузетничких иницијатива, препознато је као неопходна полуга између расположивих људских ресурса и стварања конкурентне локалне економије.

Генерално посматрано, истраживање презентовано у овом раду је вишесмерно, а основни резултати рада могу се приказати на следећи начин:

1. Извршена је процена вредности погодности руралних подручја у Србији, односно тражње за руралним погодностима на подручју Србије применом методологије која је заступљена у литератури о значају концепта погодности за рурални раст/развој.

Прихваћен приступ у литератури за процену вредности руралних погодности је заснован на анализи разлика у погледу просечне цене некретнина и дохотка по глави становника између руралних области које поседују различите

погодности. Појединци су спремни да прихвате нижи доходак и већу цену некретнина како би живели у руралним подручјима високих погодности.

Вредност руралних погодности капитализована је у висини доходака и ценама некретнина. Располагање богатим погодностима рефлектује се у већој вредности некретнина. У руралним областима високих погодности просечна цена некретнина је већа у односу на просечну цену некретнина у руралним областима ниских погодности. Вредност погодности руралних области у Србији процењена је на основу вредности резидуала из оцењене регресије просечне вредности купљених некретнина по м² на просечну зараду без пореза и доприноса по запосленом у Србији.

2. Потврђена је хипотеза о сигнификантном утицају амбијенталних погодности на обликовање укупне вредности погодности руралних области у Србији.

Тестирана је хипотеза о сигнификантном утицају варијабли погодности амбијента: *климе* (просечне температуре у јануару и јулу, броја сунчаних дана у јануару и влажности ваздуха у јулу), *природног пејзажа* (топографске скале, водних и шумских ресурса), *понуде рекреативних активности* (учешћа броја запослених у ресторанима и хотелима) и *развијености саобраћајне инфраструктуре* (изграђеног савременог коловоза) на релативну вредност погодности руралних области у Србији.

Тестирањем хипотезе да природне погодности руралних области (климатски услови и природни пејзаж) имају сигнификантан утицај на релативну вредност погодности руралних области, на примеру 24 руралне области у Србији, закључено је да: *Природне погодности које се огледају у мањим температурним колебањима, различитој топографији, богатим водним и шумским ресурсима имају сигнификантан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији и објашњавају око 60% њених варијација.*

Тестирањем хипотезе да изграђене погодности руралних области имају сигнификантан утицај на релативну вредност погодности руралних области, на примеру 24 руралне области у Србији, закључено је да: *Поред природних погодности и изграђене погодности (попут понуде различитих рекреативних*

активности и изграђеног савременог коловоза) имају сигнификантан утицај на релативну вредност погодности руралних области у Србији.

3. Представљена је класификација руралних области у Србији са становишта природних погодности и укупних погодности амбијента.

На основу *индекса природних погодности* руралне области у Србији су класификоване у три групе: области високих природних погодности, области средњих природних погодности и области ниских природних погодности. Као области високих природних погодности идентификоване су: *Рашка област, Златиборска област, Моравичка област, Пчињска област и Борска област.*

На основу *индекса укупних погодности амбијента* руралне области у Србији су класификоване у три групе: високих погодности амбијента, средњих погодности амбијента и ниских погодности амбијента. Као области високих погодности амбијента издвојене су, такође, претходно наведене области.

4. Представљена је класификација креативних занимања у Србији и процена обима „*високообразованог*“, „*креативног*“, „*високообразованог и креативног*“ људског капитала на подручју 24 руралне области у Србији.

5. Анализиран је модел економског раста руралних подручја у Србији и идентификовани су фактори који га детерминишу. *Људски капитал и предузетништво* имају сигнификантан, позитиван утицај на рурални економски раст.

6. Потврђена је хипотеза о постојању разлика у погледу погодности амбијента, људског капитала и предузетништва између три идентификоване групе руралних области: високих, средњих и ниских погодности амбијента.

Допринос научно-истраживачког рада у оквиру ове докторске дисертације огледа се у следећем:

1. *Теоријски допринос* сагледавању комплексне проблематике развоја руралних подручја, са посебним освртом на повезаност између концепта погодности руралних подручја и концепта људског капитала и предузетништва у руралним срединама.

2. *Емпиријски допринос* развоју методологије која омогућава класификацију руралних области у Србији с обзиром на њихов ниво природних и

укупних погодности амбијента, а која је неопходна за доношење мера руралног развоја које би биле диференциране у сагласности са посебностима руралних подручја.

3. *Друштвени допринос* у погледу дефинисања основе за израду модела економског раста руралних подручја у Србији у циљу унапређења руралне политике и њених инструмената у пракси.

Стратегијом пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. год. дефинисани су основни стратешки циљеви, приоритетна подручја стратешких промена у домену пољопривреде и руралног развоја, мере и активности неопходне за реализацију стратешких циљева и пројектована је структура аграрног буџета по три основна стуба подршке. У основистратегије је жеља за остварењем две визије у будућности. Прва визија везана је за *сектор пољопривреде* и односи се на стварање конкурентног пољопривредног сектора заснованог на знању, иновацијама, примени нових технологија и неопходних стандарда за унапређење квалитета. Друга визија односи се на *рурални развој* заснован на диверсификацији руралне економије и управљању руралним амбијенталним погодностима у складу са принципима одрживог развоја како би рурална подручја постала атрактивна за нове руралне резиденте, пре свега „повратнике“ из градова.

У стратешком документу је препозната компаративна предност руралних подручја у Србији која се огледа у повољним климатским условима за различите типове пољопривредне производње, разноврсном природном пејзажу и биодиверзитету и богатом културном наслеђу. И поред ових предности рурална подручја карактеришу неповољна демографска и образовна структура становништва, низак квалитет јавних услуга, неразвијеност делатности које се налазе око пољопривреде, слаба предузетничка активност руралног становништва и висок ниво сиромаштва. У циљу унапређења конкурентности пољопривредне производње, посебно тржишно оријентисаних породичних пољопривредних газдинстава, у наредном периоду механизми подршке ће бити постепено реформисани, од политике подстицаја производњи и дохотку ка подстицању инвестиција. Пољопривреда ће и даље бити значајна, али не више са становишта

обезбеђења радних места руралној популацији, већ са становишта заштите животне средине и природног наслеђа.

За покретање обрнутог миграционог тока становништва из урбаних ка руралним подручјима потребно је створити амбијент који пружа могућност запослења у и изван пољопривреде, стабилан доходак и унапређење социјалног капитала (повећати и ојачати капацитете заједничког удруживања руралних резидената како би се обезбедио бољи пласман и конкурентност на тржишту).

Унапређење образовне структуре руралног становништва и решавање проблема недовољне обучености пољопривредних произвођача за увођење неопходних стандарда квалитета је могуће само обезбеђењем различитих видова едукације, тренинга и обуке како би се унапредила знања и вештине. Такође, потребно је обезбедити саветодавну подршку пољопривредним произвођачима како би се информисали о предностима удруживања, доброј пракси управљања на газдинству, начинима брендирања, промоције и маркетинга и др.

Паметан, одржив и инклузивни рурални развој Србије мора бити заснован на заштити и очувању амбијенталних погодности руралних подручја, унапређењу знања и вештина руралне популације и социјалног капитала, примени нових технологија и производних пракси и развоју предузетништва и предузетничког духа међу руралном популацијом.

У наредном периоду потребно је применити *ендогени, холастички и децентрализовани приступ* у планирању и реализацији развоја пољопривреде и руралних подручја у Србији. Мере, инструменти и активности руралног развоја треба да буду усмерени ка: широј примени информационих и комуникационих технологија, образовању младих, организовању различитих обука и тренинга, обезбеђену повољнијих услова кредитирања од стране банака и других финансијских институција, обезбеђењу подршке за младе пољопривреднике који покрећу сопствени бизнис, чвршћој сарадњи између јавног, приватног и цивилног сектора (нпр. између истраживачких института, школа, предузећа и фармера) и др.

Политика руралног развоја се у наредном периоду мора водити на измењеним принципима и приоритетима: уместо секторског, треба примењивати територијални приступ, стратегије развоја руралних средина треба да буду засноване на подстицању умрежавања и формирању партнерских односа између различитих субјеката на локалу или региону, кључну улогу у руралном развоју треба да има развој предузетништва и предузетничког духа међу руралном популацијом кроз едукацију и обуку, поред индивидуалне фокус се мора ставити и на колективну ефикасност, потребно је применити мултисекторски приступ интегралног руралног развоја, подстицати приступ креирања иницијатива/идеја одоздо-на горе који је заснован на ресурсима региона, водити рачуна о очувању локалног идентитета, социјалног капитала, очувању и унапређењу амбијенталних погодности које људи преферирају и очувању културног наслеђа руралних средина, док националне стратегије треба да буду у функцији подстицања иновативности и промовисања концепта конкурентности.

У основи ендогеног развоја руралних области изузетних амбијенталних погодности у Србији идентификованих као резултат научно-истраживачког рада у оквиру ове докторске дисертација (*Рашка, Златиборска, Моравичка, Борска и Пчињска област*) је развој са фокусом на покретање предузетничких иницијатива посебно у делатностима као што су: органска производња и производња традиционалних руралних производа, рурални туризам (еко, зимски, рекреативни, бањски и др.) и делатности везане за културу и уметност. Поред погодног амбијента за живот и одмор којима располажу ове руралне области неопходно је обезбедити и одговарајуће економске услове (могућност запослења и остварења стабилног дохотка) како би се зауставио тренд смањења броја становника у овим руралним областима и покренула миграциона кретања становништва из урбаних ка руралним подручјима изузетних амбијенталних погодности.

На крају, *основна ограничења научно-истраживачког рада у оквиру ове докторске дисертације* везана су за доступност и упоредивост статистичких података о расположивом људском капиталу по руралним областима у Србији због чега није било могуће повећати период посматрања за који је анализиран утицај људског капитала и предузетништва на рурални економски раст.

Будући правци научно-истраживачког рада представљеног у овој докторској дисертацији су:

1. Континуирано праћење идентификованих индикатора погодности амбијента руралних области у Србији како би се сагледало да ли је дошло до промена унутар три идентификоване групе и какви су потенцијали за даљи раст и развој.

2. Проширење индикатора (квантитативних и квалитативних) који указују на комплементарне руралне погодности које могу бити значајне за рурални развој у будућности.

8. ЛИТЕРАТУРА

- [1] Богданов, Н. и Стојановић, Ж. (2006), „Методологија утврђивања руралности и идентификација руралне Србије“, *Пољопривреда и рурални развој Србије у транзиционом периоду*, Друштво аграрних економиста Србије и Пољопривредни факултет, Београд, 2006, стр. 47 – 70.
- [2] Богданов, Н. (2007), *Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије, Програм Уједињених нација за развој, Београд.
- [3] Јовичић, М. и Драгутиновић-Митровић, Р. (2011), *Економетријски методи и модели*, ЦИД, Економски факултет, Београд.
- [4] Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије (2009), *Нацрт стратегије руралног развоја Републике Србије за период 2010-2013. године*, Београд.
- [5] Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије (2014), *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. године*, Београд.
- [6] Младеновић, З. и Петровић, П. (2011), *Увод у економетрију*, ЦИД, Економски факултет, Београд.
- [7] Младеновић, З. и Нојковић, А. (2012), *Примењена анализа временских серија*, ЦИД, Економски факултет, Београд.
- [8] Моланар, Д. (2010), „Концепт креативних градова из економске перспективе“, *Култура*, Бр. 128, стр. 86 – 112.
- [9] Петровић, Љ. (2006), *Теоријска статистика, Теорија статистичког закључивања*, ЦИД, Економски факултет, Београд.
- [10] Покрајац, С. (2010), *Предузетништво: изазови и путеви „креативне деструкције“ привреде Србије*, Машински факултет, Београд.
- [11] Покрајац, С. (2014), „Реиндустријализација и предузетништво као путеви и начин опоравка српске привреде“, *Зборник радова Могуће стратегије развоја Србије*,

- Српска академија наука и уметности одељење друштвених наука, Београд, стр. 673 – 684.
- [12] Републички завод за статистику (2002), *Класификација занимања*, Република Србија.
- [13] Републички завод за статистику (2009), *Општине у Србији 2008*, Република Србије.
- [14] Републички завод за статистику (2010), *Општине у Србији 2009*, Република Србија.
- [15] Републички завод за статистику (2010), *Општине у Србији 2010*, Република Србија.
- [16] Републички завод за статистику (2011), *Општине и региони у Републици Србији 2011*, Република Србија.
- [17] Републички завод за статистику (2012), *Општине и региони у Републици Србији 2012*, Република Србија.
- [18] Републички завод за статистику (2013), *Општине и региони у Републици Србији 2013*, Република Србија.
- [19] Републички завод за статистику (2013), *Попис пољопривреде 2012 Пољопривреда у Републици Србији*, Књига I, Београд, Република Србија.
- [20] Републички завод за статистику (2014), *Општине и региони у Републици Србији 2014*, Република Србија.
- [21] Републички завод за статистику Србије (2014), *Регионални бруто домаћи производ Региони и области Републике Србије, 2012*, Република Србија.
- [22] Републички завод за статистику (2015), *Општине и региони у Републици Србији 2015*, Република Србија.
- [23] Републички завод за статистику Србије (2015), *Регионални бруто домаћи производ Региони и области Републике Србије, 2013*, Република Србија.
- [24] Републички завод за статистику Србије (2016), *Регионални бруто домаћи производ Региони и области Републике Србије, 2014*, Република Србија.

- [25] Републички завод за статистику Србије (2017), *Регионални бруто домаћи производ Региони и области Републике Србије, 2015*, Република Србија.
- [26] Рикаловић, Г. (2004), „Нова аграрна и рурална политика у фокусу националне стратегије развоја“ *Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији*, свеска 3, ЦИД, Економски факултет, Београд, 2004, стр. 41 – 48.
- [27] Рикаловић, Г. (2005), „Општи услови за постизање одрживог руралног развоја у Србији“ *Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији*, свеска 4, ЦИД, Економски факултет, Београд, 2005, стр. 51 – 68.
- [28] Рикаловић, Г. (2008), „Теоријско-методолошки приступ креативном капиталу“ *Економска политика и развој*, Економски факултет, Београд, стр. 109 – 120.
- [29] Рикаловић, Г. (2009), „Економска валоризација развојне улоге креативног сектора“ *Креативне индустрије и економија знања*, Академика-Академска мрежа, Београд, стр. 38 – 46.
- [30] Рикаловић, Г. (2010), „Развојна и економска политика и креативни капитал“ *Школа бизниса*, Бр. 2.
- [31] Рикаловић, Г., Стојановић, Ж. и Закић, З. (2012), „Нови образац привредног развоја и запошљавања: Модел креативне руралне индустријализације“ *Зборник Матице Српске за друштвене науке Нови Сад*, Бр. 141.
- [32] Рикаловић, Г. и Молнар, Д. (2014), „Стратегија креативизације као могући начин ревитализације, опоравка и развоја Србије“, *Зборник радова Могуће стратегије развоја Србије*, Српска академија наука и уметности одељење друштвених наука, Београд, стр. 389 – 402.
- [33] Закић, З. и Стојановић, Ж. (2004), „Ренесанса руралног света – Пројекције за двадесет први век“ *Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији*, свеска 3, ЦИД, Економски факултет, Београд, 2004, стр. 3 – 50.
- [34] Закић, З., Рикаловић, Г. и Стојановић, Ж. (2004), „У тренду је рурална економија“ *Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији*, свеска 3, ЦИД, Економски факултет, Београд, 2004, стр. 3 – 50.

- [35] Закић, З. и Стојановић, Ж. (2005), „Основе за израду модела руралног развоја у Србији“ *Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији*, свеска 4, ЦИД, Економски факултет, Београд, 2005, стр. 3 – 50.
- [36] Закић, З. и Стојановић, Ж. (2008), *Економика аграра*, Економски факултет, Београд.
- [37] Закић, З., Рикаловић, Г. и Стојановић, Ж. (2010), „Рурални развој у фокусу нове индустријализације“ *Економски видици*, Вол. 15(2), стр. 133 – 144.
- [38] Закић, З. и Стојановић, Ж. (2011), „Стратегија руралног развоја – поређење ЕУ и Србије“ *Економски видици*, Вол. 16(2), стр. 261 – 274.

- [39] Acs, Z. and Armington, C. (2003), „Employment Growth and Entrepreneurial Activity in Cities“ *Regional Studies*, Vol. 38, Pp 911– 927.
- [40] Acs, Z. J., Audretsch, D. B., Braunerhjelm, P. and Carlsson, B. (2005), „The Knowledge Filter Entrepreneurship in Endogenous Growth“ *Papers in Entrepreneurship Growth and Public Policy*, No. 0805, Max Plank Institute, Jena, Germany.
- [41] Amabile, T (1996) *Creativity in Context*. Boulder, CO, Westview Press.
- [42] Andersson, Å. E. (1985a), „Creativity and Regional Development“ *Papers of the Regional Science Association*. Vol. 5, Pp 5 – 20.
- [43] Armington, C. and Acs, Z. (2002), „The determinants of regional variation in new firm formation“ *Regional Studies*, Vol. 36, Pp 33 – 45.
- [44] Arrow, K. (1962), „The Economic Implication of Learning by Doing“ *Review of Economics and Statistics*, Vol. 80, Pp 155 – 173.
- [45] Audretsch, D. and Fritsch, M. (1994), „The Geography of Firm Birth in Germany“ *Regional Studies*, Vol. 28(4), Pp 359 – 365.
- [46] Audretsch, D. B. and Thurik, R. (2001), *Linking Entrepreneurship to Growth*, OECD Science, Technology and Industry Working Papers, 2001/02, OECD Publishing.

- [47] Audretsch, D. and Fritsch, M. (2002), „Growth Regimes over Time and Space“ *Regional Studies*, Vol. 36(2), Pp 113 – 124.
- [48] Audretsch, D. B. and Feldman, M. P. (2003), „Knowledge Spillovers and Geography of Innovation“, *Prepared for the Handbook of Urban and Regional Economics*, Vol. 4, May 2003.
- [49] Audretsch, D. B. and Keilbach, M. (2005), „Entrepreneurship capital and regional growth“ *Annals of Regional Science*, Vol. 39, Pp 457 – 469.
- [50] Audretsch, D. B., Bönnte, W., Keilbach, M. (2008), „Entrepreneurship Capital and its Impact on Knowledge Diffusion and Economic Performance“ *Journal of Business Venturing*, Vol. 23, Pp 687 – 698.
- [51] Beyers, W. B., Alvine, M. J. and Johnson, E. G. (1985), „The service sector: a growing force in the regional export base“ *Economic Development Commentary*, Vol. 9, Pp 3 – 7.
- [52] Beyers, W. B. and Lindahl, D. P. (1996), „Lone eagles and high fliers in rural producer services“ *Rural Development Perspectives*, Vol. 11(3), Pp 2 – 10.
- [53] Barkley, D. L., Henry, M. S. and Li, H. (2004), *Does human capital affect rural economic growth? Evidence from the south*, Regional economic development research laboratory, Research Report 03-2004-02.
- [54] Barro, R. J. (1991), „Economic Growth in a Cross Section of Countries“ *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 106(2), Pp 407 – 443.
- [55] Beale, C. L and Johnson, K. M. (1998), „The Identification of Recreational Counties in Nonmetropolitan Area of the USA“ *Population Research Policy Review*. 17, Pp 37 – 53.
- [56] Beyers, W. B. and Lindahl, D. P. (1996), „Lone eagles and high fliers in rural producers services“ *Rural Development Perspectives*, No. 11, Pp 2 – 10.
- [57] Blanchflower, D. and Oswald, A. (1995), „An introduction to the wage curve“ *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 9(3), Pp 153-167.
- [58] Blomquist, G. C., Berger, M. C. and Hoehn, J. P. (1988), „New Estimates of Quality of Life in Urban Areas“ *American Economic Review*, Vol. 78(1), Pp 89 – 107.

- [59] Boschma, R. A. and Fritsch, M. (2009), „Creative class and regional growth: empirical evidence from seven European countries“ *Economic Geography*, Vol. 85(4), Pp 391 – 423.
- [60] Bryant, C. R. (1989), „Entrepreneurs in the rural environment“ *Journal of rural studies*, Vol. 5(4), Pp 337 – 348.
- [61] Cass, D. (1965), „Optimum Growth in and Aggregative Model of Accumulation“ *Review of Economic Studies*, Vol. 32(2), Pp 233 – 240.
- [62] Cheng, L. and Dinopoulos, E. (1992), „Schumpeterian Growth and International Business Cycles“ *American Economic Review*, Vol. 82(2), Pp 409 – 414.
- [63] Cho, S. H., Poudyal, N. C. and Roberts, R. K. (2008), „Spatial analysis of the amenity value of green open space“ *Ecological economics*, Vol. 66(2-3), Pp 403 – 416.
- [64] Deller, S. C. and Tsai, T. S. (1999), „An Examination of the Wage Curve: A Research Note“ *Journal of Regional Analysis and Policy* Vol. 28, No. 2, Pp 3 – 12.
- [65] Deller, S. C., Tsai, T-H., Marcouiller, D. W. and English, D. B. K. (2001), „The Role of Amenities and Quality of Life in Rural Economic Growth“ *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 83, Pp 352 – 365.
- [66] Deller, S. (2009), „Wages, Rent, Unemployment and Amenities“ *The Journal of Regional Analysis & Policy*, Vol. 39, No. 2, Pp 141 – 154.
- [67] Dissart, J. C and Deller, S. C. (2000), „Quality of life in the planning literature“ *Journal of Planning Literature*, Vol. 15(1), Pp 135 – 161.
- [68] Downing, E. (2013), *CAP Reform 2014-2020: Reaching Agreement*, House of Commons, „Commons Library Standard Note“.
- [69] English, D. B. K., Marcouiller D. W. and Cordell, H. K. (2000), “Linking Local Amenities with Rural Tourism Incidence: Estimates and Effects” *Society and Natural Resources*, Vol. 8(3), Pp 185 – 202.
- [70] Esposti, R. and Sotte, F. (2002), „Institutional Structure, Industrialization and Rural Development: An Evolutionary Interpretation of the Italian Experience“ *Growth and Change*, Vol. 33(1), Pp 3 – 41.

- [71] European Commission (2001), *A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development*, Commission's proposal to the Gothenburg European Council, Brussels.
- [72] European Commission (2010), *Europeans, Agriculture and the Common Agricultural Policy* (Special Eurobarometer 336/Wave 72.5 – European Opinion Research Group EEIG), Brussels, Belgium.
- [73] European Commission (2011), *The future of rural development policy* (Agricultural Policy Perspectives Briefs No 4), Brussels, Belgium.
- [74] European Commission (2013), *Overview of CAP Reform 2014-2020* (Agricultural Policy Perspectives Brief No 5), Brussels, Belgium.
- [75] Fleming, D., McGranahan, D. and S. Goetz (2009), „Natural Amenities and Rural Development: The Role of Land-Based Policies“, Rural Development Paper No. 45, The Northeast Regional Center for Rural Development (NERCRD), The Pennsylvania State University, June 2009.
- [76] Florida, R. (2002), *The Rise of the Creative Class*, Pluto Press Australia, Melbourne.
- [77] Florida, R., Mellander, C. and Stolarick, K. (2008), „Inside the black box of regional development: Human capital, the creative class and tolerance“ *Journal of Economic Geography*, Vol. 8, Pp 615 – 649.
- [78] Florida, R. (2014), „The Creative Class and Economic Development“ *Economic Development Quarterly*, Vol. 28(3), Pp 196 – 205.
- [79] Fritsch, M. (1997), „New Firms and Regional Employment Change“ *Small Business Economics*, Vol. 9, Pp 437 – 448.
- [80] Fritsch, M. (2013), „Entrepreneurship and Creative Professions – A Micro-Level Analyses“, German Socio-Economic Panel Study (SOEP), Berlin, Germany.
- [81] Fölster, S. (2000), „Do Entrepreneurs Create Jobs“ *Small Business Economics*, Vol. 14, Pp 137-148.
- [82] Gale, H. F., Jr. (1998), „Rural Manufacturing on the Crest of the Wave: A Count Data Analysis of Technology Use“ *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 80(2), Pp 347 – 359.

- [83] Glaeser, E. L. (1998), „Are cities dying?“ *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 12(2), Pp 139 – 160.
- [84] Glaeser, E. L., Kolko, J. and Saiz, A. (2001), „Consumer city“ *Journal of Economic Geography*, Vol. 1, Pp 27 – 50.
- [85] Glaeser, E. L. and Saiz, A. (2003) „The Rise of the Skilled City“, NBER working paper series.
- [86] Glaeser, E. L. (2004), „Review of Richard Florida's The Rise of Creative Class“ *Regional Science and Urban Economics*, Vol. 35, Pp 593 – 596.
- [87] Goe, W. R. (2002), „Factors associated with the development of non-metropolitan growth nodes in producer services industries, 1980-1990“ *Rural Sociology*, No. 67, Pp 416 – 441.
- [88] Goe, W. R. and Green, G. P. (2005), „Amenities and change in the well-being of nonmetropolitan localities“, in Green et al. (ed.) (2005), *Amenities and Rural Development Theory, Methods and Public Policy*, Edward Elgar, Cheltenham, UK , Northampton, MA, USA, Pp 95 – 112.
- [89] Goetz, S. J., Partridge, M., Deller, S. C. and Flamming, D. (2010), „Evaluating U. S. Rural Entrepreneurship Policy “ *Journal of Regional Analysis and Policy*, Vol. 40(1), Pp 20 – 33.
- [90] Gottlieb, P. D. (1994), „Amenities as an Economic Development Tool: Is There Enough Evidence?“ *Economic Development Quarterly*, Vol. 8, Pp 270 – 285.
- [91] Graves, P. E. (1980), „Migration and climate“ *Journal of regional science*, Vol. 20(2), Pp 227 – 237.
- [92] Greenwood, M. J. (1985), „Human migration: Theory, models and empirical studies“ *Journal of Regional Science*, Vol. 25(4), Pp 521 – 544.
- [93] Griliches, Z. (1992), „The Search for R&D Spillovers“ *Scandinavian Journal of Economics*, Vol. 94, Pp 29 – 47.
- [94] Gunderson, R. J. and Ng, P. T. (2005), „Analyzing the effects of amenities, quality of life attributes and tourism on regional economic performance using regression quantiles“ *Journal of Regional Analysis and Policy*, Vol. 35(1), Pp 1 – 22.

- [95] Hand, M. S., Thacher, J. A., McCollum, D. W., & Berrens, R. P. (2008), „Intra-regional amenities, wages, and home prices: the role of forests in the Southwest” *Land Economics*, Vol. 84(4), Pp 635 – 651.
- [96] Harpa, E. (2017), „Macroeconomic analysis of the competitive factors which influence innovation in rural entrepreneurship“ *Procedia Engineering*, Vol. 181, Pp 965 – 968.
- [97] Henderson, J. V., Shalizi, Z. and Venables, A. J. (2001), „Geography and Development“ *Journal of Economic Geography*, Vol. 1, Pp 81 – 105.
- [98] Henderson, J. and McDaniel, K. (2005), „Natural Amenities and Rural Employment Growth: A Sector Analysis“ *Review of Regional Studies*, Vol. 35(1), Pp 80 – 96.
- [99] Hoehn, J. P., Berger, M. C. and Blomquist, G. C. (1987), „A Hedonic Model of Interregional Wages, Rents, and Amenity Values“ *Journal of Regional Science*, Vol. 27, Pp 605 – 620.
- [100] Howe, J., McMahon, E. and Propst L. (1997), „Balancing Nature and Commerce in Gateway Communities“, Island Press.
- [101] Jarvis, D., Dunham, P. and Llbery, B. (2001), „Rural industrialization, quality and service: Some findings from South Warwickshire and North Devon“ *Royal Geographical Society (with The Institute of British Geographers)*, Vol. 34.1, Pp 59 – 69.
- [102] Jarvis, D. and Dunham, P. (2003), „Conceptualising the competitive strategies of rural manufacturing SMEs“ *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 94(2), Pp 246 – 257.
- [103] Kim, Y. S. and Wells, A. (2005), „The Impact of Forest Density on Property Values“ *Journal of Forestry*, Vol. 103, Pp 146 – 51.
- [104] Knapp, T. A. and Graves, P. E. (1989), „On the role of amenities in models of migration and regional development“ *Journal of regional science*, Vol. 29(1), Pp 71 – 87.
- [105] Knickel, K. and Peter, S. (2005), „Amenity-led development of rural areas: the example of the regional action pilot program in Germany“, in Green et al. (ed.) (2005), *Amenities*

- and Rural Development Theory, Methods and Public Policy*, Edward Elgar, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, Pp 302 – 321.
- [106] Knudsen, B., Florida, R., Gates, G. and Stolarick, K. (2007), „Urban density, creativity, and innovation“.
- [107] Komarek, T. M. and Loveridge, S. (2014), „Too Big? Too Small? Just Right? An Empirical Perspective on Local Firm Size Distribution and Economic Growth in U.S. Counties and High-Poverty Rural Regions“ *Economic Development Quarterly*, Vol. 21(I), Pp 28 – 41.
- [108] Korsgaard, S., Müller, S. and Tanvig, H. W. (2015), „Rural entrepreneurship or entrepreneurship in the rural – between place and space“ *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, Vol. 21(1), Pp 5 – 26.
- [109] Kwang-Koo, K., Marcouiller, D. W. and Deller, S. C. (2005), „Natural amenities and rural development: understanding spatial and distributional attributes“ *Growth and Change*, Vol. 36(2), Pp 273 – 297.
- [110] Lee, S., Florida, R. and Gates, G. (2002), „Innovation, Human Capital and Creativity“, Software Industry Center Working Paper, Carnegie Mellon University, Pittsburgh.
- [111] Lee, S. Y., Florida, R. and Acs, Z. (2004), „Creativity and entrepreneurship: A regional analysis of new firm formation“ *Regional Studies*, Vol. 38(8), Pp 879 – 891.
- [112] Leichenko, R. M. (2001), „Growth and change in U. S. Cities and suburbs“ *Growth Change*, No. 32, Pp 326 – 354.
- [113] Lucas, R. E., Jr (1988), „On the mechanism of economic development“ *Journal of Monetary Economics*, Vol. 22, Pp 3 – 42.
- [114] Machlup, F. (1962), *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*, Princeton, NJ, Princeton University Press.
- [115] Mankiw, N. G., Romer, D. and Weil, D. (1992), „A Contribution to the Empirics of Economic Growth“ *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 152, Pp 407 – 437.
- [116] Marcouiller, D. W. and Deller, S. C. (1996), „Natural resource stocks, flows and regional economic change: seeing the forest and the trees“ *Journal of regional analysis and policy*, Vol. 26(2), Pp 95 – 116.

- [117] Marcouiller, D. W. (1998), „Environmental resources as latent primary factors of production in tourism: the case of forest-based commercial recreation“ *Tourism Economics*, Vol. 4(2), Pp 131 – 145.
- [118] Marcouiller, D. W., Kwang-Koo, K. and Deller, S. C. (2004), „Natural amenities, tourism and income distribution“ *Annals of tourism research*, Vol. 31(4), Pp 1031 – 1050.
- [119] Marcouiller, D. W. and Clendenning, G. (2005), „The supply of natural amenities: moving from empirical anecdotes to a theoretical basis“, in Green et al. (ed.) (2005), *Amenities and Rural Development Theory, Methods and Public Policy*, Edward Elgar, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, Pp 6 – 32.
- [120] Markeson, B. and Deller, S. (2012), „Growth of rural us non-farm proprietors with a focus on amenities“ *Urban and regional review of development studies*, Vol. 24(3), Pp 83 – 105.
- [121] Marlet, G. and van Woerkens, C. (2004), „Skills and creativity in a cross-section of Dutch cities“, Discussion Paper Series 04 – 29, Koopmans Research Institute, Utrecht.
- [122] Mathur, V.K. (1999) „Human-capital-based strategy for regional economic development“, *Economic Development Quartely*, XIII, 3, Pp 203 – 206;
- [123] McGranahan, D. A. (1999), „Natural Amenities Drive Rural Population Change“, Food and Rural Economics Division, Economic Research Service, U. S. Department of Agriculture, Agricultural Economic Report No. 781.
- [124] McGranahan, D. A. and Beale, C. L. (2002), „Understanding rural population loss“ *Rural America*, Vol. 17(4), Pp 2 – 11.
- [125] McGranahan, D. A. and Wojan, T. R. (2007), „Recasting the creative class to examine growth processes in rural and urban counties“ *Regional Studies*, Vol. 41.2, Pp 197 – 216.
- [126] McGranahan, D. A. (2008), „Landscape influence on recent rural migration in the U. S.“ *Landscape and Urban Planning*, Vol. 85, Pp 228 – 240.

- [127] McGranahan, D. A., Cromartie, J. and Wojan, T. (2010), *Nonmetropolitan Outmigration Counties: Some Are Poor, Many Are Prosperous*, Economic Research Report, No. 107, United States Department of Agriculture, November 2010.
- [128] McGranahan, D. A., Wojan, T. R. and Lambert D. M. (2011), „The rural growth trifecta: outdoor amenities, creative class and entrepreneurial context“ *Journal of Economic Geography*, Vol. 11, Pp 529 – 557.
- [129] Mellander, C. and Florida, R. (2006), „The Creative Class or Human Capital? Explaining Regional Development in Sweden“, December 2006.
- [130] Mellander, C. and Florida, R. (2011), „Creativity, talent, and regional wages in Sweden“, *Annals of Regional Science*, Vol. 46, Pp 637 – 660.
- [131] Mellander, C. and Florida, R. (2012), *The Rise of Skills: Human Capital, the Creative Class and Regional Development*, Centre of Excellence for Science and Innovation Studies, Electronic Working Paper Series, Paper No. 266, March 2012.
- [132] Michelacci, C. (2003), „Low Returns in R&D due to the Lack of Entrepreneurial Skills“ *The Economic Journal*, Vol. 113, No. 484, Pp 207 – 225.
- [133] Miller, J. P. (1991), „New rural businesses show good survival and growth rates“ *Rural Development Perspectives*, Pp 25 – 29.
- [134] Mokyr, J. (1990), *The Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress*, Oxford University Press, New York, NY.
- [135] Mueser, P. R. and Graves, P. E. (1995), „Examining the Role of Economic Opportunity and Amenities in Explaining Population Redistribution“ *Journal of urban economics*, Vol. 37, Pp 176 – 200.
- [136] Naldi, L., Nilsson, P., Westlund, H. and Wixe, S. (2015), „What is smart rural development?“ *Journal of Rural Studies*, Vol. 40, Pp 90 – 101.
- [137] Nemes, G. (2005), *Integrated rural development – The concept and its operation*, Budapest, Discussion papers.
- [138] Nord, M. and Cromartie, J. B. (1997), „Migration: The increasing importance of rural natural amenities“ *Choices*, Vol. 12(3), Pp 22 – 23.

- [139] OECD (1999), *Cultivating Rural Amenities: An Economic Development Perspective*, Organization for Economic Co-operation and Development, Paris.
- [140] Perloff, H. S. (1960), „Regions, Resources, and Economic Growth“ University of Nebraska Press, Lincoln, NE.
- [141] Pezzini, M. and Wojan, T. R. (2001), „Leveraging amenities for rural development: direction, dialogue, and negotiation“ *Proceedings – Rural and Agricultural Conferences*, Federal Reserve Bank of Kansas City, Pp 121–138.
- [142] Penson, J. B., Jr., Capps, O., Jr. and Rosson III, C. P. (2002), *Introduction to Agricultural Economics*, Third Edition, Prentice Hall, New Jersey.
- [143] Porterfield, S. and Pulver, G. C. (1991), „Services, producer, exports and the generation of economic growth“, *International Regional Science Review*, Vol. 14, Pp 41 – 59.
- [144] Power, T. M. (2005), „The supply and demand for natural amenities: an overview of theory and concepts“, in Green et al. (ed.) (2005), *Amenities and Rural Development Theory, Methods and Public Policy*, Edward Elgar, Cheltenham, UK , Northampton, MA, USA, Pp 63 – 77.
- [145] Rebelo, S. (1991), „Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth“ *Journal of Political Economy*, Vol. 99(3), Pp 500 – 521.
- [146] Redding, S. and Venables, A. J. (2003), „Economic Geography and International Inequality“ *Journal of International Economics*, Vol. 62, Pp 53 – 82.
- [147] Roback, J. (1982), „Wages, Rents and the Quality of Life“ *Journal of Political Economy*, Vol. 90, No.6, Pp 1257 – 1278.
- [148] Roback, J. (1988), „Wages, Rents and the Quality of Life“ *Economic Inquiry*, Vol. 26, Pp 23 – 41.
- [149] Romer, P. M. (1986), „Increasing returns and long-run growth“ *Journal of Political Economy*, Vol. 94, Pp 1002 – 1037.
- [150] Romer, P. M. (1990), „Endogenous technical change“ *Journal of Political Economy*, Vol. 98, Pp 71 – 102.

- [151] Rowe, B. R., Haynes, G. W. and Stafford, K. (1999), „The Contribution of Home-Based Business Income to Rural and Urban Economies“ *Economic Development Quarterly*, Vol. 13(1), Pp 66 – 77.
- [152] Saint Onge, J. M., Hunter, L. M. and Boardman, J. D. (2007), „Population growth in high-amenity rural areas: Does it bring socioeconomic benefit for long-term residents?“ *Social science quarterly*, Vol. 88(2), Pp 366 – 381.
- [153] Salvesan, D. and Renski, H. (2002), „The Importance of Quality of Life in the Location Decision of New Economy Firms“ *Reviews of Economic Development Literature and Practice*, No. 15, Economic Development Administration, Washington, D. C.
- [154] Schmitz, J. A., Jr. (1989), „Entrepreneurship, and Long-Run Growth“ *Journal of Political Economy*, Vol. 97(3), Pp 721 – 739.
- [155] Segerstrom, P. (1991), „Innovation, Imitation and Economic Growth“ *Journal of Political Economy*, Vol. 99, Pp 190 – 207.
- [156] Segerstrom, P., Anant, T. C. and Dinopoulos, E. (1990), „A Schumpeterian Model of the Product Life Cycle“ *American Economic Review*, Vol. 80(5), Pp 1077 – 1091.
- [157] Shucksmith, M. (2013), *Future Directions in Rural Development*, Carnegie UK Trust.
- [158] Simon, C. (1998), „Human capital and metropolitan employment growth“ *Journal of Urban Economics*, Vol. 43, Pp 223 – 243.
- [159] Skuras, D., Meccheri, N., Moreira, M. B., Rosell, J. and Stathopoulou, M. B. (2005), „Entrepreneurial human capital accumulation and the growth of rural businesses: a four-country survey in mountainous and lagging areas of the European union“ *Journal of Rural Studies*, Vol. 21(1), Pp 67 – 79.
- [160] Solow, R. (1956), „A Contribution to Theory of Economic Growth“ *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, Pp 65 – 94.
- [161] Sternberg, R. J. (1999), *Handbook of Creativity*, Cambridge University Press, New York.
- [162] Stolarick, K., King, K., Mellander, C. and Vaarst Andersen, K. (2010), „Occupational and Industrial Distribution in Denmark: A Comparison with the United States, Canada and Sweden“ Martin Prosperity Institute Working Paper Serie.

- [163] Terluin, J. I. (2001), „Rural regions in the EU – Exploring differences in economic development“, Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen Rijksuniversiteit, Groningen, 2001.
- [164] Ulman, E. L. (1958), „Regional development and the geography of concentration“ *Papers and proceedings of the Regional Science Association*, Vol. 4, Pp 179 – 198.
- [165] Ulrich-Schad J. D. (2015), „Recreational amenities, rural migration patterns and the Great Recession“ *Population and Environment*, Vol. 37(2), Pp 157 – 180.
- [166] Wojan, T. R. (2000), „The Composition of Rural Employment Growth in the “New Economy““ *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 90, Pp 392 – 408.
- [167] Wojan, T. R. and McGranahan, D. A. (2007), „Ambient Returns: Creative Capital’s Contribution to Local Manufacturing Competitiveness“ *Agricultural and Resource Economics Review*, Vol. 36/1, Pp 133 – 148.
- [168] Wu, J. J. and Gopinath, M. (2008), „What Causes Spatial Variations in Economic Development in the United States“ *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 90, Pp 392 – 408.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Соња Јосиповић рођена је 19. 06. 1984. године у Београду. Економски факултет Универзитета у Београду уписала је школске 2003/2004. године, на смеру Међународна економија и спољна трговина. Основне академске студије завршила је са *просечном оценом 9,52* и оценом 10 на дипломском раду под називом: „*Стратегија пољопривреде Србије и институционалне реформе*“. Ментор дипломског рада била је проф. др Жаклина Стојановић.

Дипломске академске студије – мастер уписала је школске 2009/2010. године на Економском факултету Универзитета у Београду, на студијском програму Економска политика и развој. Мастер студије завршила је 2011. године са *просечном оценом 10* и успешно одбрањеним мастер радом под називом: „*Енергија ветра као алтернативни енергетски извор*“. Ментор мастер рада био је проф. др Гојко Рикаловић.

Докторске студије на Економском факултету Универзитета у Београду уписала је школске 2011/2012. године на студијском програму Економија. Све испите предвиђене програмом докторских студија положила је са *просечном оценом 9,78*. Као чланови менторске комисије током докторских студија одређени су: проф. др Жаклина Стојановић и проф. др Гојко Рикаловић.

Добитник је три стипендије за постигнуте изузетне резултате током свих нивоа школовања: Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, Фонда за младе таленте Републике Србије и Eurobanke EFG.

Соња Јосиповић запослена је на Катедри за Индустијско инжењерство Машинског факултета Универзитета у Београду. У звање сарадник у настави, на Машинском факултету у Београду, изабрана је септембра 2010. године за ужу научну област Друштвено-економских наука. У звање асистента, на Машинском факултету у Београду, изабрана је јуна 2012. године за ужу научну област Друштвено-економских наука. На основним академским студијама изводи вежбе из предмета: Основи социологије и економије и Пословни менаџмент. На мастер академским студијама изводи вежбе из предмета: Техно-економска анализа пројеката и Индустијски менаџмент. Ангажована је на извођењу наставе из

области Финансијског инжењеринга у оквиру Обуке за енергетске менаџере чији је организатор Машински факултет Универзитета у Београду.

Члан је Друштва економиста Београда и Организационог одбора Међународног Симпозијума Индустријског инжењерства. Удата је и има ћерку Александру.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а **Соња Јосиповић**

број индекса **Д1 4/11**

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ПОГОДНОСТИ АМБИЈЕНТА, ПРЕДУЗЕТНИШТВО И РУРАЛНИ РАЗВОЈ СРБИЈЕ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 25. 01. 2018. год.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора **Соња Јосиповић**

Број индекса **Д1 4/11**

Студијски програм **Економија**

Наслов рада **ПОГОДНОСТИ АМБИЈЕНТА, ПРЕДУЗЕТНИШТВО И РУРАЛНИ РАЗВОЈ СРБИЈЕ**

Ментор **Проф. др Жаклина Стојановић**

Потписани/а **Соња Јосиповић**

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 25. 01. 2018. год.

Соња Јосиповић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ПОГОДНОСТИ АМБИЈЕНТА, ПРЕДУЗЕТНИШТВО И РУРАЛНИ РАЗВОЈ СРБИЈЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прераде**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 25. 01. 2018. год.

Сана Јецитовић